

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

LAKI JA LASTENSUOJELU

Juridisoituvat käytännöt sosiaalityön arjessa ja asiantuntijuuden määrittelyssä

Kevät 2004
Lisensiaatintutkimus
Lapsi- ja nuorisososiaalityö
Yhteiskuntapolitiikan laitos
Helsingin yliopisto
Päivi Sinko

Sisältö

1. Juridiikka lastensuojelun määrittelijänä	2
1.1. ”Kova laki”	2
1.2. Tutkimuksen fokus ja paikannus	4
1.3. Vertailukohtana Englanti	8
2. Oikeusvaltion keskeiset periaatteet lastensuojelun näkökulmasta	10
2.1. Tausta 1960-luvun ajattelussa	11
2.2. Mikä oikeusvaltio?	13
2.3. Ihmis- ja perusoikeudet	15
2.4. Perusoikeudet ja viranomaistoiminta	18
2.5. Oikeusturva	20
2.6. Oikeusvaltioperiaatteet ja sosiaalityö	21
3. Juridisoituminen	23
3.1. Oikeudellistumisen käsite	23
3.2. Juridisoitumisen seurauksia	27
3.3. Lastensuojelu ja juridisoituminen	29
4. Lastensuojelutyö ja juridiikan paineet	35
4.1. Työorientaatio	35
4.2. Prosessit ja ”pelit”	39
4.3. Faktat ja totuus	45
4.4. Lapsen asema	51
4.5. Asiantuntijuus	55
5. Näkymiä juridisoitumiseen	60
5.1. Laki, oikeudet ja sosiaalinen	60
5.2. Sosiaalityö ja juridiset prosessit	65
5.3. Oikeusvaltion reunaehdot	69
6. Juridisoituva lastensuojelun arki	73
Lähteet	75

1. Juridiikka lastensuojelun määrittelijänä

1.1. ”Kova laki”

“Kaiken viranomaisen toiminnan ja julkisen vallan käytön on perustuttava lakiin. Sosiaalityöntekijän menettely, kun hän puuttui isän ja lapsen perhe-elämään ilman lakiin perustuvaa oikeutta, rikkoi Oikeusasiamiehen mielestä isän ja lapsen perusoikeutena turvattua oikeutta yksityiselämään ja perhe- elämään ja ihmisoikeutena turvattua oikeutta nauttia yksityis- ja perhe- elämäänsä kohdistuvaa kunnioitusta. “ (EOA 2710/4/01)

Eduskunnan oikeusasiamies ottaa tuon tuostakin kantaa lastensuojelutehtävissä toimivien sosiaalityöntekijöiden ratkaisuihin. Asiakkaat – aikuiset – kantelevat huostaanottoihin, sijoituksiin, tapaamisrajoituksiin, huolto- ja tapaamiskiistoihin, kirjaamiseen, kuulemiseen, salassapitoon ja tiedonsaantioikeuteen liittyvistä seikoista ja ylipäänsä sosiaalityöntekijöiden menettelyistä. Oikeusasiamies tutkii, neuvoo, ohjeistaa, antaa tiedoksi, huomauttaa, esittää moittivan tai ohjaavan käsityksensä asiasta. Mistä on kysymys? Eivätkö akateemisesti koulutetut sosiaalityöntekijät osaa tehdä työtään oikein? Ovatko he kykenemättömiä ymmärtämään lainsäädäntöä ja sen peruseriaatteita? Ovatko he valtansa sokaisemia? Toimivatko he tietoisesti mielivaltaisesti?

Myös julkinen sana muistuttaa aika ajoin – yleensä huostaanottotapauksiin liittyen ja yleensä vanhemman perspektiivistä katsottuna – oikeusturvan ja oikeussuojan merkityksestä lastensuojelussa. Lastensuojelun kriitikot puhuvat mediassa ihmisoikeuksista ja demokraattisen yhteiskunnan periaatteista, tai ennemminkin niiden puutteesta lastensuojelun ”epädemokraattisessa” ja ”epäoikeudenmukaisessa” toiminnassa. Kriitikot maalaavat kuvaa lastensuojelun epäasiallisuudesta ja osaamattomuudesta juridisin käsittein. He väittävät usein, että Suomi ei ole lastensuojelun toimintakäytäntöjen osalta oikeusvaltio, että lastensuojelu aiheuttaa ihmisoikeusongelmia tai että sosiaalityö on ihmisoikeuksista ja oikeusturvasta piittaamatonta mielivaltaa. Ratkaisua näihin ongelmiin tarjotaan usein juridiikasta ja juridisista menettelytavoista. Oikeusistuimille vaaditaan suurempaa valtaa, vanhemmille tehokkaita oikeussuojakeinoja ja osaamattomalle sosiaalityölle selkeitä työkäytäntöjä, mallinnusta ja ohjeita erilaisia tilanteita varten. J.P. Roos kirjoitti Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen K. & T:n tapausta kommentoidessaan (2000a):

”Voisi siis toivoa, että Suomessa viranomaiset ryhtyisivät välittömästi laatimaan uutta ohjeistoa, joka paremmin ottaisi huomioon eurooppalaiset ihmisoikeuseriaatteet.”

Tosiasia on, että oikeusasiamies ei useimmiten löydä hänelle tuoduista tapauksista huomautettavaa eli toimenpiteitä edellyttävää lainvastaista menettelyä tai velvollisuuden laiminlyöntiä - vain noin 15 % ratkaisuista johtaa toimenpiteisiin (Eduskunnan oikeusasiamiehen... 2003, 25). Kriitikoiden ja median esiin tuomasta mielivaltaisesta toiminnasta ei juurikaan ole näyttöä. Oikeusasiamiehen kertomuksessa todetaan, että vaikka Suomen ihmisoikeustilanteesta onkin löydetty arvosteltavaa, ”Suomessa ei ole ilmennyt kansainvälisen eikä eurooppalaisen vertailun valossa dramaattisia ihmisoikeusloukkauksia.” (mts. 33). On vaikea arvioida, kertovatko kantelut jotakin olennaista viranomaistoiminnan laadusta tai laadussa tapahtuneista muutoksista vaiko enemmänkin siitä, että oikeussuojakeinot ovat tulleet ”käyttökelpoisiksi suurelle osalle kansaa, jolla aiemmin oli vain vähän mahdollisuuksia päästä oikeuksiinsa” (Ervasti 2002, 588). Se viitekehys, jossa

lastensuojelutyötä tehdään, on joka tapauksessa viime vuosina muuttunut. Työssä tehdyt valinnat on yhä useammin pystyttävä perustelemaan lainsäädännöllä ja juridisesta arvioinnista on tullut pysyvä osa työtä.

Lastensuojelun toimintaa on aina säädelty lailla. Lakisidonnaisuudestaan huolimatta se on eri aikoina elänyt erilaisissa suhteissa lakiin ja säädöksiin: joskus side on ollut löyhempi, joskus taas tiukempi riippuen kulloisestakin yhteiskunnallisesta ilmapiiristä, ajan hengestä ja eetoksesta. 1990-luvulla alettiin puhua lastensuojelutyön ja sosiaalityön oikeudellistumisesta eli juridisoitumisesta. Sain itse tutustua ilmiöön työskennellessäni lastensuojelun sosiaalityöntekijänä Helsingissä. Olin vuosikymmenen alussa joitakin vuosia pois työelämästä ja kun palasin työhön vuoden 1994 alkupuolella, havaitsin muutamassa vuodessa tapahtuneen suuren muutoksen. Selkeimmin olivat muuttuneet huostaanottoasiakirjat: huostaanoton tarvetta piti perustella huomattavasti aiempaa tarkemmin ja yksityiskohtaisemmin. Pelkkä vanhempien päihde- ja mielenterveysongelmiin ja kasvatuskyyttömyyteen viittaaminen päätöstekstissä ei enää riittänyt. Sama koski kaikkia kirjauksia: asiakkaat alkoivat pyytää nähtäväksi omia muistiinpanojaan, eikä yksin riitatapauksissa. Milloin vanhempien asianajaja, milloin vanhempien näkökulmasta juttua tekevä TV-toimittaja vaati sosiaalityöntekijää tilille kirjauksistaan. Asiakkaat alkoivat myös valittaa ja kannella asioistaan entistä useammin ja he alkoivat käyttää erilaisia asiamiehiä tukenaan vaikeimmissa tilanteissa. Kun asiakkaan oikeuksia rajoitettiin, hänelle täytyi yhä määrätietoisemmin tehdä selkoa oikeusturvasta ja muutoksenhakumahdollisuuksista. Asiakkaan kuuleminen ja muut niin sanotut muutoseikat muuttuivat yhä tärkeämmiksi asioiksi päätöksentekoprosesseissa. Yksittäiset asiakkaat ovat toki aina (esim. Rahikainen 1991, 42; Saurama 2002, 109–110) vedonneet oikeuksiinsa, mutta vasta 1990-luvulla lastensuojelun viitekehys muuttui niin, että oikeuksista tuli aidosti merkittäviä ja oikeustarkastelu alkoi ulottua kaikkeen tehtyyn työhön, ei yksinomaan vastentahtoisein päätöksiin.

Kyse ei ole ollut mistään selkeästä ja yksioikoisesta kehityksestä, vaan kuten sosiaalityössä yleensä, ilmassa on ollut jännitteisiä ja vastakkaisiakin vaatimuksia ja näkemyksiä siitä, miten asiat olisi parhaiten hoidettava. 1990-luvun alussa ja puolivälissä vaikutti vahva ratkaisukeskeinen ajattelutapa, joka edellytti entistä intensiivisempää ja henkilökohtaisempaa mutta ennen kaikkea myönteisempää ja tukevampaa asiakaskontaktia. Alettiin puhua jaetusta asiantuntijuudesta ja tasa-arvoisesta asiakassuhteesta. Alkoi myös olla trendikästä jalkautua asiakkaiden pariin, lähemmäs heidän arkeaan. ”Kauha käteen ja kentälle!” kuului kehoitus omalla työpaikallani. Samaan aikaan työpöydän ääressä oli kuitenkin istuttava yhä tiiviimmin ja pidempään koska asiat oli kirjattava entistä tarkemmin ja huolellisimmin sekä erilaisia juridisia prosesseja että asiakasta varten. Myös laaja moniammatillinen yhteistyö alkoi tuntua välttämättömyydeltä ja se vei runsaasti aikaa. Sosiaalityöntekijä oli lähes mahdottoman yhtälön edessä yrittäessään sovittaa näitä vaatimuksia toisiinsa.

Ajan kuluessa on nähty, kuinka ratkaisukeskeisyyden suurin into on laantunut jättäen tosin jälkeensä uudenlaisia lähestymistapoja asiakastyöhön. Kävi kuitenkin selväksi, että pelkkä myönteisyyteen ja kannustamiseen perustuva lähestymistapa ei auta kaikkien vaikeimmissa tilanteissa eläviä – etenkin se ei auta vaikeissa perhetilanteissa eläviä lapsia. Lapsen asiakkuutta ja osallisuutta onkin alettu tarkastella uudella tavalla viime vuosina. Jalkautumista on pikkuhiljaa alettu tarjota enemmän muiden ammattiryhmien kuin sosiaalityöntekijöiden tehtäväksi. Moniammatillisuus on muuttunut osaksi työn arkea ja rutinoitunut, joskaan sen vaativuutta ei liene syytä vähätellä. Sen sijaan juridisoituminen on edelleen vahvistunut, se esimerkiksi nousee sosiaalityöntekijöiden puheessa yhä uudelleen

keskeiseksi täydennyskoulutuksen aihealueeksi (ks. myös *Talentia-lehti* 2/03: ”Mistä löytyvät muutoksen avaimet arjen työhön?”). Vaikka lainsäädäntö sinällään ja työn ohjeistus pääpiirteissään on väljää, kaipaavat sosiaalityöntekijät yhä enemmän ja yksityiskohtaisempaa tietoa ja koulutusta lakipykäläistä ja niiden tulkinnasta, suullisista käsittelyistä hallinto-oikeudessa, huoltoselvitysten tekemisestä ja dokumentoinnista.

1.2. Tutkimuksen fokus ja paikannus

Olen aiemmin (Sinko 2001) tarkastellut juridisoitumista suhteessa sosiaalityön ja lapsen oikeuksien kehitystendensseihin. Pohdin tuolloin nimenomaan sitä, kuinka juridisoituminen ja lapsen oikeuksien painottaminen voimistuivat sosiaalityössä samanaikaisesti ja kuinka tästä ainakin aluksi seurasi paradoksaalisella tavalla aikuisen oikeuksien vahvistuminen. Tässä kirjoituksessa näkökulmani on toinen. Lähdän etsimään lastensuojelun juridisoitumiselle yhtä mahdollista selitystä juridiikan puolelta, oikeusvaltioajattelusta ja siihen kiinteästi liittyvästä ihmis- ja perusoikeuksien korostamisesta, ja peilaan juridisoitumiskehitystä tähän oikeusvaltionäkökulmaan. Ihmis- ja perusoikeuksien painottaminen on tuonut lastensuojelun päätöksentekoon ja arkityöhön uudenlaisen sävyn, vaikkei kyseessä sinänsä - syvällisimmällä tasolla - ole mikään uusi tai sosiaalityölle vieras asia - onhan sosiaalityö aina halunnut ajatella olevansa ihmisen puolella. Käsitteenä ”oikeus” on kuitenkin hyvin erilainen kuin vaikkapa ”tarve”. Oikeus on aktiivinen, se painottaa yksilön subjektiivutta ja toimijuutta. Ihmisoikeuksista, etenkin yksilön oikeuksien ”esiinmarssista” on puhuttu yhteiskuntatieteissä paljon ja ihmis- ja perusoikeuksien käsitteet ovat kiinnittymässä julkiseen keskusteluun samoin kuin lastensuojelun arkikieleen, joskin vielä ehkä löyhästi. Usein yksilöllisyyden ja yksilön oikeuksien tarkastelu liitetään keskusteluun postmodernista (esim. Mutka 1998, 108–118). Sipilä (1989, 73) liittää yksilöpuheen 1980-luvulla esiin nousseeseen individualistiseen ideologiaan: yhteiskunta ja yhteisö väistyivät yksilön tieltä. Liberalismin nousu merkitsi valtion kritiikkiä ja ratkaisumallina tälle oli kansalaisen aseman vahvistaminen suhteessa valtioon. Yksilön oikeudet, velvollisuudet ja vapaudet ”tulivat uuden eurooppalaisen keskustelun kohteeksi” (mt.). Julkusen (1997, 44) mukaan oikeuksien kielestä on tullutkin poliittisesti käyttökelpoinen kieli – hän puhuu oikeuspuheen ”vetovoimaisuudesta” (ks. myös Pösö 1997, 154).

1990-luvulla oikeuskulttuurimme on kokenut suuria muutoksia. Paitsi että saimme uudelleen muotoillut perusoikeudet myös ”sitouduimme uudella tavalla ihmisoikeuksiin”: niistä tuli kaikkien aktiivisia oikeuksia (Saarenpää, 2002b). Tämä uusi oikeuskulttuuri näkyy paitsi tuomioistuimtoiminnassa, myös viranomaisten käytännöissä. Muutoksen perusteina ovat olleet mm. kansainväliset ihmisoikeussopimukset ja niihin liittyvä jälkikäteen, konkreettinen ja yksittäisiin oikeustapauksiin liittyvä valvonta (Ojanen 2001, 83). Strasbourgissa, Ranskassa toimivasta Euroopan neuvoston ihmisoikeustuomioistuimesta on muodostunut elin, joka valvoo paitsi yksilön ihmisoikeuksien myös oikeusvaltion toteutumista Euroopan Neuvoston jäsenmaissa (Scheinin 1998). Euroopan ihmisoikeussopimusta, joka tuli meillä voimaan 20.5.1990, pidetään maailman tehokkaimpana ihmisoikeussopimuksena. Vaikka se on tekstiltään suppea ja yleisluontoinen, siihen liittyvä valvontajärjestelmä on sangen tehokas. Ihmisoikeustuomioistuin voi antaa sopimusvaltioita muodollisesti sitovia ja velvoittavia tuomioita. Eräs hallinto-oikeustuomari kuvasi tilannetta ennen ja jälkeen Euroopan ihmisoikeussopimukseen liittymistä: 1980-luvulla ja vielä 1990-luvun alussa lastensuojeluasiat olivat lääninoikeuksissa vaatimattomia, ohimeneviä alistuksia jotka menivät käytännössä aina läpi jättämättä käsittelijöidensä mieliin

sen isompaa muistijälkeä. 1990-luvulla kaikki muuttui ja lastensuojeluasioista tuli valitusten myötä ”kovia”, vaativia ja samalla juridisesti kenties kiinnostavimpia tapauksia. (vrt. Pellonpää 2001.)

Ensimmäinen Suomea koskeva ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisu saatiin vuonna 1994. Kyseessä oli niin sanottu Hokkanen-tapaus, joka liittyi lapsen huolto- ja tapaamisoikeuksiin. Ensimmäiset huostaanottoa koskevat varsinaiset päätökset saatiin huhtikuussa 2000 (L. vastaan Suomi ja K. ja T. vastaan Suomi). K. & T. -tapauksen ensimmäinen päätös, jossa Suomen todettiin rikkoneen ihmisoikeuksia huostaanottoasiassa ja perheen jälleenyhdistämiseen tähtäävien toimien laiminlyönnissä, herätti laajan keskustelun lastensuojelulain muutostarpeista, lastensuojeluviranomaisten toimintakäytännöistä ja ohjauksen tarpeellisuudesta (esim. Kortteinen 2000; Lasten parhaaksi 2000; Matela 2000; Roos 2000a; Suomela 2000). Sen sijaan heinäkuussa 2001 saatu suuren jaoston lopullinen tuomio, joka oli ensimmäistä päätöstä lievempi (<http://www.finlex.fi/oikeus/index.html>) ei enää vastaavaa keskustelua herättänyt (tosin ks. esim. Huhtanen 2001). Tähän mennessä saaduilla päätöksillä on ollut merkitystä suomalaisen lastensuojelutyön juridisoitumiseen laajemminkin (ks. Sinko 2002), mutta erityisesti ne ovat tuoneet enemmän tai vähemmän uutena asiana ihmisoikeusnäkökulman käytännön lastensuojelutyöhön.

Esitän tässä oikeusvaltioajattelua sellaisena kuin se minulle näyttäytyy oikeustieteilijöiden kirjoitusten kautta mutta lastensuojelun sosiaalityön vaatimusten kannalta. Tulkitsen sitä sosiaalityön näkökulmasta ja sosiaalityön ymmärryksellä. Otan oikeusvaltiokäsitteen hyvin pitkälle annettuna. Tarkastelen lyhyesti oikeusvaltioajattelua, joka on tällä hetkellä hyvin korostunutta juristien keskuudessa (tämä näkyy vaikkapa erilaisten kirjoitusten, teosten ja seminaarien otsikoinnissa) ja joka kulkeutuu lastensuojelutyöhön hallinto-oikeuksien päätösten, Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen eriaisteisten päätösten, eduskunnan oikeusasiamiehen ja valtioneuvoston oikeuskanslerin päätösten ja erilaisten tahojen antamien ohjeistusten välityksellä sekä (aikuis)asiakkaiden ja heidän asianajajiensa ”agendojen” kautta. Tarkastelen lastensuojelun juridisoitumista kirjoitettujen tekstien kautta. Minua kiinnostavat erilaiset lastensuojelukeskustelut ja se tapa, miten niissä määritellään juridiikan roolia sosiaalityössä ja sen vaikutusta sosiaalityön toimintaan ja asiantuntijuuteen. Aion siis jo olemassaolevan tutkimustiedon avulla selkeyttää kuvaa lastensuojelun juridisoitumisesta. Tarkastelun ainekset olen saanut lähinnä suomalaisesta ja brittiläisestä sosiaalityön tutkimuksesta sekä joidenkin oikeustieteilijöiden, oikeussosiologien ja oikeusfilosofien tutkimuksista. Tutkimukseni ei kuitenkaan ole diskurssianalyttinen, vaan perinteisemmässä sosiologisessa mielessä teoreettinen (sitä voitaneen myös kutsua eräänlaiseksi kirjallisuuskatsaukseksi, ks. Hart 1998). Teoria voidaan kreikan kielestä kääntää vaikkapa ”katseluksi” tai ”tarkasteluksi”, ”kriittiseksi tietoisuudeksi” tai ”katsantokannaksi” ja ”näkemykseksi”. Teoreettisuus antaa ajatteluun välineitä ja malleja sekä selittää tutkimuksen kohteena olevaa ilmiötä. Teoreettinen tutkimus voi olla eräänlaista tieteen tulosten ja käsitteiden uudenlaista systemaattista järjestelyä ja tarkastelua. Se esittelee ja yhdistää erilaisia, toisilleen vastakkaisiakin näkemyksiä ja yhdistää näitä samaan keskusteluun.

Tulen tarkastelemaan eri kirjoitusten kautta lähinnä kahta keskeistä kysymystä. Ensinnäkin sitä, **mistä lastensuojelutyön juridisoitumisessa on kyse**. Tässä lähtökohtani on oletus siitä, että kyse on pitkälle *asiantuntijuuden* määrittelystä ja uudelleenmäärittely-yrityksistä. Kimmo Saariston (2000, 17) sanoin voi kysyä, ”missä asiantuntijuuden rajat kulkevat ja kuka ne piirtää”. Toiseksi pohdin sitä, **mitkä ovat juridisoitumisen seuraukset lastensuojelun sosiaalityön arjen käytännöille**. Mitä juridisoituminen vaatii sosiaalityöntekijältä? ”Viekö” se sosiaalityötä ja täytyykö sosiaalityön antautua vietäväksi, vai voiko sosiaalityö ottaa sitä

haltuunsa, johdattaa tai ohjata sitä? Onko juridisoituminen uhka sosiaalityölle? Onko se uhka lapsen asiakkuudelle ja lapsikeskeiselle työotteelle? Miten se vaikuttaa puuttumiskynnykseen, työmalleihin ja työn dokumentointiin? Sosiaalityöntekijät olettavat, että heillä on todellista tietoa - asiantuntijätietoa - asiakaslapsen ja -perheen tilanteesta, ja että toiminta pohjautuu tälle tiedolle. Tiedolle, joka ei kuitenkaan aina aukene tai muunnu sujuvasti tai täsmällisesti sanalliseen muotoon, joka on joskus intuitiivista, joskus äänetöntä, joskus vasta ennakoivaa, usein epävarmaa. Kuinka tällaisen tiedon ja asiantuntemuksen voi pukea sanoiksi juridisia lainalaisuuksia noudattelevassa järjestelmässä? Kuinka sosiaalityö voi toimia arjessa jos päätöksenteon lähtökohdaksi muuttuu se usein oikeudelliseen tarkasteluun ja todentamiseen liitetty lähtökohta, että totuudella ei ole niinkään väliä vaan sillä, kuinka hyvin asiat osataan kuvata ja esittää – eli oikeus eräänlaisena pelinä.

En tutki oikeutta normatiivisena sääntöjärjestelmänä (esimerkiksi lastensuojelulakia) vaan oikeuden luonnetta yhteiskunnallisena ilmiönä ja sen vaikutusta ennen kaikkea sosiaalityöntekijöiden käyttäytymiseen ja ajatteluun. Kuten Klami (1990, 5) kirjoittaa: ”Se, millaiseksi oikeus muodostuu, ei nimittäin riipu pelkästään lakitekstistä, vaan myös kaikesta siitä, mitä tapahtuu, kun ihmiset – viranomaiset tai kansalaiset yleensä – lukevat ja soveltavat sääntöjä.” Klamin mukaan kirjoitettujen sääntöjen ohella lainkäyttöön vaikuttavat myös yleiset oikeusperiaatteet, arvostukset, lain tulkinta ja valtasuhteet – valtasuhteet siinä mielessä että niistä riippuu se, kenen tulkinta kiistanalaisista asioista korostuu ja toteutuu ja kenen ei. Sääntöjä, vaikka ne ovatkin sovellettavissa, ei voi Klamin (mt.) mukaan sentään tulkita ”miten tahansa”.

Suomalaisista kirjoituksista käytän aineistona niitä 1990-luvulla ja sen jälkeen syntyneitä tutkimuksia, joissa käsitellään lastensuojelun sosiaalityön muutoksia viime vuosikymmeninä, muutoksia asiantuntijuudessa sekä muutoksia erityisesti työn oikeudellisten aspektien merkittävytydessä. Tärkeimpiä lähteitäni sosiaalityön alalta ovat Ulla Mutkan väitöskirja ”Sosiaalityön neljäs käänne” vuodelta 1998 sekä lukuisat Tarja Pösön artikkelit. Tukeudun usein myös Kimmo Saariston sosiologiseen väitöskirjaan ”Avoin asiantuntijuus”, joka on vuodelta 2000. Käytän myös oikeustieteellistä kirjoittelua siltä osin kuin se valottaa ja selittää juridisoitumisilmiötä ja sen taustalla olevaa kehitystä. Tärkeimpiä lähteitä oikeustieteen ja -sosiologian puolelta ovat Jyrki Talan oikeudellistumista koskevat artikkelit 1980-luvulta sekä Timo Kyntäjän teos ”Muurahaisia oikeussosiologian pesästä” vuodelta 2000, jotka tarjoavat monia mahdollisia selityksiä juridisoitumisilmiölle. Hyödynnän myös runsaasti brittiläistä sosiaalityötä ja lastensuojelua koskevaa tutkimusta sekä sikäläisiä oikeussosiologisia ja filosofisia tekstejä. Tärkeitä lähteitä ovat Michael Kingin ja Christine Piperin teos ”How the Law Thinks About Children” vuodelta 1995, useat Nigel Partonin kirjoitukset sekä etenkin Eileen Munron teos ”Effective Child Protection” vuodelta 2002. Nämä tarjoavat runsaasti tutkimustietoa ja pohdintaa, joka liittyy lastensuojelun ja lain väliseen suhteeseen, lastensuojelutyön juridisoitumiseen ja sen erilaisiin lieveilmiöihin.

Tieteellisten tekstien lisäksi tulen hyödyntämään myös mielipide- tai pamflettikirjoittelun tyyppisiä lastensuojelukriittisiä kirjoituksia, koska ne valottavat aihepiiriä ja käsittääkseni liittyvät vahvasti itse juridisoitumisilmiöön. Nämä kirjoitukset ovat Leeni Knuutin, (ennen kaikkea) J.P. Roosin ja Anu Suomelan käsialaa. Tulen myös viittaamaan muutamaaan lastensuojelukriittiseen TV-ohjelmaan (lapsen huolto- ja tapaamiskiistoja käsittelevä MOT vuodelta 2002 ja huostaanottoja käsittelevä Voimala vuodelta 2003), jotka mielestäni ovat toimineet juridisoitumistendenssin ja oikeusvaltioajattelun ”airueina”.

Saariston (2000, 42–43) mukaan mediajulkisuus on tärkeä interdiskursiivinen tila. Se tuo yhteen erilaisia toimijoita ja puhujia. Se myös kertoo siitä, mitä muilla julkisilla areenoilla tapahtuu. Julkisuus ei ole kaikille avoin kenttä, vaan siinä toimii useita portinvartijoita jotka valikoivat, keiden ääni saa kuulua. Julkisuuteen liittyy yleensä kiinteästi asiantuntijuus: etenkin kiistanalaisissa aiheissa (kuten lastensuojelussa) julkisuuteen päässyt henkilö tai taho haluaa esiintyä nimenomaan asiantuntijana eli legitimiin, oikean, aidon tiedon haltijana (Pösö 2000). Toimittaja taas on jo asemaltaan asiantuntija: hän on usein arvovaltainen hahmo, jolla on tosiasiat hallussa ja oikeus kertoa niistä (Fairclough 2002, 12). Norman Fairclough (2002) painottaa tiedotusvälineiden ja niiden diskurssin merkitystä yhteiskunnallisten ja kulttuuristen muutosten, yhteiskunnallisten valtasuhteiden ja ideologioiden kannalta. Hän (mts. 10) toteaa:

”Joukkotiedotusvälineillä on kyky vaikuttaa tietoon, uskomuksiin, arvoihin, sosiaalisiin suhteisiin, sosiaalisiin identiteetteihin. Ne kykenevät tekemään asioista merkityksellisiä sen avulla, miten ne esittävät asiat.”

Tämän vuoksi näen sosiaalityön juridisoitumisilmiön kannalta merkityksellisenä paitsi sen, mitä tutkijat aiheesta kirjoittavat myös sen, miten julkisuus ottaa ilmiöön kantaa ja muovaa sitä. Myös sosiaalityöntekijät itse kokevat, että media pyrkii suuresti vaikuttamaan heidän tapansa tehdä lastensuojelutyötä ja asettuu yhä useammin sekä tehdyn työn kriitikoksi että ohjaajaksi. Edelleen Faircloughia (mts. 264) lainatakseni ”media ja mediadiskurssi ovat vahvasti läsnä nykyisessä yhteiskunnallisessa elämässä”. Vielä 1990-luvun loppupuolella Suomea ja Englantia vertailevissa kirjoituksissa (esim. Pösö 1996; Harder & Pringle 1997; Pringle 1998) tuotiin esiin suomalaisen median vähäinen kiinnostus lastensuojelutapauksiin verrattuna Englantiin, jossa ne ovat jo pitkään olleet voimakkaan julkisen mielenkiinnon kohteena (”the high media profile of child abuse”, kirjoittaa Pringle 1997, 50–51). Tilanteen voidaan katsoa muuttuneen Suomessa 1990-luvun lopulta alkaen ja mediajulkisuudesta on tullut yhä tärkeämpi osa sosiaalityön toimintakenttää. Saariston (2000, 98) mukaan mediajulkisuus voidaan nähdä foorumina, jossa vasta-asiantuntijuus pääsee esiin: ”Siellä voidaan tuoda esiin poikkeavia tulkintoja, kriittisiä huomautuksia ja lopulta jossain määrin vaikuttaa myös itse oikeudellisen järjestelmän kehittymiseen.” Myös oikeusvaltioviitekehityksessä tarkasteltuna tiedotusvälineillä on tärkeä rooli: oikeus ei voi toteutua ilman julkisuutta. Kansalaisilla on oltava tietoa itse oikeuksista, oikeudellisista ja hallinnollisista ratkaisuista ja niiden perusteluista. Näistä on myös käytävä kriittistä keskustelua - ”oikeusvaltio vaatii valistunutta kansalaisyhteiskuntaa” toteaa Kyntäjä (2000, 95).

Keskeiset käsitteet tässä tutkimuksessa ovat lastensuojelu ja juridisoituminen. Näiden välistä suhdetta jäsenän ennen kaikkea asiantuntijuuden käsitteen kautta. Sitä viitekehystä, jossa tämä suhde tapahtuu ja kehittyy - oikeusvaltioviitekehystä - puolestaan kuvaavat sellaiset käsitteet kuin oikeus, oikeusturva ja ihmis- ja perusoikeudet. Käytän käsitettä ”lastensuojelutyö” kuvaamaan nimenomaan kunnallista lakisäätteistä lastensuojelun sosiaalityötä. Kun puhun ”sosiaalityöstä” tarkoitan sosiaalityötä yleisemmin, kaikilla sen eri alueilla.

1.3. Vertailukohtana Englanti

Käytän tutkimuksessani vertailukohtana ja eräänlaisena peilauspintana englantilaisen lastensuojelun legalistista viitekehystä. Miksi lähteä etsimään vertailukohtaa maasta, jossa on hyvinkin erilaisia toimintakäytäntöjä kuin meillä Suomessa? Syynä on ensinnäkin se, että lastensuojelun ja juridiikan suhteesta on kirjoitettu vain vähän Suomessa mutta erittäin runsaasti Englannissa (Englannilla tarkoitan Pösön (1996) tavoin Englantia ja Walesia ja rajaan tarkastelun ulkopuolelle Skotlannin ja Pohjois-Irlannin). Englantilainen sosiaalityön tutkimus kiinnostaa minua nimenomaan siksi, että saarivaltakunnan lastensuojelutyötä pidetään pitkälle juridisoituneena ja lastensuojelua kuvataan usein legalistiseksi järjestelmäksi – ”proceduralised” ja ”juridical” ovat usein esiintyviä termejä. Puhutaan myös esimerkiksi sosiaalityön hallinnollis-oikeudellisesta asenteesta (administrative and judicial attitude). Pösö kirjoittaa (1996, 169):

”Yksi keskeinen ero on englantilainen pyrkimys käsitellä lastensuojeluongelmia oikeudellisina, oikeusjärjestelmän harkintaa ja päätöksiä vaativina kysymyksinä, kun taas suomalaista lastensuojelua leimaa usko sosiaali- ja terveydenhuollon viranomaisten harkintaan ja taitoon lieventää lastensuojeluongelmia professionaalisen auttamisen keinoilla.”

Pösön mukaan englantilaista lastensuojelututkimusta on vaikea käyttää suomalaisen tutkimuksen tukena, koska siinä käsitellään melko erilaisia ongelmia ja käytäntöjä. Samoin Heino ja Pösö (2003, 509) varoittavat ulkomaisten tutkimustulosten siirtämisen ongelmallisuudesta, koska lastensuojelutoimenpiteet eivät tapahdu yhteiskunnallis-kulttuurisessa tyhjiössä – muualla tehty tutkimus ei välttämättä kuvaa suomalaista lastensuojelua (ks. myös King & Piper 1995, 3-4). Olen tästä tietoinen, mutta minua kiinnostavat sekä yhtäläisyydet että erot (vrt. Harder & Pringle 1997; Pringle 1998). Vaikka sosiaalityö Englannissa on monella tapaa eri tavoin organisoitua, toteutettua ja säänneltyä kuin meillä, on siinä myös joitakin merkittäviä yhtymäkohtia.

Keskeistä on ensinnäkin se, että sosiaalityö on hyvin pitkälle julkisen sektorin vastuulla samoin kuin Suomessa. Lisäksi Englannin lastensuojelulaki (The Children Act 1989) lähtee pitkälle samoista periaatteista kuin omat lapsilakimme (lastensuojelulaki ja laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta) ja monet keskeiset kysymykset ovat samoja. Se muun muassa korostaa lastensuojelulain tavoin lapsen subjektiivisia oikeuksia ja lapsen mielipiteiden selvittämismäärällisyyttä, yhteistyötä perheen kanssa ja perheen tukemista, yhteisiä suunnitelmia ja huostaanoton viimesijaisuutta. Lapsen ja vanhempien yhteydenpidon merkitystä huostaanoton aikana korostetaan ja yhteydenpitoa voidaan rajoittaa vain erillisellä päätöksellä. Suomalaisen lain lapsen terveyden tai kehityksen ”vakava vaarantuminen” tai sen uhka huostaanoton edellytyksenä on Englannissa muotoiltu termein ”significant harm” ja mukana on samalla tavoin kuin meillä myös tulevaisuuden ennakointi: ”that the child concerned is suffering, or is likely to suffer, significant harm” (31(2) (a)). Lain taustalla on samalla tavoin ideologia valtion laaja-alaisesta roolista lapsen hyvinvoinnin ja tarpeiden tyydyttämisessä, vaikkakin Britanniassa kodin kynnyksen on sanottu olevan korkeampi viranomaisen ylittää kuin meillä (”My home is my castle.”, ks. esim. Weightman & Weightman 1995).

Toisaalta englantilaista tutkimusta lukiessa huomaa monia kiinnostavia painotuseroja. Brittiläinen oikeudellinen järjestelmä ja lastensuojelullinen päätöksenteko (ks. tästä Tennberg

1994) samoin kuin koulutusjärjestelmä (ja tämän myötä sosiaalityön ammatillisuus) on eri tavoin järjestetty kuin meillä. Näin ollen brittitutkimuksista löytyy sekä omaan järjestelmäämme sopivia, sitä kuvaavia havaintoja että siitä eroavia piirteitä. Eroavuuksien kautta voi kuitenkin pohtia sitä, mihin suuntaan me mahdollisesti olemme matkalla. Nähdäkseni Suomessa on syistä, joita olen jo edellä käsitellyt ja joita tulen jatkossa esittämään lisää, liu'uttu lähemmäksi englantilaistyyppistä järjestelmää – ainakin siinä mielessä, että oikeusvaltioperiaatteet, oikeudelliset käytännöt, oikeuden käsittelyt ja ohjausmekanismit ovat tuottaneet meille ajatusta, jonka mukaan lastensuojeluongelmat vaativat nimenomaan suurempaa oikeudellista harkintaa ja oikeudellisia päätöksiä, tai ainakin parempaa juridista ajattelua ja osaamista.

Se, mikä erottaa meidät selkeästi Englannista ja koko Britanniasta on käsitteisyys: meillä on vain lastensuojelun käsite ja se on hyvin laaja-alaisena pitää sisällään koko kirjon tai jatkumon aina ennaltaehkäisevästä työstä sijaishuoltoon, kunnallisesta työstä erilaisten järjestöjen toimintaan. Brittitutkimuksessa taas alituisen pohditaan ”child welfaren” ja ”child protectionin” välistä eroa – viimeksi Laming-raportin (tästä edempänä) yhteydessä käydyin keskustelun aikana. Käsitteen valinta on työn painopisteen valinta (ks. Farmer 2000). Englannissa on tapahtunut 1970-luvulta lähtien useita lastensuojelun seurannassa olleiden lasten kuolemantapauksia pahoinpitelyn tai hoidon laiminlyönnin tai näiden molempien seurauksena. Nämä tapaukset, joita usein kutsutaankin nimellä ”high profile deaths”, ovat herättäneet valtavaa julkista mielenkiintoa ja kohua ja keskustelu on ollut sosiaalityön suhteen ankaran tuomitsevaa, usein jopa vihamielistä (ks. esim. Fox Harding 1991, 218-220; Reder ym. 1993; Munro 1998; Farmer 2000; Irlannin vastaavanlaisesta ilmiöstä ks. esim. Buckley 1999; ks. myös Pösö 1996). Useat menehtyneistä lapsista olivat olleet huostassa ja sijaishuollossa, mutta heidät oli palautettu vanhempiensa luo joko pysyvästi tai koeajalle.

Ensimmäinen julkiseen selvitykseen (Public Inquiry) johtanut tapaus oli tammikuussa 1973 Brightonissa tapahtunut sijaisperheestä palautetun 8-vuotiaan Maria Colwellin kuolema isäpuolen pahoinpitelyn seurauksena. Loppuvuoteen 2003 mennessä näitä selvityksiä oli tehty 70, viimeisin on vuonna 2000 isotätinsä ja tämän avomiehen toimesta Lontoossa kuolleen 8-vuotiaan Victoria Climbién tapaus, joka herätti valtavaa huomiota Britanniassa. Victorian kuoleman selvityksestä julkaistiin 427-sivuinen niin sanottu Laming-report (ks. www.victoria-climbie-inquiry.org.uk) tammikuussa 2003, tasan 30 vuotta Maria Colwellin kuoleman jälkeen, ja syyskuussa 2003 julkaistiin edellisen pohjalta hallituksen toimesta ”Keeping Children Safe”-raportti (<http://www.dfes.gov.uk/everychildmatters/pdfs/KeepingChildrenSafe.pdf>). Näissä on etsitty syitä ja selityksiä toistuville tragedioille ja luotu uudenlaisia toimintalinjauksia vastaavien tapahtumien estämiseksi. Sosiaalipoliitikot Paul Daniel ja John Ivatts (1998, 203) ovatkin ironisesti todenneet, että lapset ovat vaikuttaneet merkittävästi brittiläiseen sosiaalipoliittikkaan vasta tultuaan huoltajiensa surmaamiksi.

Lukuisten lasten epäiltyyn seksuaaliseen hyväksikäyttöön liittynyt ns. Cleveland-tapaus, josta julkaistiin selvitys vuonna 1988, puolestaan nosti saarivaltakunnassa vahvasti esiin vanhempien oikeudet. Kun lasten kuolemaan johtaneiden tapausten uutisointi oli esittänyt sosiaalityöntekijät lasten pettäjinä, suojeluun kykenemättöminä ja naiiveina, nyt heidät nähtiin yli-innokkaana lasten ”sieppaajina” ja perheiden vihollisina (esim. Fox Harding 1991; Reder ym. 1993). Sosiaalityöhön alettiin vaatia legalistisempaa viitekehystä, näytön keräämiseen alettiin kiinnittää entistä suurempaa huomiota ja alettiin pohtia, ei yksin laillisten interventioiden tarvetta vaan interventioiden ja perheen yksityisyyden välistä balanssia ylipäänsä. Otway (1996, 158) kirjoittaa:

”Here the judicial and the legal aspects were central and therefore the main focus should be investigation, identification and consideration of forensic evidence, It was seen critical that the law and legal thinking be involved in the decision-making which had such fundamental consequences for children and families (...).”

Nämä julkisuuteen nousseet ja julkisesti arvioidut tapaukset - skandaalit, kuten Lorraine Fox Harding (1991) niitä kutsuu - ovat muokanneet englantilaisia lastensuojelukäytäntöjä ja lainsäädännön kehitystä suuresti, joidenkin arvioiden mukaan jopa suhteettomassa määrin (Daniel & Ivatts 1998, 203). Fox Hardingin (mts. 219) mukaan selvityksille on ollut yhteistä ja tyypillistä se, että syyllisinä lasten kuolemantapauksiin on pidetty sosiaalityöntekijöitä eikä niitä vanhempia tai muita aikuisia, jotka todellisuudessa riistivät lasten hengen tai aiheuttivat heidän kuolemansa huolimattomuudellaan tai välinpitämättömyydellään. On nähty, että riskit olisi voitu ennakoida ja kuolemantapaukset estää laadukkaammalla työskentelyllä, selkeämmällä työotteella, erilaisella työn organisoinnilla (siis toimimalla ”oikein”, vrt. Pösö 1996, 171). Esimerkiksi nelivuotiaan Jasmine Beckfodin kuolemaa selvittäneessä raportissa todetaan, että lapsen kuolema olisi ollut sekä ennakoitavissa että estettävissä (Reder at al. 1993, 2).

Suomessa tällaista julkista työn arviointia ei ole juurikaan tapahtunut. Poikkeuksena - ja ensimmäisenä laatuaan - on ollut kuusivuotiaan tytön kuolemaan johtanut tapaus jota Sosiaali- ja terveysministeriön toimesta selvitti kaksihenkinen työryhmä, joka antoi raporttinsa alkuvuodesta 2003 (Lapsen turvallisuus ... 2003) Meillä ei juurikaan ole selkeää tai suoraa työn valtakunnallista ohjausta. Kun sosiaali- ja terveysministeriön asettama asiantuntijaryhmä pohti lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittämistä (Taskinen 2003), se tyytyi antamaan vain suosituksia, ei määräyksiä eikä edes ohjeita. Sosiaalihuolto opasti kuntia vielä 1970- ja 1980-luvulla voimakkaastikin ohjekirjeiden muodossa, mutta nykyään tällainen vahvasti ohjaava ja määräyksiä antava keskushallintoviranomainen puuttuu Suomesta. Normiohjauksesta luovuttiin kun sosiaali- ja terveyshallitus vuonna 1992 muuttui Stakesiksi, tutkimus- ja kehittämisorganisaatioksi, ja kun valtion kuntiin kohdistamaa säätelyä ja ohjausta muutenkin 1990-luvulla purettiin.

Sosiaali- ja terveydenhuollon yleinen suunnittelu, ohjaus ja valvonta kuuluvat sosiaali- ja terveysministeriölle sekä lääninhallituksille. Käytännössä niiden valvonta-asema ei ole erityisen näkyvä. Sääntöjä ja ohjeistuksia kehitellään nykyään enemmänkin paikallisesti, joskin keskustelua laajemman normiohjauksen tarpeellisuudesta on alettu taas käydä kun on oltu huolissaan peruspalvelujen tasosta ja laadusta ja ylipäänsä kuntalaisten tasa-arvosta ja oikeudesta sosiaali- ja terveydenhuollon palveluihin. Sosiaalityöntekijöille kuitenkin tarjotaan entistä yksityiskohtaisempaa tietoa juridisista peruseräilyistä paitsi hallinto-oikeuksien päätöksissä myös kantelupäätösten kautta, erityisesti eduskunnan oikeusasiamiehen sekä myös valtioneuvoston oikeuskanslerin toimesta. Nämä ylimmät laillisuusvalvojat ohjeistavat sosiaalityötä johdonmukaisesti oikeusturvaperiaatteen ja hyvän hallinnon mukaiseen toimintaan ja (perusoikeusudistuksen mukaisesti) perus- ja ihmisoikeuksien huomiointiin. On siis kiinnostavaa pohtia, näkyykö suomalaisessa lastensuojelun sosiaalityössä sen ”vapausasteista” huolimatta kuitenkin yhä suurempia juridisoi(tu)mispyrkimyksiä ja mitä opittavaa meillä mahdollisesti voisi olla englantilaisista kokemuksista.

2. Oikeusvaltion keskeiset periaatteet lastensuojelun näkökulmasta

2.1. Tausta 1960-luvun ajattelussa

Nykyisen lastensuojelutyön juridisoitumisen taustalta löytyy yhtenä merkittävänä tekijänä vahvistunut oikeusvaltioajattelu (oikeusvaltioperiaate) sekä tähän liittyvä perus- ja ihmisoikeuksien ja yksilön oikeusturvan yhä suurempi merkitys. Tähän johtaneen kehityksen mahdollinen alkulähde on 40 vuoden takana. Jo 1960-luvulla nimittäin lainsäädännön keskeisiksi uudistusperiaatteiksi nimettiin perusoikeuksien loukkaamattomuus ja oikeusturvan toteutuminen. Merkittävään rooliin oikeudellisessa ja yhteiskunnallisessa keskustelussa ne ovat kuitenkin nousseet vasta 1990–2000-luvun taitteessa. 1960-luvulla vaikutti yleinen yhteiskunnallisesti radikalisoituva ilmapiiri, ”60-luvun henki”, joka vaati laajalti uudistuksia. Kyse ei ollut pelkästään ihmisoikeuksista vaan koko vuosina 1919–28 säädettyjen perustuslakien uudistamistarpeista (Jyränki 2000, 23).

1960-luvun sosiaalihuollon kritiikki, ns. pakkoauttajakeskustelu pyrki osoittamaan, että vaikka lakisidonnaisuus sinällään oli Suomessa vahvaa, virkavaltaisuus ja suoranainen mielivalta olivat – vanhan huoltovaltioajattelun tai vielä vanhemman vaivaishoitoajattelun peruna – arkipäivää sosiaalihuollossakin. Vaikka sosiaalityössä esimerkiksi psykososiaalinen lähestymistapa sangen humanistisine ihmiskäsityksineen ja metodeineen ja yksilö- ja perhetyötä painottanut casework-työskentely olivat jo 1950- ja 1960-luvulla saaneet jalansijaa (ks. esim. Pulma 1987, 236; Toikko 2001; myös Piirainen 1974, 401), ei tämä kritiikoiden mukaan näkynyt byrokratisoituneessa työssä, päätöksenteossa eikä sijoituskulttuurissa kovinkaan nopeasti. Vanhentunut lainsäädäntö ei tukenut uusien työmuotojen omaksumista eikä uudenlaisen ideologian juurtumista (ks. Pulma 1987, 234–237).

Vuodelta 1967 olevan Pakkoauttajat-teoksen alkusanoissa todetaan: ”Tämän kirjan kirjoittajat haluavat osoittaa, miten kevytmielisesti sosiaaliviranomaisemme yleensä käsittelevät yksilön vapautta ja mitä vakavia epäkohtia vielä on tällä alueella.” (Eriksson 1967, 8). Sosiaalityön sisällä oli todennäköisesti hyvinkin pitkälle samantapaista ajattelua, kertoohan esimerkiksi Mirja Satka (1997, 32) sosiaalityöntekijöiden (silloisten huoltajien) vahvasta tyytymättömyydestä huoltolain ylivaltaa vastaan: ”laki yksinkertaisti ihmisten elämäntilanteita ja alistasi kansalaisia”. Panu Pulma (1987, 139–240) kuvaa kuitenkin, kuinka sosiaalityöntekijät kokivat voimakkaan ja jyrkän arvostelun ei järjestelmää kritisoidaan vaan nimenomaan itseensä, ammattitaitoonsa ja työmoraaliinsa kohdistuneena hyökkäyksenä. Pulman mukaan kritiikin vaikutusta työntekijöihin on vaikea arvioida, mutta arvostelu ja myös keskustelu torjuttiin. ”Osa työntekijöistä ilmeisesti masentui arvostelusta, olihan heidän auttamismotivaationsa asetettu kyseenalaiseksi, osa taas reagoi negatiivisen passiivisesti koteloitumalla virkamiesasenteeseen.” (mts. 240). Pakkoauttajakeskustelua kuitenkin seurasi sosiaalihuollon pariaatekomitea (asetettiin 1967, työ valmistui 1971) sangen moderneine linjauksineen. Sosiaalihuollosta siirryttiin käsitteellisesti sosiaalipalveluihin ja ideologinen ero oli suuri. Pulman (1987, 240) mukaan tämä merkittiin siirtymistä sosiaalihuollon eriarvoisuudesta ja vallankäyttöajatuksista asiakaspalveluun. Sosiaalipalveluihin liitettiin normaalisuuden, valinnanvapauden, kuntoutuksen ja luottamuksellisuuden periaatteet.

Lainsäädännön uudistusvaihe kesti pitkään. Uusi sosiaalihuoltolaki, jossa vahvistettiin edellä mainitut periaatteet, saatiin vuonna 1982 ja lapsilait eli lastensuojelulaki ja laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 1983 (niiden suunnitteluvaihe oli alkanut jo 1950-luvun

lopulla, ks. Pulma 1987, 234). Suomen lapsilakeja pidettiin kansainvälisesti sangen moderneina ja niissä oli varsinkin lapsen etua ja oikeuksia sekä perheen merkitystä koskevia pitkälle meneviä linjauksia. Nämä ajatukset pohjasivat paljolti tuolloin valmisteilla olleeseen YK:n lasten oikeuksien yleissopimukseen (1989), jonka valmistelussa oli mukana suomalaisia virkamiehiä. Lastensuojelullinen oikeusajattelu on kirjattu siis jo vuoden 1983 lastensuojelulakiin, vaikka sosiaalityössä oikeuksista alettiin puhua vasta vuosia lakien voimaantulon jälkeen. 1960-luvun yksilön vapauksia ja oikeuksia vahvasti esiin tuova ja kontrolloivaa sosiaalihuoltoa arvosteleva kritiikki, joka liittyi Pulman (1987, 238) mukaan laajempaan yhteiskunnan arvokriisiin, aloitti siis voimakkaan uudistusten aallon.

Sipilä pohti 1980-luvun lopulla (1989, 218) byrokratian etuja, säädöksiä ja politiikkaa. Sipilän mukaan byrokratian avulla ei ylitetä politiikan asettamia rajoja, mutta sillä on silti asiakkaan kannalta merkittävä tehtävä. Hänen mukaansa 1980-luvun lopun ilmapiiri ei vielä ollut valmis hyväksymään juridiikan tarjoamia mahdollisuuksia:

”Vaikka poliittiset rajat ovat olemassa ja vaikka byrokratia on joustamaton ongelmanratkaisuväline, katson silti, että formaalit organisaatiot ja säädökset suovat asiakkaiden edunvalvonnalle mahdollisuuksia, joita ei nykyisin hyödynnetä kylliksi. Juridiikan vastainen mieliala tuntuu estäneen näkemästä lupaavia mahdollisuuksia.”

Kun Suomi liittyi Euroopan Neuvostoon 1989 ja yksittäiset henkilöt saivat valitusoikeuden Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen, toi se mukanaan uudenlaisia painotuksia ja vaatimuksia. On usein sanottu, että sosiaalitoimen aikuisasiakkaat tulivat uudella tavalla tietoisiksi oikeuksistaan. Tähän vaikutti myös koko sosiaalihuollon kentässä tapahtunut merkittävä ideologinen siirtymä kohti kontrollin vähentämistä ja asiakkaan aseman parantamista (ks. esim. Mutka 1998, 108–109). Syyskuussa 2000 annettu asiakaslaki (Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista) lienee tämän konkreettisin ilmentymä: lain tarkoituksena on muun muassa edistää asiakkaan oikeutta hyvään palveluun ja kohteluun sosiaalihuollossa. 1960-kritiikistä on siis kuljettu pitkä tie asiakkaan aseman lailliseen turvaamiseen. Asiakslain 4 § 1 momentissa sanotaan:

”Asiakkaalla on oikeus saada sosiaalihuollon toteuttajalta laadultaan hyvää sosiaalihuoltoa ja hyvää kohtelua ilman syrjintää. Asiakasta on kohdeltava siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata sekä että hänen vakaumustaan ja yksityisyyttään kunnioitetaan.”

Niin itse laissa kuin sen taustalla olevassa hallituksen esityksessä (HE 137 – 1999 vp) painotetaan sitä, että asiakas on sosiaalihuollossa yhä tärkeämpi itseään koskevaan päätöksentekoon osallistuva yksilö, jonka tarpeet, mielipiteet ja kokemukset on otettava huomioon. Edelleen painotetaan asiakkaan lisääntyntä tietoisuutta omista oikeuksistaan ja asemastaan ja asiakkaiden lisääntyntä aktiivisuutta, vaatimustasoa ja halua tulla kuulluksi ja vaikuttaa päätöksentekoon. Asiakkaiden osallistumisperiaatteesta on säädetty myös perustuslain 14 §:ssä, jonka mukaan julkisen vallan on edistettävä yksilön mahdollisuuksia vaikuttaa häntä itseään koskevaan päätöksentekoon. Asiakslain kanssa samanhenkinen on vuoden 2004 alusta voimaan tullut hallintolaki, jonka tarkoituksena on toteuttaa ja edistää hyvää hallintoa ja oikeusturvaa hallintoasioissa sekä edistää hallinnon palvelujen laatua ja tuloksellisuutta (hallintolaki 1 §). Myös sen taustatöissä painotetaan yksilöiden ja julkisen vallan muuttunutta suhdetta (HE 72 – 2002 vp).

Olkoonpa sosiaalitoimen asiakkaan tosiasiallinen oikeudellinen asema Suomessa tällä hetkellä millainen hyvänsä - esimerkiksi Paul Van Aerschotin mukaan siinä on edelleenkin paljon korjaamisen varaa, on olemassa ”oikeusturvavaje” (ks. Van Aerschot 2003) - sen puitteet ovat muuttuneet 1960-luvusta huomasti. Kuten esimerkiksi Mutka (1998, 109) on tuonut esiin, eduskunnan oikeusasiamiehen työn analysointi osoittaa, että oikeudet ovat tärkeitä sosiaalitoimen asiakkaille. Sosiaaliturvaan eli sosiaaliviranomaisiin ja heidän ratkaisuihinsa liittyvät valitukset nousivat 1990-luvulla neljänneksi suurimmasta asiaryhmästä oikeusasiamiestä eniten työllistäneeksi ryhmäksi. Tilanne näyttää jatkuvan samana 2000-luvulla. Vuonna 2002 vajaa neljännes (23,5 %) oikeusasiamiehen ratkaisuista koski sosiaaliturvaa (Eduskunnan oikeusasiamiehen... 2003, 26). Asiakkaat eivät enää alistu sosiaalitoimen asiantuntijuudelle eivätkä välttämättä hyväksy sen näkemyksiä vaan etsivät itse aktiivisesti omia oikeuksiaan ja ”parempia tulkintoja”.

2.2. Mikä oikeusvaltio?

Suomessa on puhuttu viime vuosina yhä enemmän ”oikeusvaltiosta” ja laillisuusvalvojat ovat peilanneet myös sosiaalitoimen ja sosiaalityöntekijöiden ratkaisuja oikeusvaltioviitekehukseen, vaikkei juuri tätä käsitettä välttämättä ole käytetty. Oikeusvaltioajattelun vahvistuminen merkitsee väistämättä siihen liittyvien periaatteiden näkymistä jollakin tavoin ja jossakin vaiheessa myös sosiaalityöntekijän, perustuslaissa mainitun ”julkisen vallan” käyttäjän, työssä. Etenkin ne näkyvät työlle asetettavissa vaatimuksissa ja siihen kohdistuvassa arvioinnissa, on se sitten juridista tai (muuten) julkista.

Oikeusvaltio eli Rechtsstaat on Saksassa 1830-luvulla kehitetty käsite, mutta sen pohjana olevan laillisuusajattelun tausta on ainakin antiikin Kreikassa ja myöhemmin Montesquieun tunnetussa vallan kolmijako-opissa, jonka mukaan lainsäädäntö-, toimeenpano- ja tuomiovalta on erotettava toisistaan (Aarnio 2002,1; käsitteen historiasta ja määrittelyn ongelmallisuudesta ks. esim. Jyränki 2002, Smolander 2002, Tolonen 2002 tai Tuori 2000, 21-27). Käsite on monitahoinen ja siihen on eri aikoina liitetty erilaisia ominaisuuksia. Smolander (2002) osoittaa kuinka oikeusvaltio on saattanut olla politisoitunut ja ideologinen käsite, jolla esimerkiksi 1940- ja 1950-luvun Suomessa hyökättiin kommunismia vastaan (mts. 399). Mitä lähemmäs nykyhetkeä tullaan, sitä moniulotteisemmaksi käsite käy.

Yhteistä tämänhetkisille oikeusvaltiomääritelmille on ensinnäkin vallan laillisuus- tai lainalaisuusvaatimus: kaikki julkinen vallankäyttö ja sen oikeutus ja hyväksyttävyyys perustuu lakiin ja nimenomaan lakien demokraattiseen alkuperään. Tälle pohjalle rakentuu koko järjestelmän ja vallankäytön legitimitetti. Tämä on Smolanderin (2002) mukaan oikeusvaltiokäsitteen alkuperäinen merkitys: alue, jossa valtaa käyttävien mielivallan sijasta vallitsee lainkäyttösidonnaisuuden kautta turvallisuus ja ennustettavuus. Myöhemmin tähän on vielä liitetty mahdollisuus saattaa julkisen vallan käyttö oikeudellisen kontrollin alaiseksi, eli oikeusturvan periaate.

Toinen keskeinen tekijä on perusoikeusjärjestelmän turvaamat yksilön vähimmäisoikeudet ja niihin liittyvä yksityisen autonomian alue, joka on suojattu valtion puuttumiselta. Keskeisenä oikeusvaltiokehityksessä on pidetty juuri sitä, että yksilöt ovat saaneet oikeussuojan paitsi toinen toistaan, myös *julkista valtaa* vastaan. Valtiosta itsestään on siis oikeusvaltiossa tullut yhä selkeämmin tärkeiden arvojen kantaja, vahvistaja ja puolustaja (Aarnio 2002, 1-3; Husa & Pohjolainen 2002, 62; Kyntäjä 2000, 160; Saarenpää 2002a, 111; Tolonen 2002; Tuori

2000, 21–27). Alkuperäistä oikeusvaltioajatusta voidaan pitää konservatiivisena mutta siihen on myöhemmin liittynyt liberalistinen perusajatus yksilön vapaudesta (ks. tarkemmin Smolander 2002, 403–404).

Oikeusvaltio liitetään usein demokratiaan, puhutaan (ks. esim. Tuori 2000, 26; Jyränki 2002) demokraattisesta oikeusvaltiosta. ”Vallankäyttö on lakisäätteistä, ja perusarvoina sen yhteydessä ovat oikeusvarmuus, yhdenvertaisuus lain edessä, oikeusturva ja avoimuus.” (Saarenpää 2002a, 111). Nuutilan (2000) mukaan demokratian oikeudellinen puoli voi ilmetä juuri oikeusperiaatteina, joita tuomioistuimissa sovelletaan ja kehitetään oikeustieteen tarjoamalta pohjalta. Saksalaisessa valtio-opissa 1800-luvun lopulla kehitetty käsite ”demokraattinen oikeusvaltio” kiteyttää edelleen erinomaisesti länsieurooppalaisen käsityksen lainsäädäntö- ja lainkäyttövallan välisestä suhteesta. Alanen (2002, 4) tosin ei ole varma siitä, onko viisasta kytkeä demokratiavaatimus oikeusvaltion tuntomerkkeihin ja puhua demokraattisesta oikeusvaltiosta koska länsimainen demokratia on oikeusvaltio, mutta oikeusvaltio ei välttämättä ole demokratia. Esimerkiksi valistunut itsevaltiias voi olla oikeusvaltion hallitsija, muttei demokratian. Demokratiaa ja oikeusvaltiota ei monien ajattelijoiden mukaan tulekaan pitää itsestäänselvyyksinä, vaan niiden tilasta on käytävä jatkuvaa keskustelua. (ks. myös Kyntjä 2000, 160–162.)

Oikeusvaltioperiaatetta ilmentää erityisesti perustuslain 2.3 §:n lainalaisuuden vaatimus eli säännös, jonka mukaan julkisen vallan käytön tulee aina perustua lakiin. Lisäksi on vielä erikseen säädetty, että kaikessa julkisessa toiminnassa on noudatettava tarkoin lakia – tämä on kategorinen ja ehdoton sääntö. Eli viranomaisella ei ole mitään ”yleisvaltuuksia” tehtäviensä hoitamiseen vaan kaikissa yksittäistapauksissa yksittäisten toimien on perustuttava lakiin. Myös viranomaisen toimivallan on perustuttava lakiin kun viranomainen tekee oikeuksiin tai velvollisuuksiin välittömästi vaikuttavia päätöksiä tai muita toimia – eli kun viranomainen käyttää julkista valtaa hän saa käyttää toimivaltaansa vain siinä laajuudessa ja tarkoituksessa, johon se on määrätty (ks. esim. Eduskunnan oikeusasiamiehen... 2002, 34).

Laillisuusvaatimus siis merkitsee sitä, että laista on löydyttävä virkamiehen toiminnalle *nimenomainen toimivalta* – pelkkä yleinen tehtävnmääritys ei tällaiseksi sovi. Tämä käy ilmi esimerkiksi apulaisoikeusasiamiehen poliisin toimintaa koskevasta päätöksestä (Eduskunnan apulaisoikeusasiamies 18.12.2003). Poliisi teki rippikoululeireille seurakunnan pyynnöstä ns. huumeratsioita eli huumeisiin liittyviä tarkastuksia ilman mitään konkreettista rikosepäilyä. Tarkastukset tehtiin rikosten ennaltaehkäisyn nimissä ja poliisi vetosi selvityksessään poliisilain ensimmäiseen pykälään, jossa mainitaan rikosten ennalta ehkäisy yhtenä poliisin tehtävistä. Apulaisoikeusasiamies kirjoittaa päätöksessään kuitenkin (myöhemmin juuri oikeusvaltioperiaatteeseen viitaten):

”Se, että poliisilla on lainmukainen ja yhteiskunnallisesti toivottu motiivi menettelylleen, ei siis vielä sellaisenaan oikeuta poliisin toimenpidettä, vaan sille tulee löytyä toimivaltaperuste laista.”

Apulaisoikeusasiamies muistuttaa päätöksessään viranomaisten velvollisuudesta perusoikeusmyönteisiin laintulkintoihin. Hän esittää näkemyksensä, että kyseisissä tarkastuksissa on puututtu henkilöiden yksityisyyteen ja kotirauhaan – siis perusoikeuksiin – ja tällaisen puuttumisen tulisi aina perustua lakiin. Hän muistuttaa myös, että tilanne ei ole vähäisempi siksi, että kohteena olivat olleet pääosin alaikäiset nuoret:

”Erityisesti korostan, että myös lapsien perusoikeuksilla on lähtökohtaisesti sama suoja kuin täysi-ikäisilläkin - tässä tapauksessa on sitä paitsi kysymys sen ikäisistä lapsista, että oikeusjärjestyksessämme annetaan paljonkin merkitystä sille, mikä heidän oma tahtonsa on.”

Lagerspetzin (2002, 42) mukaan oikeusvaltion historiallinen merkitys on ollut ”diskretion minimoiminen”. Suomeksi sanottuna oikeusvaltio siis sitoo vallankäytön lakiin ja pyrkii näin turvaamaan kansalaiset mielivaltaiselta vallankäytöltä. Lainalaisuuden vaatimus merkitsee hallinnollisen mielivallan vastakohtaa. Aarnion (2002, 6) mukaan ”oikeusjärjestyksestä on tietoisin toimenpitein myös ohjattu suuntaan, jossa kaksiasiansaissausteen heikompi osapuoli saa korostettua suojaa”.

Suomalaista hallintokulttuuria on kuitenkin perinteisesti leimannut korostunut legalistisuus, tiukka laki- ja säännösidonnaisuus (Tala 1998, 173) ja lainalaisuuden kunnioittaminen. Kuten eduskunnan oikeusasiamies Riitta-Leena Paunio on useissa yhteyksissä todennut (esim. Eduskunnan oikeusasiamiehen...2003, 57), suomalaisia virkamiehiä joudutaan harvoin ”ojentamaan” suoranaista laittomuuksista. Kiinnostavaa oikeusvaltioperiaatteen kannalta on säädösten vähenevä yksityiskohtaisuus. Kuinka lakia voidaan ”tarkoin” noudattaa silloin kun säädökset ovat väljiä ja oikeuttavat viranomaista käyttämään harkintavaltaa? Lakihan näyttää kulkeneen yhä kauemmas yksinkertaisuudesta, puhutaan lain monikerroksisuudesta ja alati muuttuvasta kokonaisuudesta (Hallberg 2000). Sami Mahkonen (1998, 56) toteaa vanhempaa eli itsenäisyyden alkuaikojen ja uudempaa eli 1980-luvun lainsäädäntöä verrattaessa löytyvän selvän lainsäädäntötekniikan eron. Uudet lait sisältävät yhä enemmän tunnusmerkistöiltään väljiä yleislausekkeita, jotka paitsi tuovat joustoa ratkaisutoimintaan ja hallinnolliseen päätöksentekoon myös sisältävät tavoitteellisuutta. Ne osoittavat, miten asioiden pitäisi olla. Usein puhutaan lain käsitteiden epäselvyydestä tai epämääräisyydestä ja etenkin joustavista normeista, Mahkonen (1997) käyttää termiä ”lakien utuisuus”. Yksittäisen virkamiehen kannalta tämä merkitsee sitä, että helppoa ratkaisua lainalaisuuden noudattamiseen ei ole. Pelkkä lakitekstin orjallinen noudattaminen ei riitä, koska puitelainsäädännön ja joustavien normien noudattaminen ja sellaisten käsitteiden kuin ”tarkoituksenmukainen” tai ”riittämätön” selvittäminen vaatii harkintaa. Kyse lienee tässä kohden myös lain hengestä, erityisesti perustuslain, joka on tässä mielessä koko maan ”peruslaki” (Hallberg 2000). Juristit viittaavat usein vanhaan lainalaisuuden periaatteeseen ”maa on lailla rakennettava”. Kuten Hallberg (mt.) muistuttaa, laki on vain väline ja oikeus on päämäärä. Keskeistä oikeusvaltiossa on se, kuinka julkinen valta ihmisten kannalta toimii.

2.3. Ihmis- ja perusoikeudet

Kun oikeusvaltio ilmiönä ja käsitteenä on vanhaa perua, on sen tunnusmerkistöön vasta viime vuosikymmenillä liitetty ihmisoikeudet. Tällä hetkellä oikeusvaltio ja ihmisoikeudet kulkevat käsi kädessä. Oikeusvaltioajatteluun liittyy yksilöllisen ihmiskäsityksen vahvistuminen, ovathan itsemääräämisoikeus ja yksilön kunnioitus tulleet entistä merkittävämmiksi yhteiskunnallisiksi arvoiksi (Saarenpää 2002a, 115). Ihmisoikeuksien toteutuminen edellyttää tehokkaiden oikeussuojakeinojen olemassaoloa (Scheinin 1998). Tolosen (2002, 29) mukaan sekä se, että ihmisoikeuksien tulkinta ”oikeuttaa rikkomaan aikaisemmin pyhänä pidettyä valtion suvereniteettia” että se, että ihmisoikeuksista on tullut välittömästi sovellettavia, ovat merkittäviä muutoksia juridisessä ajattelutavassa.

Ihmisoikeudet eivät ole pelkästään modernin yhteiskunnan tuotos, vaikka niiden kaikkia ihmisiä koskeva merkitys onkin korostunut vasta viime vuosikymmeninä. Ihmisoikeuksien käsite sisältyy jo moniin uskontoihin ja antiikin arvoihin ja ne ovat mukana kaikissa huomattavissa filosofisissa ja poliittisissa opeissa. Modernien ihmisoikeuksien taustana pidetään yleisesti 1600- ja 1700-luvun liberalistista oikeusajattelua. Tällöin ihmisoikeudet ja yksilön ja valtion välinen suhde kirjattiin ensimmäistä kertaa perustuslakeihin: Ranskan suuren vallankumouksen yhteydessä syntyneeseen ihmisen ja kansalaisen oikeuksien julistukseen (Déclaration des droits de l'homme) vuodelta 1789 samoin kuin Yhdysvaltain perustuslakiin (Bill of Rights, 1791). Toisen maailmansodan kauhut ja voimakas halu estää niiden toistuminen synnyttivät YK:n yleismaailmallisen ihmisoikeuksien julistuksen 1948 ja myöhemmin myös lapsen oikeuksien julistuksen, jonka kehityshistoria tosin on pitkä ja juontaa jo ensimmäisen maailmansodan aikoihin. Molemmista kehittyi myöhemmin valtioita juridisesti velvoittavia asiakirjoja, sopimuksia.

Kuten tutkijat usein tuovat esiin (esim. Scheinin 1998; Nousiainen 2002), on hyvä muistaa, että pitkään ihmisoikeudet olivat miehen ja yleensä nimenomaan vapaan, maata omistavan miehen oikeuksia (droits de l'homme, rights of man) eivätkä koskeneet orjia tai naisia - saati lapsia. Sukupuolineutraali human rights-käsite vakiintui käyttöön vasta toisen maailmansodan jälkeen edellä mainitun ihmisoikeuksien julistuksen myötä. Lapsen oikeudet mainittiin jo tässä julistuksessa; puhuttiin lapsen oikeudesta huolenpitoon ja suojeluun. Vuonna 1989 hyväksytyyn YK:n lapsen oikeuksien yleissopimukseen otettiin mukaan myös lapsen ihmisoikeuksia merkittävästi laajentava oikeus osallisuuteen (participation).

Ihmisoikeuksilla ymmärretään tänä päivänä kaikille ihmisille ikään, sukupuoleen, ihonväriin, yhteiskunnalliseen asemaan, terveydentilaan tai muuhun vastaavaan seikkaan katsomatta universaalisesti kuuluvia perustavanlaatuisia oikeuksia. Ihmisoikeuksia pidetään luovuttamattomina eli niitä ei voida missään tilanteessa ottaa yksilöltä pois sen enempää valtion päätöksellä kuin yksilön omalla suostumuksellaan. Vaikka lain ja moraalien yhteyttä ei voitane pitää itsestään selvänä, ihmisoikeuksien katsotaan yleensä pohjaavan niihin arvoihin, joita yhteiskunnassa pidetään tärkeinä ja toteuttamisen arvoisina. Niitä ovat länsimaissa ainakin ihmisarvon loukkaamattomuus, oikeus yhdenvertaiseen kohteluun, oikeus olla tulematta kohdelluksi epäinhimillisesti, oikeus vapauteen, ruumiilliseen koskemattomuuteen, liikkumisvapauteen, yksityiselämän kunnioitukseen ja oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin. Nämä arvot tai oikeudet on suojattu useissa valtioissa paitsi kansainvälisillä ihmisoikeuksilla myös kansallisilla perusoikeuksilla. Perusoikeudet määritellään perustuslaissa ja ihmisoikeudet kansainvälisissä sopimuksissa – sisällöllisesti ne ovat melko lailla samoja.

Vaikka laajempi yhteiskunnallinen ihmisoikeuskeskustelu alkoi orastaa jo 1960-luvulla, perus- ja ihmisoikeudet ja niiden merkitys viranomaistoiminnassa sekä uudistustarpeet nousivat suuremman keskustelun kohteeksi Suomessa vasta 1970- ja 1980-luvuilla. Suomi liittyi vuonna 1976 YK:n ihmisoikeuksia koskeviin kansainvälisiin yleissopimuksiin, jotka ovat taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva TSS-sopimus ja kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva KP-sopimus vuodelta 1966. Oikeusvaltiokeskustelu voimistui Suomessa 1990-luvulla paitsi perusoikeusuudistuksen myötä myös eurooppalaiseen oikeusajatteluun liittymisen myötä – puhuttiin kansainvälisten ihmisoikeussopimusten suomalaiselle oikeusjärjestykselle asettamista haasteista. Kansainvälistyminen ja liittyminen Euroopan neuvostoon 1989 vaativat suomalaisen lainsäädännön ja sen tulkinnan mukauttamista eurooppalaisiin kehyksiin ja vahvisti ihmisoikeusajattelua suuresti. Suomihan liittyi Euroopan neuvostoon ulkopoliittisista syistä

varsin myöhään, 40 vuotta muita Pohjoismaita myöhemmin, mutta kuten Brax (2001) toteaa, ”on ehkä sitäkin suuremmalla sitoutumisella kodifioinut sopimuksen ja sen soveltamisessa syntyneen oikeuskäytännön perustuslain perusoikeusnormeiksi”. Euroopan neuvostoon liittymisen myötä Suomi nimittäin ratifioi myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen, ja tästä seurasi muutostarpeita suomalaiseen oikeuskulttuuriin (Pellonpää 2001; Saarenpää 2002a, 112). Todettiin, että Suomen perusoikeusjärjestelmä oli monessa suhteessa ”alkeellisempi” kuin kansainvälinen ihmisoikeusnormisto ja oli jäänyt jälkeen kansainvälisestä kehityksestä (Selvitys... 2002). Perusoikeusjärjestelmän uudistusten ohella oli tarpeellista vahvistaa myös ihmisoikeussopimusten asemaa Suomen oikeusjärjestelmässä. Myöhemmin tätä tarvetta on entisestään vahvistanut Euroopan unionissa tapahtunut perusoikeuskehitys ja esimerkiksi EU:n perusoikeuskirjan hyväksyminen Nizzassa vuonna 2000.

Vuonna 1995 toteutettiin vuosia valmisteltu (ks. esim. Jyränki 2000, 23–31) ja erittäin merkittävänä pidetty perusoikeusuudistus, jossa koko perusoikeusjärjestelmä nykyaikaistettiin. Uudistuksen tuloksena olivat hallitusmuodon uudet perusoikeussäännökset. Perustuslain seurantatyöryhmän mietintö kiteyttää uudistuksen tavoitteet näin - ja lausumassa näkyvät mielestäni edellä esiin tuodut oikeusvaltioperiaatteet:

”Perusoikeusuudistuksessa pyrittiin määrittelemään yksilön ja julkisen vallan suhteet sekä suomalaisen yhteiskunnan perustavanlaatuiset arvot nykytilaa ja myös tulevaisuutta silmälläpitäen. Tässä tarkoituksessa perusoikeussäännöksissä yhtäältä rajoitettiin julkisen vallan käyttämistä ja toisaalta asetettiin perustuslain tasolla julkiselle vallalle erityisiä tehtäviä. Niin ikään uudistuksella pyrittiin lisäämään perusoikeuksien suoraa sovellettavuutta tuomioistuimissa ja muissa viranomaisissa sekä parantamaan ihmisten mahdollisuuksia vedota oikeuksiensa tueksi välittömästi perusoikeussäännöksiin.” (Selvitys... 2002, 28)

Perusoikeusuudistuksen tavoitteena oli siis saattaa kotimainen perusoikeusjärjestelmämme sopusointuun kansainvälisten normien kanssa. Yksilön oikeusturvaa parannettiin ja yksilön oikeuksien perustuslaintasoista turvaa laajennettiin ja vahvistettiin. Perusoikeudet laajennettiin koskemaan kaikkia Suomessa oleskelevia henkilöitä, ei vain Suomen kansalaisia. Perusoikeuksia koskevat vuoden 1995 säännökset otettiin lähes sellaisinaan hallitusmuodosta uuteen perustuslakiin, joka tuli voimaan maaliskuussa 2000 (perusoikeuksista tarkemmin ks. esim. Hallberg 1999; ks. myös <http://www.om.fi/74.htm>). Lain alkuun kirjattiin kolme perusarvoa: ihmisarvon loukkaamattomuus, yksilön vapaus ja oikeudet sekä oikeudenmukaisuuden edistäminen yhteiskunnassa. Hallberg (1999) pitää merkittävänä perustuslain uutta ”avausta” eli sitä, että ensin ei luetella valtioelimiä vaan nimenomaan perusarvot – painopiste on siirtynyt järjestelmästä ihmisiin.

Vaikka perusoikeuksista kirjoitetaan yleensä hyvin myönteiseen, jopa ihannoivaan sävyyn, löytyy kriittisiäkin äänenpainoja. Esimerkiksi Tolonen (2002, 34–35) kritisoi oikeudellisessa ajattelussa 1990-luvulla tapahtuneita muutoksia ja erityisesti nykyistä ”suurieleistä” perusoikeuskeskustelua, jonka ”ehdot määräytyvät muualta kuin Suomesta käsin”. Hänen mukaansa yksilön valitusoikeutta hänen oikeuksiaan koskevista asioista on pidettävä selvyyttenä, mutta esimerkiksi näiden oikeuksien analyysi puuttuu.

2.4. Perusoikeudet ja viranomaistoiminta

Perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on turvattava perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Uusi perustuslaki onkin yleisen käsityksen mukaan selkeästi vahvistanut hallintojärjestelmämme oikeusvaltiollisia piirteitä (esim. Husa & Pohjolainen 2002, 1). .
 Voidaan katsoa, että uudistus vastaa pitkälti niitä ”radikaaleimpia” ehdotuksia, joita 1960- ja 1970-luvun alussa esitettiin – siis esimerkiksi pakkoauttajakeskustelun yhteydessä. Tällä hetkellä arvioidaan, että perusoikeussäännöstömme ei pelkästään vastaa hyvin kansainvälisiä ihmisoikeusvelvoitteita vaan jopa menee monissa kohdin niitä pidemmälle ja antaa yksilölle jopa kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia paremman suojan (Nuutila 2000; Selvitys... 2002, 94). Perus- ja ihmisoikeudet nousivat perustuslain myötä keskeiseen asemaan paitsi oikeuskulttuurissa myös viranomaistoiminnassa – on katsottu, että perus- ja ihmisoikeuksien pelkkä muodollinen toteutuminen ei riitä, niiden on toteuduttava myös käytännössä. Voidaan puhua arkipäivän oikeusturvasta. Uudistuksella pyrittiin siis lähentämään perus- ja ihmisoikeuksia käytännön oikeuselämään ja konkreettiseen viranomaistoimintaan, tekemään niistä hallintoon ja lainkäyttöön välittömästi vaikuttavia oikeuslähteitä, joihin ihmiset voisivat suoraan vedota. Nousiaisen (2000) mukaan näiden ”terävöitettyjen perusoikeuksien” haluttiin entistä tehokkaammin ja suoraan sitovan jokapäiväistä viranomaiskäyttäytymistä. Saarenpää (2002b) puhuukin nykyisten perusoikeuksien ”ihmisläheisyydestä”: sen, että elämme perusoikeusvelvoitteisessa valtiossa, tulee näkyä mitä erilaisimmissa arjen toiminnoissa. Uutta oli nimenomaan se ajatus ja tulkinta, että yksityisen ihmisen täytyy voida vedota oikeuksiensa tueksi perusoikeussäännöksiin, jotka oli aiemmin nähty enemmänkin lainsäätäjän kuin virkamiehen toimintaa velvoittaviksi periaatteiksi (Tuori 2000, 27).
 Esimerkiksi entinen oikeusasiamies Lauri Lehtimaja (1999) kertoo asennoitumisesta 1980-luvulla: ”Oikeusasiamies muistutti virkamiehiä kansainvälisistä ihmisoikeuksista jo 1980-luvulla. Usein tätä katsottiin jopa karsaasti.” (vrt. Lehto 1997, 108).

Perusoikeusuudistuksen myötä ylimpien laillisuusvalvojien eli oikeusasiamiehen ja oikeuskanslerin rooli perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen valvonnassa korostui. Molemmat raportoivat vuotuisessa toimintakertomuksessaan erityisesti näiden oikeuksien toteutumisesta ja ottavat omissa viranomaistoimintaa arvioivissa yksittäisissä kanteluratkaisuisaan sängen usein kantaa perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen. Oikeusasiamies on kertonut tekevänsä kaikki kannanottonsa ihmis- ja perusoikeusnäkökulmasta. Lastensuojelun kannalta merkityksellistä on, että perus- ja ihmisoikeudet kuuluvat myös lapselle. Lapsella on yksilönä samanlainen ihmisarvo kuin aikuisella. Nykyinen oikeusasiamies Paunio painottaa erityisesti lasten oikeuksien toteutumista, lapsen tasa-arvoista kohtelua yksilönä, lapsen oikeutta vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti sekä lapsen edun periaatetta. Näiden periaatteiden korostaminen on merkityksellistä käytännön lastensuojelutyön näkökulmasta. Yksittäisten kanteluasioiden lisäksi oikeusasiamies ottaa itsenäisesti asioita käsittelyynsä ja tekee tarkastuksia, joissa painottuvat samat periaatteet. Vuonna 2002 keskustelua herätti valtion kuutta koulukotia koskeva tarkastus, jonka pohjalta tehdyssä raportissa Paunio arvostelee koulukotien lainvastaisia tai laittomia menettelyjä eli huumetestauksia, intensiivisen hoidon jaksoja, eristämiskäytäntöä ja ylipäänsä pakon käyttämistä koulukotisijoitusten aikana (Eduskunnan oikeusasiamiehen ... 2003, 147-8; Paunio 2002).

Perusoikeuksien uudistuksen myötä samanaikaisesti kansalaisten tietoisuus omista oikeuksistaan on lisääntynyt. Vanha hallintoalamaisuus, holhottavissa ja huollettavissa olo on yhä enemmän väistynyt oikeusajattelun tieltä. Kansalaisilla on oikeus vedota oikeuksiin ja

viranomaisilla velvollisuus ottaa ne huomioon, ja tämä näkyy yhä enemmän myös lastensuojelutyössä. Viranomainen ei voi enää päättää, kuka on oikeutettu oikeuksiin, kuka on ne ”ansainnut” ja kuka ei (vrt. Lehto 1997). Suomalaiset tekevät maan väkilukuun nähden runsaasti ihmisoikeusvalituksia, eli tietoisuus on myös muuttunut toiminnaksi sangen usein. Vuonna 2002 Suomen valtiota vastaan tehtiin 222 ihmisoikeusvalitusta, 26 Suomea koskevaa asiaa ratkaistiin ja viidessä annettiin tuomio, joissa todettiin ihmisoikeussopimusta rikotun. Tuomioista yksikään ei kohdistunut lastensuojeluviranomaisiin. (Eduskunnan oikeusasiamiehen ... 2003, 32–33.)

Perusoikeudet ovat siis tulleet 1990-luvulla keskeiseksi osaksi suomalaista oikeusvaltioajattelua ja niitä voidaan pitää koko oikeusjärjestyksen arvoperustana. Sitä kautta ne myös jatkuvasti vahvistavat oikeusvaltiokehitystä ja ovat yksi modernin oikeusvaltion tunnusmerkistön osa. ”Oikeusvaltio, joka ei sitoudu kansainvälisesti hyväksytyihin ihmis- ja perusoikeuksiin, ei myöskään saa oikeusvaltion statusta” toteaa Aarnio (2002, 5). Paitsi että niitä sovelletaan suoraan, eli niitä käytetään sellaisinaan tuomioistuimen tai viranomaisen ratkaisun perusteluna, niillä on niin sanottu tulkintavaikutus, eli perusoikeusmyönteisen laintulkinnan kautta ne vaikuttavat myös muiden oikeussäännösten tulkintaan..

Vuoden 2002 toimintakertomuksen puheenvuoro-osiossaan oikeusasiamies Paunio nostaa esiin sellaisia yhteiskunnallisia ilmiöitä, jotka saattavat hänen mukaansa johtaa vakaviin perus- ja ihmisoikeusloukkauksiin. Tällaisina hän mainitsee perheväkivallan, asunnottomuuden, kaikkein vaikeimmassa asemassa olevien lasten tilanteen sekä vähemmistöihin kohdistuvan suvaitsemattomuuden ja syrjinnän. Tässä Paunio tuo perus- ja ihmisoikeusajattelua sangen konkreettiselle tasolle. Hän vetoaa perustuslain 22§:ään, jonka mukaan julkisen vallan tulee huolehtia perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisesta. Tämä edellyttää hänen mukaansa julkiselta vallalta ”aktiivista ja voimakasta toimintaa”. Tässä ollaan lähellä Euroopan ihmisoikeussopimuksen tulkinnan tuottamaa viranomaisen aktiivisuusvelvoitetta. (Eduskunnan oikeusasiamiehen ... 2003, 11–13.)

Perus- ja ihmisoikeudet eivät muutamaa poikkeusta (Suomessa tietyt kiellot: esimerkiksi kuolemanrangaistuksen ja kidutuksen kieltö) lukuun ottamatta ole ehdottomia; niitä voidaan rajoittaa - mutta vain tiettyjen kriteerien perusteella. Rajoitusten on oltava hyväksyttäviä (esimerkiksi lapsen etu), tarkkarajaisia ja yksilön oikeusturvasta on aina huolehdittava (ks. tarkemmin Ojanen 2001, 65–91). Euroopan ihmisoikeussopimuksessa on useita artikloja, jotka sisältävät ns. rajoituslausekkeen eli säännöksen niistä perusteista, joilla artiklassa suojattua oikeutta voidaan rajoittaa. Lastensuojelun kannalta merkittävin on artikla 8 ”Oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämän kunnioitusta” ja sen poikkeukset: ”Viranomaiset eivät saa puuttua tämän oikeuden käyttämiseen, paitsi silloin kun laki sen sallii ja se on demokraattisessa yhteiskunnassa välttämätöntä kansallisen ja yleisen turvallisuuden tai maan taloudellisen hyvinvoinnin vuoksi, tai epäjärjestyksen ja rikollisuuden estämiseksi, terveyden tai moraalin suojaamiseksi tai muiden henkilöiden oikeuksien ja vapauden turvaamiseksi.”.

Perus- ja ihmisoikeusajattelun tietty ehdottomuus luo kiinnostavia ideologisia paineita ja jännitteitä lastensuojeluun. Kun suomalainen lastensuojelu lähtee vahvasti lapsen etuajattelusta ja sen oikeuttavuudesta esimerkiksi rankkojen interventoiden kohdalla, Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tulkintakäytännöissä esimerkiksi huostaanotto on aina ihmisoikeussopimuksen 8. artiklan rikkomus, eli yksityis- ja perhe-elämän kunnioitukseen puuttuminen. Tämä on fakta, lähtökohta, josta ei voida tinkiä. Sen sijaan ratkaisevaa on se, onko kyseessä perusteltu ja ”demokraattisessa yhteiskunnassa välttämätön” puuttuminen. Koska valta-ajattelu ja vallan analysointi, esimerkiksi ajatus pakkovallasta ja laillisesta

pakkovallasta, on ollut enemmän tai vähemmän syrjässä sosiaalityön analyyseissä, ei työntekijän ole helppoa hyväksyä ajatusta itsestään (vaikka tarkastelutasona ihmisoikeustuomioistuimessa onkin valtio) ihmisoikeusrikkojana – vaikkakin perusteltuna sellaisena. Kyse on uudenlaisesta viitekehystä ja arvojärjestelmästä, jossa siinäkin tosin ratkaisevaa on lapsen etu (ks. esim. Huhtanen 2001, 1160).

2.5. Oikeusturva

Oikeusvaltiossa keskeistä on asianosaisen (eli sen, jonka oikeuksia, velvollisuuksia tai etua hallintotoimi tai päätös koskee) oikeussuoja tai oikeusturva julkista valtaa käytettäessä. Preventiivinen eli ennalta vaikuttava oikeussuoja toteutuu niin, että ennen päätöksentekoa pyritään tietyin keinoin varmistumaan siitä, että päätöksestä tulee oikea ja lainmukainen ja että yksilön oikeudet todella otetaan huomioon jo ennen päätöksen tekemistä. Tällaisia keinoja ovat esimerkiksi erilaiset lastensuojelupäätöksiä koskevat menettelymuodot, vaikkapa huostaanottoasioita koskevat kuulemissäädökset, joista säädetään hallintomenettelylaissa ja lastensuojelulain 17 §:ssä (ketä asiaa valmisteltaessa on kuultava, milloin, mitä asiakirjoja heille on näytettävä ja niin edelleen). Myös jälkikäteisen eli repressiivisen oikeusturvan merkitys on korostunut lainsäädännön toisaalta monimutkaistuessa ja toisaalta harkinnanvaraistuessa. Se tarkoittaa ennen kaikkea muutoksenhakua, asianosaisen, mahdollisuutta ja tilaisuutta alistaa viranomaispäätös tarkemman tarkastelun kohteeksi eli käytännössä hakea muutosta viranomaispäätökseen valituksen kautta. Valitus toimii myös hallinnon laillisuusvalvonnan keinona. (esim. Mikkola & Helminen 1994, 242–258.) Kyse ei siis välttämättä ole siitä, että itse asia varsinaisesti ”paranisi” valitusten myötä, että lopputulos olisi jotenkin laadukkaampi, vaan kyse on nimenomaan lainkäytön yhdenmukaisuudesta.

Myös (hallinto)kantelua voidaan pitää repressiivisenä oikeussuojana, vaikka sen mekanismi on hieman toisenlainen (kyse on enemmänkin valvonnasta) eli se ei välttämättä ole sidottu asianosaisasemaan eikä se ole sidottu tiukkoihin määräaikoihin eikä muotovaatimuksiin - se on siis menettelyllisesti joustava - eikä se välittömästi johda lainvastaisen päätöksen kumoamiseen tai muuttamiseen eikä toimeenpanoon. Myös viranomaisen toimimattomuudesta tai virkatehtävien laiminlyönnistä voidaan kannella, kun taas valitus voidaan tehdä vain kirjallisesta päätöksestä. Kantelu tehdään edellä mainitulle yleiselle laillisuusvalvontaviranomaiselle.

Nykyään ovat käytössä myös kansainväliset oikeusturvakeinot. Lastensuojeluasioissa tämä tarkoittaa valitusmahdollisuutta Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen sen jälkeen kun kaikki kansalliset muutoksenhakukeinot on käytetty (ks. tästä tarkemmin www.echr.coe.fr). Ihmisoikeustuomioistuin ei kuitenkaan ole varsinainen muutoksenhakuaste, vaan siellä toimivan suomalaistuomarin Matti Pellonpään mukaan ”jossain määrin valtiosääntötuomioistuinta muistuttava tuomioistuin, joka ratkoo sitä, onko Euroopan ihmisoikeussopimuksessa turvattuja minimistandardeja loukattu” (Ihmisoikeustuomioistuin... 2004). Sen tuomiot, kuten jo aiemmin totesin, ovat lopullisia, sitovia ja valtiota oikeudellisesti velvoittavia. (ks. esim. Pellonpää 1996 ja 2001.) Euroopan ihmisoikeussopimuksen artiklat ovat hyvin yleisluontoisia, eli niistä ei voi suoraan päätellä, mikä on ihmisoikeuksien vastaista ja mikä ei. Tämän vuoksi oikeuskäytäntö eli tuomioistuimen omat aiemmat päätökset ovat ratkaisevia: päätösten perusteluissa vedotaan aiempiin päätöksiin. Ihmisoikeustuomioistuin tutkii tapauksia kolmen periaatteen mukaan. Ensimmäisenä mainitaan laillisuusvaatimus eli tuomioistuin selvittää, ovatko viranomaisten

toimenpiteet perustuneet lakiin. Toisena periaatteena on hyväksyttävän päämäärän olemassaolo: onko viranomaistoimenpiteellä ollut oikeutettu tavoite (esimerkiksi lapsen etu). Kolmantena on niin sanottu välttämättömyysedellytys eli tuomioistuin selvittää, ovatko viranomaisten toimet olleet "välttämättömiä demokraattisessa yhteiskunnassa" - eli ovatko viranomaisten käyttämät keinot olleet oikeassa suhteessa tavoiteltuun päämäärään nähden. Ylimoitettuja, liioiteltuja keinoja ei saa lapsen edun nimissäkään käyttää, mutta lasta ei myöskään saa jättää turvaamatta siksi, ettei uskalleta, haluta tai osata tehdä mitään.

Ihmisoikeustuomioistuin tarkastelee erityisesti sitä, käyttävätkö viranomaiset laillista valtaa vai ylittyvätkö vallankäytön rajat, jolloin kyse on mielivallasta. Juuri tämä on siis demokraattisen yhteiskunnan (joka voidaan ehkä tässä nähdä oikeusvaltion synonyyminä) kenties merkittävin tunnusmerkki: laillinen, lakiin perustuva vallankäyttö ja sille vastakohtana laitton mielivalta. Kyse ei siis ole siitä, etteikö valtaa saisi käyttää, vaan siitä, millä tavoin sitä käytetään ja kenen etua ajetaan. Valta-mielivalta-akselin tutkiminen painottaa nähdäkseni juuri sitä tulkintaa, että viranomaisvalta sinänsä ei ole kielteinen asia vaan demokraattisen yhteiskunnan välttämätön toimintaedellytys. Pellonpää (Ihmisoikeustuomioistuin... 2004) näkeekin ihmisoikeustuomioistuimen tehtävän Suomen kaltaisessa jäsenmaassa, jossa oikeusvaltion perusteet ovat selkeät, eräänlaisena "oikeusvaltion hienosäätäjänä".

2.6. Oikeusvaltioperiaatteet ja sosiaalityö

Sinällään oikeusvaltioperiaatteet eivät juurikaan eroa hyvinvointivaltion taustalla olevista oikeudenmukaisuus (tasa-arvo-, yhdenmukaisuus-) periaatteista. Oikeusvaltioon liitetään yleensä kiinteästi myös sosiaaliset perusoikeudet (muun muassa oikeus työhön, ansioon ja asuntoon), jotka taas liittyvät kiinteästi hyvinvointivaltioideologiaan. Perusoikeudet ovat myös hyvin lähellä sosiaalityön eettisiä periaatteita (ks. esim. www.talentia.fi: eettinen ohjeisto tai englanniksi <http://www.ifsw.org/Publications/4.4.pub.html>). Sinällään niiden sanoma tai ideologia ei siis suinkaan ole sosiaalityölle vieras. Toki on kuitenkin myönnettävä, että sellaiset Lehdon (1997, 109) mainitsemat asiakkaan oikeudettomuuden ilmaukset kuin manipulaatio, suostuttelu, taivuttelu, uhkaaminen, leimaaminen tai hylkääminen ovat todennäköisesti aina kaikessa ihmissuhdetyössä esiintyviä elementtejä, kuuluvathan ne olennaisesti kaikkeen inhimilliseen kanssakäymiseen. Muutos aiempaan on kuitenkin siinä, että nykyään asiakkaalla on mahdollisuus tuoda huono kohtelu tutkittavaksi ja saada siihen muutos. Tässä suhteessa tilanne on muuttunut jo Lehdon artikkelin ilmestymisvuodesta 1997 huomattavasti, etenkin kantelujen osalta – ja myös suhteessa lapsiasiakkaaseen (ks. esim. Apulaisoikeuskansleri 25.11.2002). Sellaiset viranomaiskäytännöt, jotka ovat ristiriidassa perusoikeuksien kanssa, joutuvat tutkittaviksi merkittävästi suuremmalla todennäköisyydellä kuin aikaisemmin.

Toinen kysymys on se, johtaako tämä todella eettisesti kestävämpään toimintaan. Jos lastensuojelun asiakkaat ovat oppineet pelaamaan erilaisia oikeudellisia "pelejä" on kai todennäköistä, että sosiaalityöntekijät yhtä lailla oppivat pelit. Yksi pelin ominaisuus on se, että tärkeää ei välttämättä ole se, kuinka toimii vaan se, kuinka osaa jälkikäteen toimintansa selittää. Eli retoriikka ja argumentoinnin taito saattavat nousta oikeusvaltiokehityksessä uuteen arvoon. Riittääkö pelkkä ihmisoikeusviitekehitys aidosti nostamaan ihmisoikeudet työn keskiöön, vai opitaanko oikeuksista vain puhumaan ja kirjoittamaan oikealla tavalla?

Oikeushan ei takaa oikeudenmukaisuutta. Englanninkielessä on hyvä tätä kuvaava termi: ”lip-service” (kauniit sanat, valheelliset lupaukset): kauniit puheet eivät takaa kauniita tekoja.

Oikeusvaltio ei tietenkään edes puolustajiensa silmissä ole mikään stabiili ja staattinen kehityksen päätepiste, joka lainalaisuudellaan automaattisesti takaisi oikeudenmukaisuuden toteutumisen sekä hyvän ja onnellisen elämän kaikille. Koko oikeusvaltioajattelua voidaan yhteiskuntatieteellisestä näkökulmasta katsottuna pitää jossakin määrin naiivina ja sosiaalista todellisuutta yksinkertaistavana kun se ikään kuin uskoo lain ”hyvyyteen”. Oikeusoppineet painottavat usein kuitenkin usein sitä, että lainsäädännön taustalla on kunkin yhteisön tai yhteiskunnan moraalikoodisto ja aito pyrkimys oikeuteen ja kohtuuteen. Oikeushan on luotu yhteiskunnallisten ristiriitojen institutionalisoitua sovittelua varten. Puhutaan siitä, kuinka varhaisemmissa yhteiskunnissa ei juuri ollut eroa yhteisön moraalis-sosiaalisten sääntöjen ja oikeussääntöjen välillä. Moraalikäsitykset ovat lain taustalla: se, mikä koetaan oikeaksi, vahvistetaan lailla, ja se mitä ei hyväksytä, kielletään. Laki ei siis elä eikä synny tyhjiössä. Voidaan väittää, että aidossa demokraattisessa yhteiskunnassa ei mitään hyvää asiaa voida säännellä lailla, koska oikeussäännökset eivät voi ylittää yhteiskunnassa vallitsevia moraalisia perussääntöjä. Toisaalta, vaikka laki toimii yksityisen henkilön voimavarana, lailla myös legitimoidaan yhteiskunnan vallanjako, yhteiskunnalliset valtasuhteet ja sosiaaliset asemat. (ks. esim. Kyntäjä 2000.) Kyntäjä (2000, 88–89) määrittelee asian näin:

”Yhteiskunnan toimintajärjestelmien uusintamisen kannalta oikeuden merkitys on lopulta siinä, että se legitimoit ja vahvistaa pakkovalloilla yhteiskunnan toimintasääntöjä sekä luo ennustettavat, vakiintuneet ja institutionaaliset toimintakäytännöt sääntökonfliktien ja voimavaroja koskevien vaatimusten oikeuttamiseksi ja käsittelemiseksi.”

Voidaan tietenkin kysyä, onko oikeusvaltiokäsite idealistinen termi, joka peittää alleen vallankäytön pimeät puolet ja lainsäädännön ambivalenssin. Uskoohan se lain hyvyyteen ja siihen, että lainmukaisuus merkitsee oikeudenmukaisuutta. Lienee syytä kysyä, kuinka naiivia on ajatella, että kehitys väistämättä kulkee positiivisempaan suuntaan. Lienee myös naiivia uskoa, että lisääntyvä elämän sääntely, josta puhuin luvussa 3, automaattisesti parantaa lasten elämänlaatua ja tuottaa parempaa suojelua. Koko elämää ei voida säädellä eikä sääntely sinänsä takaa pahuuden tai huonon kohtelun poistumista maailmasta. Liiallinen luottamus lakiin, sääntelyyn ja oikeuteen voi jopa tehdä meistä entistä kyvyttömämpiä toimimaan lasten hyväksi. Kuten Nuutila (2000) toteaa:

”Lakimiehiä on perinteisesti vaivannut erikoinen kehitysoptimismi. Me oletamme, että oikeus on kaikesta huolimatta tehokas este mielivaltaa vastaan. Jokainen lainmuutos ymmärretään edistyksenä, kehityksenä parempaa ja ristiriidattomampaa järjestelmää kohti. Kenties vasta vuosikymmeniä lainuudistuksen jälkeen ollaan valmiita myöntämään, että uudistus ei ehkä sittenkään ollut muutos parempaan päin vaan ainoastaan kiireisen kalastajan huonosti onnistunut verkonpaikkaus.”

Voidaan ajatella, että oikeus on aina relatiivista, se on aina riippuvaista yhteiskunnallisista (valta)suhteista ja se on joidenkin ihmisten tai ryhmien kannalta epäoikeudenmukaista (esim. Tolonen 2002, 36). Voidaan siis kysyä, onko todellisuudessa olemassa mitään takeita siitä, että - demokraattisessa yhteiskunnassa - laki on hyvä ja oikeudenmukainen ja että hyvänkään tai hyvää tarkoittavankaan lain noudattaminen tuottaa hyvää. Jos tällaisia takeita voi olla, minkälaisia mekanismeja niiden toteuttamiseksi tarvitaan? Onhan oikeusfilosofiassa pohdittu sitä, voiko laki (tai oikeus) olla paha tai tuottaa paha. Ja kuten kaikki tiedämme,

pelkkä lakien noudattaminen, laillisuus, lainmukaisuus, ei tietenkään takaa oikeudenmukaista ja hyvää lopputulosta. Usein viitataan natsi-Saksaan ja sen sittemmin tuomittuihin virkamiehiin, jotka tunnetusti puolustautuivat sillä, että he noudattivat omassa toiminnassaan oman valtakuntansa tuolloisia lakeja – toimivat siis oikeusvaltioperiaatteen mukaisesti.

Kyntäjä (2000, 161) viittaa weberiläiseen oikeusvaltioajatteluun, jossa oikeus erotetaan arvoista ja moraalista. Tällaisen oikeusvaltion legitimiys perustuu ikään kuin itseensä, eli siihen että lait säädetään ja muutetaan laillisia menettelytapoja noudattaen. Oikeudenmukaisuus ei ole edes pyrkimyksenä, vaan tavoitteena on ”puhdas normijärjestelmä” (mt.). Kuten Kyntäjä huomauttaa, monien tutkijoiden mukaan juuri tämäntyyppinen ajattelu mahdollisti natsien valtaannousun Saksassa. Habermasin ajattelun mukaan taas oikeus on liitettävä arvoihin ja moraliin mutta lisäksi ihmisen luovuttamattomiin oikeuksiin ja vapauksiin. Oikeusvaltion on määriteltävä sellainen yksityisyyden piiri, johon valtio ei saa kajota. (ks. myös Tuori 1988.)

Sosiaalityöntekijä joutuu virkamiesasemassa myös itse ikään kuin valtion ”armoille” ja oikeusvaltiokäsitys tulee hänelle annettuna. Kärjistetysti voidaan väittää, että kuka hyvänsä virkamies aina julkista valtaa käyttäessään joko toimii oikeusvaltioperiaatteen mukaisesti tai sitä vastaan, laillisesti tai mielivaltaisesti. Jos laissa on toivomisen varaa tai se suoranaisesti antaa mahdollisuuden pahaan lopputulokseen, on virkamies (vaikkapa sosiaalityöntekijä) kuitenkin virkavallan edustajana sidottu lakiin. Sen muuttaminen tapahtuu demokraattisessa yhteiskunnassa ainoastaan politiikan kautta.

Viime vuosien vahva suuntaus on ollut se, että varsinainen hallinnon normiohjaus on keventynyt ja liikkumavara lisääntynyt. Oikeusvaltiokehitys on kuitenkin vienyt kiinnostavalla tavalla lastensuojelua toiseen suuntaan: lainsäädäntö on sinällään väljää, mutta sosiaalityöntekijän tunne juridiikan kahlitavuudesta on lisääntynyt, koska entistä useammat asiat on puettu juridiseen muotoon ja niitä pitää tarkastella oikeusvaltio- ja ihmisoikeuskehityksessä. Asiakkaiden oikeusturva on saanut merkittävän roolin päätöksissä valmisteltaessa mutta myös kaikessa muussa arjen työssä. Oikeusvaltio on tietenkin ideaali, ihannekuva, mutta tätä kuvaa vasten sosiaalityön ratkaisuja tarkastellaan.

3. Juridisoituminen

3.1. Oikeudellistumisen käsite

Oikeudellistumisen käsite (Verrechtlichung) on peräisin 1920-luvun Saksasta, mutta meillä se vakiintui käyttöön vasta 1980-luvun loppupuolella. Jyrki Tala kirjoitti aiheesta ensimmäisen suomalaisen artikkelin Oikeus-aikakausjulkaisuun vuonna 1986 ja samaisessa lehdessä haastateltiin saksalaissyntyistä oikeussosiologi Erhard Blankenburgia, joka on yksi ilmiön parhaita tuntijoita. Usein oikeudellistumiseen liittyy ”normitulvan” käsite. Pohditaan säännösten määrällistä kehitystä, kohdealuetta ja sääntelyn tiheyttä ja syvyyttä eli sääntelyn yksityiskohtaisuutta ja voimaperäisyyttä (Tala 1986, 289; myös Tala 2001, 4). Tällaista keskustelua alettiin Suomessa käydä juuri 1980-luvulla kun alettiin pohtia säädösten kokonaismäärän nousua vuositason ja oikeusmuotoisen sääntelyn merkitystä ylipäänsä yhteiskunnassa. Todettiin, että 10–20 prosenttia laeista ja asetuksista toi aina uusia asioita tai ilmiöitä voimassa olevan oikeuden alaisuuteen (mts. 290). Oikeustieteilijöiden yleisesti jakama kanta on, että säännösmäärä ja säännösten kohdeala yhteiskunnassa sekä on kasvanut

että ilmeisesti edelleen tulee kasvamaan (esim. Laitinen 2002, 155; Tarasti 2002). Oikeussosiologi Carol Smartin (1989, 17) mukaan laista on tullut universaali ongelmanratkaisukeino:

”Law is now the accepted mechanism for resolving social and individual problems and conflicts from the theft of a milk bottle to industrial conflict and genetic engineering.”

Oikeudellistumisella tarkoitetaan yksinkertaisimmillaan jonkin yhteiskunnallisen ilmiön, asian tai alueen tulemistä tai muuttumista oikeudelliseksi, saattamista oikeudellisen sääntelyn piiriin ja oikeudellisen ratkaisutoiminnan kohteeksi (Tala 1988, 165–165; Nousiainen 1992,11; Laitinen 2002, 155). Ratkaisua erilaisiin, kulloinkin ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin ongelmiin haetaan mieluusti yhä uusista säännöksistä, sanktioista ja valvonnasta. Kyse on siis kasvavasta jokapäiväisen elämän ja eri elämäntilanteiden juridisesta sääntelystä (Saaristo 2000, 95; ks. myös Ervasti 2002, 587–588). Säännösmäärän lisääntymisen katsotaan liittyvän ennen kaikkea modernisaatioon ja epävirallisen kontrollin heikkenemiseen: tarvitaan yhä enemmän virallisia normeja kun epäviralliset eivät enää päde tai kun niitä ei ole. Tala toteaa, että periaatteessa oikeudellisen ja ei-oikeudellisen välillä pitäisi olla selvä ja ainakin lakimiehelle hyvin erottuva raja: jotkut asiat kuuluvat voimassa olevien oikeussäännösten piiriin, jotkut eivät. Ei-oikeudellista aluetta on kuitenkin ihmisten arjessa hyvin vähän: lähes kaikki arkeen liittyvät toiminnot (opetus, liikenne, työelämä, liikunta ja niin edelleen) on nykyään säännelty. Tosin Tala (1986, 291) muistuttaa, että useat uusista säännöksistä koskevat kokonaan uusia asioita tai ilmiöitä – uusia teknisiä keksintöjä, kemikaaleja, uusia ammattialoja, julkisia toimintoja tai palvelusuorituksia – joten ei voida yksioikoisesti päätellä, että säännösten määrä lisääisi yksittäiseen kansalaiseen päivittäin koskevaa normitulvaa. Tavallinen ihminen, kadunmies, tulee edelleen toimeen suhteellisen vähäisten lakien pääkohtien tuntemuksella. Hedelmällisintä onkin nähdä oikeudellistuminen moniulotteisena ja eriasteisena, ikään kuin jatkumona: ilmiöt ovat enemmän tai vähemmän oikeudellistuneita, ei jyrkästi joko-tai. (Tala 1988, 169.)

Saarenpään (2002b, 116) sanoin oikeusvaltiokehitys tarkoittaa entistä korostuneempaa lakisääteisyttä: koska kaiken vallankäytön on perustuttava lakiin, on yhä useammista asioista säädettävä laissa ja säädösten ja eriasteisten säännösten määrä lisääntyy jatkuvasti. Yhteiskunnan monimutkaistuessa uuden sääntelyn tarve kasvaa vastaavasti. Tarasti (2002, 577) mainitsee esimerkkinä ympäristön, sairaanhoidon ja urheilun, joita koskeva säännösmäärä on 1980-luvun alusta lisääntynyt huomasti. Van Aerschotin (1996) mukaan nykyaikaisen sääntelyn keskeisiä tehtäviä ovat ristiriitojen ehkäiseminen ja ratkaiseminen, yhteiskuntaelämän ohjaus, julkisen palvelutuotannon järjestäminen ja julkisen vallankäytön organisointi. Julkisen vallan tehtäväkenttä on kasvanut suuresti liittyen sekä yhteiskunnan modernisaatiokehitykseen että hyvinvointivaltiokehitykseen. Lainsäätäjälle ja viranomaisille on annettu yhä enemmän valtaa yhteiskunnan kehittämisestä, erilaisten etujen turvaamisesta ja sosiaalisten ja taloudellisten epäkohtien korjaamisesta. Jo 1980-luvulla esitettiin näkemyksiä, joiden mukaan oikeus oli ylittänyt rajansa. Alettiin puhua lakitehtailusta. (Tala 1986; ks. myös Tala 2001, 4.) Sänkiäho (2002, 158) puhuu hieman ilkeästi suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan suoranaista ”lakimaniasta”, jolla on pyritty ratkomaan lähes kaikki sosiaaliset ja taloudelliset ongelmat. Myös Hallberg (2001) pohtii, onko ajattelumme liiankin laki- ja valtiokeskeistä (ks. myös Selvitys..., 2002). Samoin on puhuttu yltiölegalismista, joka ohjauksen sijaan vain tukahduttaa viranomaistoimintaa ja tekee siitä tehottomaa. Vaikka yksittäinen ihminen ei arjessaan joudu joka hetki miettimään lakeja ja tekojensa laillisuutta, Tala (1988) viittaa oikeusministeriön säädösvalmistelun kehittämistä

pohtineeseen työryhmään, joka totesi mietinnössään vuonna 1987, ettei yhteiskunnassa ole mitään merkittävää toimintoa, johon lainsäädäntö ei vaikuttaisi. Tosin Tala muistuttaa myös päinvastaisesta kehityksestä: joskus sääntelyjä puretaan (esimerkiksi seksuaalikäyttäytymisen alueella) ja ainakin yleisönosastokeskusteluissa usein vaaditaan sääntelyjen, kieltojen ja valvonnan vähentämistä. Tarasti (2002, 576) muistuttaa kuitenkin, että Suomessa usko lain voimaan yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemisessa on aina ollut suuri niin tavallisten kansalaisten, poliitikkojen kuin lakimiestenkin keskuudessa. Ja hänen mukaansa näyttää siltä, että ”usko tarkemman säätelyn hyötyyn on vain voimistumassa.” (mt.).

Sosiologisesti on kiinnostavaa tarkastella oikeudellistumista laajemmin kuin vain normitulvan näkökulmasta - etenkin kun esimerkiksi Mahkonen (1995, 57) käyttää myös *normipulan* käsitettä: läheskään kaikkia kysymyksiä ei ole mahdollista oikeudellistaa. ”Oikeudellinen sääntely on rajallista. Se ei kata kaikkea maan ja taivaan välillä.” (mt.). Oikeudellistuminen merkitsee Talan (1986, 1988) mukaan myös *lainkäytön* tason ilmiötä: yhä merkittävämpi osa ihmisten asioista, ongelmista ja ristiriidoista kanavoituu ratkaistavaksi tuomioistuinoorganisaatioissa ja tuomioistuinmenettelyssä – ongelmista tulee oikeusongelmia (Ervasti 2002 586). Lainsäädäntö on viime aikoina muuttunut yhä enemmän joustavia ja avoimia tunnusmerkistöjä sisältäväksi, ja tällaiset tunnusmerkistöt lisäävät päätösmarginaalia ja soveltamistilanteisiin liittyvää harkintaa (punnintaa, weighing and balancing). Niin sanotuissa puitelaeissa, määritellään toiminnan suunta mutta ei keinoja (Mikkola 1987, 25). Niissä todetaan väljästi, että jotakin ”maksetaan”, ”annetaan” tai ”järjestetään”. Tarastin (2002, 580–581) mukaan ”joustavat normit ovat levinneet kaikkialle lainsäädäntöön”. Hän mainitsee esimerkkeinä muun muassa sellaiset käsitteet kuin ”hyvä tapa”, ”kohtuullinen”, ”yleinen etu” ja ”painava tai erityinen syy”. Tämän tyyppinen sääntely jättää runsaasti tilaa valitusmahdollisuuksille ja tuomareiden vallankäytölle.

On siis kyse toisaalta siitä, että valtaa on tietoisesti siirretty, delegoitu lainsäätäjältä virkamiehille ja tuomareille. Aarnion mukaan (2002, 9) tämänkaltainen joustava lakien kirjoittaminen on välttämätöntä modernissa yhteiskunnassa, jonka olosuhteet ovat muuttuvia ja tilanteet vaihtelevia. Huolestuttavaa juridisoitumista voidaan katsoa tapahtuvan silloin kun demokraattisen koneiston, esimerkiksi kunnanvaltuuston tai kunnanhallituksen päätettäväksi kuuluva asia muunnetaan oikeudelliseksi ja tuomarit alkavat ottaa entistä itsenäisemmin kantaa yhteiskunnan perusarvoihin. Tällöin on kyse ns. tuomarisoitumis- tai tuomarivaltioilmioistä: tuomioistuinten rooli yhteiskunnallisten asioiden ja kehityksen ohjaajana kasvaa. Paitsi että yhteiskunnallista valtaa on tietoisesti (demokraattisesti) siirretty pois lainsäätäjältä, sitä toisaalta myös yhä enemmän ”liukuu” oikeuslaitokselle ja tuomareille (vrt. 1960-luvun pakkoauttajakeskustelu, jolloin pelättiin oikeudelle kuuluvan vallan siirtyneen sosiaalitoimelle). Kiinnostavasti tämä liukumisvaara liittyy nimenomaan perusoikeuksiin ja niiden suoraan sovellettavuuteen. Jos vaikkapa päätös jonkin tarveharkintaisen sosiaalietuuden myöntämisestä yksilölle tehdään perusoikeuksiin vedoten yhä useammin oikeudessa eikä niissä demokraattisissa päätöksentekokoelimityksissä, joille se kuuluu, alkavat tuomarit käyttää itsenäisesti valtaa, joka ei välttämättä heille kuuluisi – alkavat ottaa kantaa yhteiskunnan, hyvinvointivaltion perusperiaatteisiin. Demokraattisesti päätetyksi tarkoitettu asia muuttuu oikeudelliseksi jos tarkoitusharkinta juridisoidaan, tai ainakin mahdollisuus tähän kasvaa. Erityisesti hallintotuomioistuinten merkitys yhteiskunnallisen vallan käyttäjinä on korostunut. (Aarnio 2002; Tuori 2003; ks. myös Ervasti 2002.) Peruspalveluministeri Osmo Soininvaara nosti asian esiin vuonna 2000 normiohjauksen tarpeellisuutta perustellessaan:

”Niiden, jotka eivät hyväksy lainkaan normiohjausta on hyvä kysyä itseltään, missä määritellään perusoikeuksien sisältö, jos sitä ei tehdä poliittisessa prosessissa. Kunnan toimet perusoikeuksien toteuttajana voivat nykyisin joutua tuomioistuimen arvioitaviksi. Pelkäämmekö valtion ohjausta niin paljon, että olemme valmiit antamaan tuomioistuimille vallan päättää kuntien velvollisuuksien sisällöstä, ministeri Soininvaara kysyy.” (Peruspalveluministeri... 2000)

Lainkäyttötason oikeudellistumiseen liittyy myös tuomioistuinpäätösten toimintaa ohjaava merkitys. Myös Suomessa oikeuskäytäntöä on eurooppalaistumisen myötä yhä enemmän alettu käyttää oikeudellisena perusteena. Esimerkiksi hallinto-oikeudet perustelevat yhä enemmän ratkaisujaan ennakkopäätöksin, eli käytännössä korkeimman hallinto-oikeuden päätöksiä käytetään myöhempien ratkaisujen perusteena. Samoin on kärjäoikeuden puolella korkein oikeus katsoo tärkeimmäksi tehtäväkseen ennakkoratkaisujen antamisen oikeusjärjestyksen kannalta tärkeistä kysymyksistä – ennakkoratkaisuilla ohjataan muuta lainkäyttöä. Ennakkoratkaisuja annetaan etenkin tapauksissa, joissa lait ja asetukset eivät anna selvää vastausta oikeuskysymykseen tai ne ovat sisällöltään tulkinnanvaraisia (ks. <http://www.kko.fi/ennakkoratkaisut/index.html>). Oikeusoppineiden näkökulmasta kyseessä on myönteinen kehitys, lisäähän se päätösten ennakoitavuutta ja näin vahvistaa kansalaisen oikeusturvaa. Myös virkamiespäätöksenteossa voidaan ajatella ennakkopäätösten merkityksen kasvaneen. Lisäksi Tala (1988, 172) mainitsee erilaisten ei-tuomioistuimellisten hallintoelinten käytön (esimerkiksi sovittelumenettely) sekä ylipäänsä lakimiesten käytön kasvun merkinä oikeudellistumisesta. Omana ilmiönään Tala (1986, 295–296) näkee myös oikeudellistumisen *kansalaistasolla*, jolloin on kyse oikeussääntöjen vaikutuksesta ”oikeussubjektien arkikäytäntöön” eli ihmisten ja organisaatioiden toimintaan, valintoihin, suhteisiin, asenteisiin ja arvoihin (ks. myös Saaristo 2000, 95).

Oikeudellistuminen ei siis ole mikään yksinkertainen ja helposti selitettävä ja havaittava ilmiö, vaan se liittyy monenlaisiin yhteiskunnan rakenteisiin ja ominaisuuksiin sekä niiden historialliseen kehittymiseen. Van Aerschotin (1996) mukaan se merkitseekin paitsi normien ja oikeudellisten elementtien lisääntymistä ja leviämistä yhteiskunnassa myös yhteiskunnallisten ja yksityisten rakenteiden, tilanteiden ja tapahtumien muuttumista juridiseksi. Journalisti-lehdessä pohdittiin muutama vuosi sitten oikeudellistumista ja toimittajan työtä ja Vuortama (2002) kirjoitti tässä yhteydessä:

”Oikeudellistuminen läpäisee yhteiskunnan ja heijastuu kieleenkin. Jotkut journalistitkin aloittavat juttunsa lähtökohtaisesti ja lopettavat ne pääsääntöisesti.”

Oikeudellistumisen käsitettä on yleensä käytetty kriittisesti, sen kautta on haluttu tuoda esiin oikeudellisesta sääntelystä aiheutuvia kielteisiä vaikutuksia. Oikeudellistumista on sosiologisessa tarkastelussa pidetty kielteisenä ilmiönä muun muassa sen vuoksi, että sen kautta perustaltaan yhteiskunnalliset ristiriidat muuttuvat tai muutetaan oikeudellisiksi ja yhteiskunnallisten argumenttien sijaan käytetään lainopillisia perusteita. Oikeudellistumiskritiikkiä on kansainvälisesti esitetty 1970-luvulta lähtien puhuttaessa kriittisesti hyvinvointivaltion kehityspiirteistä, ”holhousvaltiosta” (Tala 1988, 168). Tala (mt.) toteaa, että oikeudellistumiskritiikissä ovat hyvinvointivaltion eri suuntien kriitikot ”tietyin osin” löytäneet toisensa. Konservatiivisessa kritiikissä oikeudellistuminen on liitetty hyvinvointivaltion liialliseen laajuuteen, yksilöiden elämän ja itsemääräämisoikeuden kahlitsemiseen ja holhoamiseen, byrokratian paisumiseen ja tehottomuuteen. Radikaalissa kritiikissä taas on tuotu esiin pettymystä siitä, että hyvinvointivaltio ei ole kyennyt vastaamaan siihen kohdistettuihin odotuksiin, se on pettänyt lupauksensa - se on ollut tehoton

silloin, kun sääntelyllä on pyritty korjaamaan vahvojen taloudellisten ja sosiaalisten voimien aiheuttamia ongelmia. Esimerkiksi sukupuolijärjestelmän muuttaminen tai ympäristön suojeleminen puhtaasti oikeudellisin keinoin on osoittautunut vaikeaksi (ks. Nousiainen 1992, 11). Radikaali kritiikki myös näkee oikeussääntelyn ulotetun sellaisille aloille, joille se ei lainkaan sovellu.

3.2. Juridisoitumisen seurauksia

Usein juridisoitumistarkastelussa viitataan Joachim Hirschin teokseen ”Turvavaltio” (1983) ja sen pessimistissävyiseen analyysiin valtion roolista taloudellisen kehityksen kurimuksessa. Hirschin mukaanhan valtio paitsi turvaa yksilön elämää hengissä pysymisen, toimeentulon ja koulutuksen kautta myös turvaa oman olemassaolonsa ja taloudellisen vakauden alati kasvavan valvontakoneiston kautta, joka enenevästi säätelee, ohjaa, normittaa, antaa määräyksiä ja rajoittaa ihmisten toimintavapauksia (tarkkailu- ja valvontavaltio). Kun kapitalistinen valtio on ”läpivaltiollistunut”, sen markkinavoimien lait tunkeutuvat yhä laajemmin kaikille elämänalueille, myös sosiaalisten suhteiden alueelle, yksityiselämään. Perinteisesti lähiverkostoille kuuluvat hoiva- ja kontrollitehtävät siirtyvät liikkuvuuden lisääntyttyä ja lähiyhteisöjen hajottua yksi toisensa jälkeen ammattilaisten, asiantuntijoiden hoidettaviksi. Tämä merkitsee myös sitä, että valtio puuttuu yhä useampiin ei-toivottuihin ilmiöihin – esimerkiksi perhe-elämän alueella. Hirschin mukaan sääntelyn määrä lisääntyy tuloksista huolimatta, eli sääntelyä lisätään jatkuvasti vaikka se ei sanottavammin johda haittojen ehkäisyyn tai vähenemiseen. Hirschin mukaan kehitys myös ylittää valtioiden rajat, eli osa sääntelytehtävistä siirtyy kansainvälisille instansseille.

Myös Habermas (1986) on hieman samankaltaisessa analyysissään puhunut oikeudellistumisesta ”elämismaailman kolonisaationa”: yhä uusiin sosiaalisiin tilanteisiin ulottuu yhä yksilöllisempi ja eriytyneempi sääntely. Oikeus tunkeutuu uusille ja yhä yksilöllisemmille alueille lähinnä tavallisten ihmisten arki- ja yksityiselämään. Selkeimmin tämä näkyy perheoikeuden alueella ja etenkin avioeron yhteydessä, kun suhde entiseen puolisoon ja lapsiin oikeudellistuu. Myös koulumaailmassa on tapahtunut ennen hyvin yksityisen luokkaopetustilanteen tai oikeammin opettajan ja oppilaan välisen suhteen oikeudellistumista. (Oikeudellistuminen ei ole... 1986, 305). Teubnerin mukaan oikeudellistumiselle on tyypillistä pyrkimys säännellä erilaisten sosiaalisten prosessien sisältöjä (Teubner 1985, 312; Talan, 1988, 169 mukaan).

Kyse on kaikkiaan siis muutoksesta, joka liittyy modernisaatiokehitykseen, nimenomaan myöhäismodernin kehittymiseen ja sen moniin ristiriitaisiin piirteisiin. Näitä ovat muun muassa yksilöllistyminen, erilaiset elämäntyyli- ja valintoineen ja mahdollisuuksineen, monenlaiset totuudet, ulkoisen kontrollin kritiikki, asiantuntijariippuvuus, todellisuuden haurastuminen, elämän jatkuvuuden ja ennustettavuuden väheneminen (ks. Mutka 1998, 114–118; myös Saaristo 2000). Yhteisöllisyyden väheneminen, fragmentoituminen, asiantuntijaistuminen, viranomaistuminen, perheen heikkous, vastuun häviäminen, moraalinen pluralismi, ”kaikki käy”-mentaliteetti, vakaumusten häviäminen – kaikki tämä liittyy oikeudellistumisen kasvamiseen.

Toisaalta oikeudellistuminen voidaan nähdä myös myönteisenä ilmiönä, yksilön voimavarana, jos sitä tulkitaan oikeuden perinteisten tehtävien kautta – ja juuri näin sitä voidaan luontevasti oikeusvaltioviitekehityksessä tarkastella: kyse on voimavaraelementistä,

suojakeinon ja toimintavälineiden tarjoamisesta. (Tala 1986, 291–296; Tala 1988, 176–177.) Tällöin sen katsotaan tarjoavan yksilölle suojaa vahvemmassa asemassa olevan mielivaltaa tai vallankäyttöä vastaan, tarjoavan päätöksenteolle ja vallankäytölle oikeudellisesti kontrolloidut puitteet, toteuttavan perinteiset oikeusturvaperiaatteet ja luovan oikeudelliset puitteet ristiriitojen käsittelylle (Tala 1986, 299). Edelleen käyttäytymisen ja toiminnan ennakoitavuutta voidaan lisätä ja epävarmuutta vähentää kun sääntely luo odotuksia tietynlaisen käyttäytymisen suhteen ja niitä voidaan tehostaa sanktioilla. Päätöksentekoaikojen toiminta voi sääntelyn kautta yksinkertaistua, yhdenmukaistua ja rationalisoitua. Kyse on siis melko pitkälle siitä, tulkitaanko oikeudellistumista yhteiskuntatieteellisestä vai oikeudellisesta näkökulmasta, jolloin erilaiset seikat painottuvat analyysissä.

Oikeudellistuminen voidaan liittää myös demokratisoitumiskehitykseen, se on esimerkiksi Blankenburgin mukaan ”demokratisoitumisen seurannaisilmiö” (Oikeudellistuminen ei ole... 1986, 305–306). Oikeudellistumisen myötä ihmisten valitusoikeuden ja asioihin vaikuttamisen merkitys kasvaa, ja tätä useimmat pitänevät kannatettavana asiana. Tämän voidaan myös katsoa takaavan erilaisten instituutioiden asiakkaille paremman kohtelun: virkamiesten perusasenne asiakkaita kohtaan tulee varovaisemmaksi, koska he toimivat virkavastuulla. Toisaalta tämä väistämättä merkitsee oikeuskäsittelyjen määrän ja ylipäänsä sääntelyn määrän kasvua. Virkamiehet luovat varovaisuudessaan sääntöjä, jotka suojaavat heitä ja auttavat ennaltaehkäisemään vaikeuksia. Esimerkiksi opettaja voi kieltäytyä järjestämästä luokkaretkiä vastuun pelossa. Blankenburg muistuttaa, että ihmisten liikkumalan lisääntyminen - esimerkiksi avioeron mahdollisuus - oikeudellistaa sosiaalisia suhteita ja demokratisoituminen - esimerkiksi valitusoikeus - lisää organisaatioiden defensiivisiä, itseä suojaavia sääntöjä. Kysymys on ei-toivotuista mutta kenties välttämättömistä kustannuksista joita meille koituu sellaisesta kehityksestä, jota periaatteessa pidämme toivottavana (mts. 306).

Van Aerschot (1996) väittää Max Weberiin tukeutuen, että nyky-yhteiskunnan hallinto itsessään on oikeudellistunut sikäli, että se muistuttaa yhä enemmän modernia oikeutta. Sekä moderni oikeus että moderni hallinto ovat hierarkkisesti järjestyneitä ja sidottu ennustettaviin mutta muuttumiskykyisiin muotoihin. Yleiset kriteerit määräävät ratkaisuja myös yksittäistapauksissa, eivät subjektiiviset seikat. Tarkoituksenmukaisuusharkintaa käytettäessäkään ei hallinnossa saa tehdä puolueellisia päätöksiä. Van Aerschot puhuu modernista byrokraatisoitumisesta eräänlaisena metaoikeudellistumisena. Hallinto itsessään kiihdyttää sääntelyä antamalla omia sääntelyitään ja asettamalla normejaan.

Byrokraatisoituminen on lisännyt oikeudellistumista kun yhä suurempi osa sääntelystä on pantu toimeen viranomaisten avulla. Tässä löydämme yhtymäkohdan oikeusvaltioon. Kun perinteinen oikeusvaltio edellytti toimeenpanon ja lainsäädännön tavoitteiden mahdollisimman tarkkaa kytkentää, ei tämä ole hyvinvointivaltiossa mahdollista. Viranomaisten harkintavalta on lisääntynyt, Van Aerschotin mukaan joustavat normit ja kehyslainsäädäntö suorastaan *pakottavat* viranomaisen ratkaisemaan asiat itsenäisesti. Tästä on aiheutunut ongelmia tilanteissa jolloin hallintokoneisto ei ole pystynyt täyttämään lainsäädännön tavoitteita tai on joutunut omilla normeillaan korjaamaan lainsäädännön puutteita. On syntynyt kaksi lakia, kirjoitettu laki ja käytäntö eli ”law in books” ja ”law in action”. Kansalainen (asiakas) ei ole voinut tietää, mikä on päätöksenteon kannalta merkittävää ja mihin seikkaan päätöksenteko perustuu: lakeihin vai viranomaisen omiin normeihin. (Van Aerschot 1996.)

Van Aerschotin (1996) mukaan oikeuden näkökulmasta ”osittain kielteistä” onkin hyvinvointioikeuden väljä määrittely ja puiteluontoisuus. Ilmaisut säännöksissä ovat usein - ja nykyään entistä enemmän - väljiä, niissä esiintyy joustavia normeja ja yleislausekkeita. Tämä johtaa väistämättä oikeudellisten ratkaisujen ennakoitavuuden vähenemiseen ja oikeusturvan heikentymiseen. Lain soveltajien merkitys on yhä suurempi, normit täsmentyvät usein vasta hallinnossa ja sen käytännöissä - juuri tämän vuoksi jälkikäteisen oikeusturvan samoin kuin ennakkopäätösten merkitys kasvaa. Toisaalta hallintoviranomaisten tämänkaltainen rooli juuri mahdollistaa palveluperiaatteen noudattamisen ja asiakkaiden tehokkaan avustamisen: ”Hallinnon ja kansalaisen välisessä suhteessa alamainen on sekä periaatteessa että muodollisesti noussut oikeussubjektin asemaan.” (mt.).

Juridisoitumista edesauttaa oikeuden ja oikeudellisen päätöksenteon yleinen hyväksyttävyyys yhteiskunnassa. Vaikka oikeuden kautta legitimoidaan yhteiskunnallinen pakkovalta, monet tai lähes kaikki ovat valmiit hyväksymään juridisen argumentaatiokentän. Oikeuden oikeutusta ei tarvitse kyseenalaistaa eikä hakea, se on hyvin syvällisesti institutionalisoitu yhteiskunnassa. Tämän vuoksi useat toimijat useilla eri aloilla pyrkivät perustelemaan toimintaansa lakien ja oikeuden kautta. Oikeudellisilla perusteluilla on erityistä vakuuttavuutta ja voimaa kun niitä käytetään sosiaalisissa kiistatilanteissa oikeuttamaan osapuolten vaatimuksia ja vallankäyttöä (Kyntäjä 2000, 87). Oikeuden ja lain asiantuntijoista on tullut totuuden määrittelijöitä: he voivat ja saavat erottaa relevantit tosiasiat epärelevanteista ja heidän asiantuntemuksensa asettuu muiden asiantuntijoiden ekspertiisiin yläpuolelle ja kykenee arvioimaan sitä (Smart 1989; Saaristo 2000, 94–99).

3.3. Lastensuojelu ja juridisoituminen

Puhuttaessa lastensuojelun oikeudellistumisesta tai juridisoitumisesta (jota käsitettä itse käytän oikeudellistumisen synonyyminä) on huomattava, että lastensuojeluinstituutio ja sen toiminta on aina ollut oikeudellisen sääntelyn piirissä. Lastensuojelun historia on myös lainsäädännön, oikeudellisten toimien historiaa aina 1800-luvun lopulta lähtien. Tällöin Blankenburgin ja Talan näkemys jatkumosta vaikuttaa järkevältä: kysymys ei siis kuulu, onko lastensuojelu juridisoitunutta, vaan kuinka juridisoitunutta se on – ja millä kriteereillä (vrt. Van Aerschot, 1996). Lastensuojelun juridisoitumista analysoitaessa kyse on siitä, kuinka laajalti ja kuinka yksityiskohtaisia säännöksiä kulloinkin on voimassa, missä määrin ne vaikuttavat sosiaalityöntekijöiden käyttäytymiseen, ennakoiteihin ja odotuksiin, miten tehokkaasti niitä noudatetaan, millä tavoin niiden noudattamista valvotaan ja millaiset sanktiot valvontaan on kytketty, miten usein ristiriidat ratkaistaan oikeudellisesti ja kuinka paljon lakimiehet osallistuvat riitoihin (vrt. Tala 1988,171–2).

Sosiaalityöllä on Suomessa byrokraattiset juuret. Suomen ensimmäinen lastensuojelulaki, joka saatiin monien kivuliaiden vaiheiden jälkeen säädettyä vasta vuonna 1936 (esimerkiksi muut Pohjoismaat saivat vastaavat lakinsa jo huomattavasti aiemmin: Norja 1896, Ruotsi 1902 ja Tanska 1905) oli lähes pelkkä huostaanottosäännöstö ja köyhäinhuitolakien jatke (Pulma 1987, 160; ks. myös Piirainen 1972, 151). Se ei tarjonnut puitteita ennaltaehkäisevälle, luovalle tai asiakasta tukevalle sosiaalityölle, joka ei tosin muutoinkaan ollut 1930-luvun hengen ja kontrolli-ideologian mukaista. Sosiaalityö Suomessa oli vielä pitkälle 1970-luvulle asti jäykkää ja monenlaiselle valtion ja kuntien byrokralle alisteista. Moderni sosiaalityö on Suomessa suhteellisen uusi tulokas. 1930-luvun juridisoituminen (Satka 1997 ja 1999) oli kuitenkin toisenlaista kuin tänään, koska se tuolloin kumpusi

suoraan laista, sen taustalla olevasta ideologiasta ja työtä säätelevistä normeista. Siksi voitaisiin puhua yhtäläillä työn *uudenlaisesta* juridisoitumisesta kun kuvataan tämänhetkistä tilannetta, jossa ei voida nähdä yhtä selvää yhteyttä lain ja työkäytäntöjen välillä. Uudenlainen juridisoituminen (ks. Sinko 2001; myös Mutka 1998) lastensuojelussa tarkoittaa sitä laaja-alaista prosessia, jossa *juridiikka alkaa ottaa uudella tavalla valtaa sosiaalityön sisällä, alkaa määrittää sosiaalityön prosesseja, työssä käytettävää kieltä ja asiantuntijuutta*. Kyse on pitkälle siitä, kuka saa määrittellä oikean tavan tehdä sosiaalityötä tai lastensuojelutyötä, kuka määrittää diskurssit ja päätöksenteon kriteerit. Juridisoitumisen on nähty tarjoavan pätevämpiä osajia tai pätevämpiä ratkaisijoita sosiaalisiin kysymyksiin nimenomaan sosiaalityön ulkopuolelta (Arnkil & Eriksson 1996; Parton ym. 1997; Korpinen 1998; Mutka 1998). Sosiaalityön ”ensimmäinen juridisoituminen” 1930-luvun huoltolakien myötä voimisti työn byrokraattisuutta, virkavaltaisuutta ja autoritäärisyyttä. ”Toisen juridisoitumisen” voisi väittää puolestaan vahvistaneen asiakkaan asemaa ja ääntä – ovathan sen lähtökohdat sellaisissa seikoissa kuin oikeussuojakeinot, oikeusturva ja perusoikeudet. Julkilausuttuna pyrkimyksenä on ollut edellisessä luvussa kuvatun oikeusvaltioajattelun käytännön toteutuminen. Kiinnostava kysymys asiakkaasta puhuttaessa on lastensuojelussa luonnollisesti se, *kenen* – aikuisen vai lapsen – ääni on vahvistunut ja kenen oikeusturva on parantunut.

Sosiaalityön juridisoitumisen pohdinnan alku paikantuu 1990-luvun jälkipuoliskolle. Vuonna 1995 Eva Gottberg pohtii artikkelissaan ”Sosiaalitoimen juridiikka ja lapsen etu” sosiaalityön asemaa suhteessa juridiikkaan riitaisissa huolto- ja tapaamiskäytännöissä ja sosiaalityöntekijöiden osaamista ”puhtaan” juridiikan alueella. Hänen mukaansa sosiaalityön juridisoitumista olisi vaikeimmassakin tilanteissa syytä välttää, mutta silti ”sosiaalitoimen velvoitteita ei toisaalta voida hoitaa ilman selkeää perustietoa sekä työntekijöiden että asiakkaiden oikeuksista” (mts. 49). Tarja Pösö kirjoittaa vuonna 1996 suomalaista lastensuojelua kuvatessaan että englantilaistyyppinen legalistinen lastensuojelu on ollut Suomessa vierasta mutta ”ainakin osittainen oikeudellistaminen on ilmassa” (mts. 177). Samaa teemaa jatkaa Juhani Lehto 1997 pohtiessaan laajemminkin koko sosiaalityön oikeudellistumista perusoikeuksien ja yhteiskuntamoraalin näkökulmasta. Stakesin Huostanotto-projekti teki myös osaltaan lastensuojelun sosiaalityön ja juridiikan suhdetta uudella tavoin näkyväksi, puhuttiinhan jo sen avausseminaarissa syyskuussa 1997 muun muassa lastensuojelutyön juridisesta elementistä ja lastensuojelulain uudistustarpeista (Berg 1998). Sosiaaliturva-lehdessä vuonna 1998 julkaistussa artikkelissa ”Juridiikka on lastensuojelussa yhä tärkeämpää” haastatellaan sosiaali- ja terveysministeriön silloista ylitarkastajaa Pia-Liisa Heiliötä. Heiliön mukaan ”juridisoituminen ei uhkaa hyvää sosiaalityötä” ja hän painottaa juridisoitumisen merkitystä parantuneen oikeusturvakokemuksen näkökulmasta (Saarinen 1998, 8). Heiliö painottaa myös sitä, että sosiaalityöntekijöiden pitäisi itse omata erityistä juridista tietoa eli hallita ”juridiset kiemurat” erityisen hyvin, joskin hän näkee myös sosiaalityöntekijä-juristityöparin yhteistyön ja juridisen konsultaation mahdollisuuden välttämättömänä. Samana vuonna ilmestyneessä väitöskirjassaan Ulla Mutka (1998) pohtii sosiaalityön oikeudellistumista ja liittyy sen työntekijöiden kokemaan neuvottomuuteen, epävarmuuteen ja ahdistukseen. Edelleen hän pohtii oikeudellistumista sosiaalityön asiantuntijuutta uudelleenmäärittelevänä voimana. (mts. 60.) Tarja Heino (1999) esitteli lastensuojelussa tapahtuneita muutoksia ja kehitystrendejä 1990-luvulla. Juridisoitumisesta hän kirjoitti: ”Lastensuojelussa juridiset kysymykset ovat aina olleet tärkeitä, mutta viime vuosia niiden asema on ikään kuin korostunut ja vahvistunut” (mts. 26).

Tärkeitä juridisoitumisen edistäjiä ovat olivat vuonna 1989 voimaan tullut oikeus maksuttomaan oikeudenkäyntiin huostaanottoa ja sen lakkauttamista sekä sijaishuoltoon sijoittamista koskevissa asioissa (laki maksuttomasta oikeudenkäynnistä annetun lain muuttamisesta), sekä etenkin vuonna 1996 voimaan tullut hallintolainkäyttölaki, joka mahdollisti tapausten suulliset käsittelyt hallinto-oikeuksissa, silloisissa lääninoikeuksissa, Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan niin sanotun fair trial-periaatteen mukaisesti. (Suomihan teki Euroopan ihmisoikeussopimukseen liittyessään varauman suullisten käsittelyjen osalta ja siirsi ne alkaviksi vasta joulukuussa 1996.) Molemmat seikat liittyvät oikeusvaltiokehitykseen ja näyttäytyvät sosiaalityön asemasta katsottuna merkittävänä virstanpylväinä.

Oikeus maksuttomaan oikeudenkäyntiin toi lakimiehet mukaan sosiaalityön prosesseihin, esimerkiksi asiakasneuvotteluihin, ja suulliset oikeuskäsittelyt taas olivat aivan uudenlainen juridinen - ja tietenkin myös sosiaalinen - toimintakenttä, joka vaatii oman osaamisensa ja omat pelisääntönsä. Suullinen käsittely on yksi oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin peruseriaatteista. Suullisessa käsittelyssä keskeistä on asian avoin, keskitetty ja välitön käsitteleminen, jonka katsotaan palvelevan oikeudenmukaisuustavoitetta. Suullisuuden on katsottu vahvistavan kansalaisen luottamusta oikeuslaitoksen päätöksiin kun menettelystä poistuu tietty salamyhkäisyys. Vaikka itse päätöksenteko ei ole suullista, sen perusteet tulevat entistä selvemmiä. Kaikki asiaan (pätöksentekoon) vaikuttavat seikat tuodaan esiin ja asianosaisia (pieniä lapsia lukuunottamatta), todistajia ja asiantuntijoita kuullaan.

Esiintyminen hallinto-oikeuden enemmän tai vähemmän julkisella foorumilla, ”näyttämöllä”, on vaatinut sosiaalityöntekijöiltä uudenlaisia taitoja (esim. Pösö 1997). Suulliset käsittelyt vaativat paitsi esiintymisvalmiuksia, joskus myös kykyä olla altavastajaan muodollisessa ja usein jäykässä ympäristössä, joka eroaa suuresti jokapäiväisistä asiakastyön tilanteista. Suulliset käsittelyt myös tuottavat uudenlaisia vuorovaikutuspelejä, joissa aikuisasiakas - kenties tarkoittamattaan – saattaa liittoutua hallinto-oikeuden jäsenen kanssa (tämän kenties sitä tiedostamatta). Lisäksi suullinen käsittely sinällään on aivan omanlaisensa oikeudellisen toiminnan muoto, jonka kaavasta sosiaalityöntekijöillä ei ole ollut selkeää kuvaa. Monella on ollut ainoana ”tukenaan” angloamerikkalaista oikeuskulttuuria ja oikeudenkäyntejä kuvaavat tv-sarjat. Omasta roolista ja asemasta on ollut epäselvyyttä: onko sosiaalityöntekijä lapsen edustaja, voiko hän todistaa, kenen suulla hän puhuu?

Kuten edellä totesin, juridisoitumisesta on yleensä puhuttu kriittiseen sävyyn ja termiä on käytetty kriittisesti. Talan (1988,174) mukaan keskustelu on yleensä liikkunut niissä epäkohdissa, joita oikeuskehitys on saanut aikaan. Yleinen väite on, että oikeussääntelyn kautta ”ristiriidat on ”anastettu” riidan osapuolilta julkisen vallankäytön ja viranomaistoiminnan piiriin”. Tällaista kritiikkiä esiintyy Suomessa tasaisin väliajoin kun lastensuojelun arvostelijat katsovat sosiaalityön puuttuvan liiaksi yksityisyyden ja perheen yksityiselämän alueille vaikkapa insestin varjolla. Lastensuojelun näkökulmasta katsottuna taas voidaan kritisoida sitä, että yhteiskunnalliset ristiriidat muuttuvat oikeuskäsittelyissä oikeudellisiksi ja niiden käsittelyssä hyödynnetään lakimiesten ammattitaitoa eikä niiden, jotka kyseistä alaa paremmin tuntevat.

Partonin (esim. 2000,18) mukaan oikeudellistumista tapahtuu erityisesti epävarmoina aikoina ja kriisien yhteydessä. Juuri tämän vuoksi julkiset selvitykset ja niiden suositukset ovat saaneet niin suurta jalansijaa Britanniassa: jokainen lastensuojelurekisterissä olleen lapsen tuottamuksellinen kuolema herättää järkytystä ja närkästystä ja aiheuttaa kriisin. Kun lastensuojelu on muutenkin muuttunut yhä kiistellymmäksi (contested) alueeksi ja kun

yhteiskunnassa ylipäänsä on yhä vähemmän yhteisesti hyväksytyjä totuuksia ja varmuutta, vaikuttaa menettelytapojen ja sääntöjen painottaminen hyvältä ratkaisulta. Epävarmuuteen ja epäselvyyteen haetaan ”parannusta” säännöistä ja muodoista.

Kiinnostava on Talan (1988) väite siitä, että oikeudellistumisen voidaan katsoa luovan ”vääriä tietoisuutta tai turvallisuuden tunnetta”: luotetaan säännöksiin, jotka eivät tosiasiaassa ratkaise niitä epäkohtia, joita varten ne on luotu. Tämä voi toteutua lastensuojelussa jo edellä mainitun säännösten puiteluonteen ja lakien ”utuisuuden” kautta. Edelleen Tala tuo esiin oikeudellistumiseen liitetyn jäykkyyden ja byrokratian, johon etenkin brittikeskustelussa on kiinnitetty paljon huomiota kun puhutaan lastensuojelutyöhön liitetyistä proseduureista. Tala itse näkee edellä mainitut kielteiset seikat eräänlaisina haitallisina sivuvaikutuksina. Tämän lisäksi on mahdollista suhtautua ilmiöön perustavammalla tasolla kriittisesti eli nähdä oikeussääntely ylipäänsä haitallisena tai torjuttavana, vieraana ja vahingollisena, jopa tuhoisana (Tala 1988, 175). Tällainen kritiikki on sosiologisesti sangen kiintoisaa, mutta en puutu siihen tässä kirjoituksessa enempää. Sitä ei juurikaan lastensuojelua koskevissa kirjoituksissa esiinny ja yleinen lähtökohta lieneekin, että lastensuojelun juridinen säännöspohja on Suomessa ja useimmissa länsimaissa melko yleisesti hyväksytty. Kun kyse on valtion huomattavastakin interventioista perhe- ja yksityiselämään lienee selvää, että sääntely nähdään pakollisena. Sen vaihtoehtona olisi kai vain täydellinen lastensuojeluinstituution ja interventoiden oikeutuksen purkaminen, lastensuojelulainsäädännön deregulaatio, ehkä ”yhteiskunta ilman oikeutta” (Tala mts. 192). Lastensuojelun ja lapsen edun näkökulmasta katsottuna tällaisia ajatuksia voitaneen pitää utopistisina.

Lastensuojelua koskevassa oikeusorientoituneessa keskustelussa on korostunut valtion ja sosiaaliviranomaisen rooli ihmisoikeuksien loukkaajana (esim. Roos 2000a; Knuuti 2001; Suomela 2002). Taka-alalle on jäänyt muuten yleistynyt keskustelu perheen yksityisyyden ja julkisen välisestä rajasta. Tässä keskustelussahan esimerkiksi perheväkivalta ei enää kuulunutkaan pelkästään perheen sisäiseen privaattiin sfääriin, kuten aina ennen kautta historian (Husso 2003, 315). Samoin lastensuojelukriittisistä puheenvuoroista (jopa kun niitä ovat tarjonneet sosiaalitieteilijät) on jäänyt kokonaan uupumaan perhekäsitteen problematisointi – lastensuojelun kriitikolle ”perhe” on perinteinen ja jopa hämmästyttävän selkeästi määriteltävä yksikkö (vrt. Forsberg 2003). Kuten Nousiainen (2002) tuo esiin, perhe on ollut ja on edelleenkin hyvin ristiriitaisesti säännelty alue (Englannin lainsäädännöstä ks. esim. Land, 1999). Toisaalta perhe on määriteltä valtion väliintulolta suojelluksi alueeksi, toisaalta perheen jäsenille on säädetty tiettyjä velvollisuuksia samoin kuin viranomaisille suhteessa perheeseen. Myös Irkka Peltonen (2003b) puhuu lastensuojeluun 1960- ja 1970-luvulla syntyneestä suuresta ristiriidasta: lapsilait ovat moderneja ja lapsilähtöisiä, mutta työskentely ja työn ideologinen ohjaus on tapahtunut erittäin vahvasta perhekeskeisestä viitekehystä. Perhekokonaisuus, ei lapsi, on ollut kiinnostuksen ja tukitoimien kohteena, kontrolli on ollut kielteistä, jopa kiellettyä. Tämä on vahvistanut lastensuojelutyön väistämätöntä jännitettä ja tehnyt työstä loputonta taiteilua sallitun intervention ja ei-toivotun tunkeutumisen välillä. Peltosen (mts. 6) mukaan lastensuojelutyötä on tehty ”ikään kuin varkain”.

Nieminen toteaa (1990, 55), että nykyisten demokraattisten perusoikeusjärjestelmien taustalla on selvästi tietty perheideologia, joka lähtee perheen suojaamisesta ja pitää edelleen yllä korkeaa kynnystä perheen sisäisiin asioihin puuttumisessa. Tämä ideologia on Niemisen mukaan rakennettu niin taitavasti järjestelmän sisälle, että sen huomaaminen on vaikeaa. Se kuitenkin vaikuttaa siihen, millainen lapsen asema on. Koska perheen autonomiaa ja yksilön

autonomiaa on vaikea sovittaa yhteen, eivät lapsen oikeudet välttämättä lisäännä käytännössä samaa vauhtia kuin teoriassa. Itse asiassa on mahdollista, että lastensuojelun juridisoitumisen myötä lapsen oikeudet lastensuojeluperheessä jopa vähenevät tai ainakin jäävät yhä enemmän taka-alalle riippumatta siitä, mihin suuntaan lapsen asema muualla yhteiskunnassa kehittyy. Perheestä - ellei kaikista perheistä niin ainakin siitä, joko kulloinkin on julkisen mielenkiinnon kohteena – onkin tullut kriittisessä lastensuojelukeskustelussa valtion ihmisoikeusloukkaajaroolin korostumisen myötä uudelleen pyhä ja koskematon yksikkö (vrt. Saurama 2002). Perheellä on oikeus suojattuun elämään ja perheyhtenäisyyteen ja perheenjäsenillä on oikeus nauttia toistensa seurasta viranomaisten häiritsemättä. Julkisessa keskustelussa on usein unohdettu tai unohtunut se, että apua tarvitsevilla perheillä joskus tapahtuu hyvinkin loukkaavia asioita – ja nimenomaan perheenjäsenten toimesta. Tällaisessa keskustelussa usein unohtuu tyystin myös lastensuojelutyön hyvinvointiaspekti ja pyrkimys kohentaa asiakkaiden elämäntilannetta kun lastensuojelu näyttäytyy vain oikeuksien rikkojana ja ei-toivottujen interventioiden tekijänä. Perhe ikään kuin ideaalina voimistuu kun ”paha” löytyykin sen ulkopuolelta, valtiosta ja valtion perhettä loukkaavasta vallasta ja sen käytännön toteuttajista, kunnan sosiaalityöntekijöistä. Tämä on mielenkiintoista lastensuojelutyön kohdalla, koska lastensuojelun oma itseymmärrys tarjoaa hyvin erilaista näkemystä lastensuojelusta lempeänä, kenties liiankin lempeänä, perheen yksityisyyttä kunnioittavana ja perheen kautta asioita ja ongelmia lähestyvänä toimijana (Kajava 1997; Forsberg 1998; Hurtig 2003; Peltonen 2003a). (Englantilaisesta keskustelusta ks. esim. Daniel & Ivatts 1998, 8-11.)

Yksi lastensuojelun ikuisuuskymsyksistä onkin tuen ja kontrollin (investigating or supporting) välinen ristiriita. Yhä uudelleen vastausta erilaisiin lastensuojelukentän ongelmiin haetaan näiden kahden erottamisesta. Esimerkiksi Roos on kritisoinut sosiaalityöntekijöitä nimenomaan *yksilöinä* vallan käyttämisestä (Roos 2000b). Oikeusvaltionäkökulmasta tarkasteltuna tällainen kritiikki ei löydä paikkaansa: lastensuojelulle on delegoitu tietty yhteiskunnallinen valta (jota voidaan kutsua myös kontrolliksi, kontrollivallaksi, pakkovallaksi), jota sen lain mukaan on tietyissä tilanteissa käytettävä. Viranomaisen toimii yhtäläillä laittomasti jättäessään käyttämättä hänelle suodun vallan kuin käyttäessään sitä ylimitoitetusti. Kuten Lagerspetz (2002, 42) toteaa, oikeusvaltion tavoitteena ei ole voinut olla itse vallan hävittäminen, koska ”järjestäytynyt valtio perustuu joka tapauksessa valtasuhteisiin”. Voidaankin sanoa, että sosiaalityöntekijällä on oikeusvaltiollinen valtuutus lapsen edun turvaamiseen.

Legitiimi valta merkitsee Kyntäjän (2000, 47) mukaan sitä, että normisto tai toimintakäytäntö on yleisesti hyväksytty ja että sitä pidetään tavalla tai toisella sitovana ja esikuvallisena. Tällä tavoin määriteltynä legitiimiys on lastensuojelussa kiinnostavaa. Voidaanko lastensuojelutyötä pitää yleisesti hyväksyttynä? Kun julkisuuteen tulevat tapaukset esitetään aina vanhemman näkökulmasta, jolloin vanhempi tai hänen asiamiehensä on yleensä tarinan sankari ja sosiaalityöntekijä roisto, saattaa kadunmiehen käsitys lastensuojelun legitiimiydestä olla hatara. Toisaalta, kun legitimaatio liittyy lopulta yhteiskunnan syvällisiin arvoihin – esimerkiksi hyvään ja oikeudenmukaiseen – saattaa olla, että lastensuojelu legitimoituu jos sen arvostelijalle valkenee, millaisessa tilanteessa perheessä on ennen huostaanottoa eletty ja mikä on ollut lasten asema. Kyse lieneekin enemmän tiettyihin yksittäistapauksiin liittyvistä kysymyksistä, mutta periaatetaso on toinen. Antaahan Rooskin (esim. 2001b) ymmärtää, että hän saattaa hyväksyä huostaanoton sinänsä, periaatteellisena asiana, ainakin joissakin äärimmäisissä tapauksissa. Länsimaissa todennäköisesti vallitsee melko suuri yksimielisyys siitä, että on oltava joku valtion valtakoneisto jolla on valta ja mahdollisuudet tehdä interventioita perheen yksityisyyteen. Ajatus siitä, että perheinstituutio

sinänsä kuuluisi ei-oikeudelliselle alueelle, on oikeusvaltiossa mahdoton, oltiinpa lasten asemasta ja lasten ja vanhempien välisestä suhteesta mitä mieltä hyvänsä..

Valtaa ei voida eikä sitä pidä hävittää, mutta sitä voidaan ja sitä pitää kontrolloida. Vallan mustamaalaaminen tai mitätöiminen tuskin johtaa hedelmälliseen keskusteluun tai lastensuojelun kehittämiseen. Itse asiassa kaikkea valtiollista (kunnallista) sosiaalityötä voitaneen pitää jonkinasteisena kontrollina, onhan siinä aina kyse toisten ihmisten elämän arvioimisesta ja suuntaamisesta (vrt. englantilainen käsite ”soft policeman”, esim. Scourfield 2003, 167). Sen sijaan vallan ja mielivallan välisen rajan pohtiminen on sitä tarpeellisempaa ja välttämättömämpää, mitä harkinnanvaraisempia päätöksiä tehdään (ks. esim. Van Aerschot 2003). Kuten Lehto (1997, 113) toteaa, ennen sosiaalihuollon vallan sääntelyä asiakkaiden kansalaisoikeuksia rajoitettiin ilmeisen mielivaltaisesti. Tätä taustaa vasten ajateltuna ihmisoikeudet, jotka kuuluvat kaikille joka tilanteessa ja joiden suhteen ei tarvitse harjoittaa minkäänlaista harkintaa (paitsi silloin kun erilaisia oikeuksia sovitetaan yhteen), tarjoavat jopa eräänlaisen helputuksen sosiaalityölle kaikessa ”puhtaudessaan” ja ”viattomuudessaan”. Lastensuojelun raskaimpia puolia on kontrolliin liittyvä arviointi – siis vanhemmuuden arvottaminen – ja voi ajatella, että oikeusvaltiokehys jakamattomine ihmisoikeuksineen tarjoaa jossain suhteessa tästä vapaan, selkeän ja jopa muuta työtä tasapainottavan puolen. Jokainen aikuinen ja jokainen lapsi on ansainnut perus- ja ihmisoikeudet pelkällä olemassaolollaan ja ihmisyydellään, olipa hän persoonana, perheenjäsenenä ja asiakkaana millainen hyvänsä ja käyttäytyipä hän miten tahansa.

Suomalaisessa lastensuojelun juridisoitumisessa on siis nähtävissä ainakin kaksi eri ilmiötä. Toisaalta on lainsäätäjän aikaansaama ”luonnollinen” juridisoituminen, joka johtuu lainsäädännön ja oikeuskäytännön muutoksista ja pyrkimyksistä kohentaa hallinnon asiakkaansa olevan yksilön asemaa ja oikeuksia. Toisaalta juridisoitumistendenssiä on 1990-luvun loppupuolelta lähtien puoltanut lastensuojelun kriitikoiden arvostelu sosiaalityötä ja lastensuojeluinstituutiota kohtaan. Kuten jo aiemmin mainitsin, esimerkiksi Roos (esim. 2000a ja etenkin 2001a ja 2002c) on toistuvasti tuonut esiin näkemystä jonka mukaan lastensuojelutyöhön liittyvät ”vakavat oikeusturvaongelmat” saadaan korjattua erilaisten oikeusvarmistusten ja vahvemman oikeusprosessin avulla. Hän tarjoaa lääkkeeksi lastensuojelun ongelmiin sosiaalityön sivuuttamista tai syrjäyttämistä - ja sosiaalityöntekijöiden luopumista asiantuntijuuskuvitelmastaan (Roos, 2000b) - ja vahvaa oikeudellista otetta huostaanottotapauksiin, joskaan ”juridinen käsittely ei anna nykyisellään juuri turvaa viranomaismielivaltaa vastaan” (Roos 2002a, 73). Oikeusturvan takeeksi tarjotaan usein englantilaistyyppistä reseptiä, eli ohjeita ja yksityiskohtaisia määräyksiä, informaatioluonteista, käsikirjamaista tietoa siitä, miten asiat pitää kussakin yksittäistapauksessa hoitaa.

Parempien toimintakäytäntöjen hakeminen juuri juridiikasta, oikeuskäsittelyistä ja juridisoiduista toimintakäytännöistä on kiinnostavaa sikäli, että yleisen sosiologisen näkemyksen mukaan oikeus puoltaa vallitsevia valtasuhteita ja alistaa alistettuja (esim. Klami 1990, 7; Kytäjä 2000). Tolosen (2002, 35) mukaan juridiikan normaali tehtävä on nimenomaan ”vakuuttaa ihmiset toteutuvan järjestelmän oikeudenmukaisuudesta”. Tosiasiahan on, että hallinto-oikeudet lähes poikkeuksetta vahvistavat sosiaalilautakuntien päätökset huostaanottoasioissa. Tämän Roos itsekin (MOT 2002) toteaa sanoen, että hallinto-oikeudet vahvistavat sosiaalilautakuntien päätöksiä ”kumileimasimen lailla”. Kuitenkin lastensuojelun kriitikot uskovat juridiikasta ja juridisoitumisesta löytyvän tukea asiakkaan (vanhemman) asialle ja turvaa hänen oikeuksilleen. Tosin kriitikot lähes poikkeuksetta

puoltavat huostaanottokäsittelyiden siirtämistä hallinto-oikeuksista yleisiin käräjäoikeuksiin tarjoten tätä ratkaisuksi havaitsemiinsa oikeusturvaongelmiin (esim. Roos 2001a).

4. Lastensuojelutyö ja juridiikan paineet

4.1. Työorientaatio

Myös Suomessa on englantilaisten näkemysten tavoin todettu, että 1990-luvulla juridiset kysymykset ovat vieneet tilaa sosiaalityöltä (Pösö 1997; Heino 1999, 27) ja on pelätty, että keskittyminen muotoseikkoihin etäännyttää sosiaalityön sen varsinaisista lähtökohdista ja tavoitteista. Mutka (1998, 102) puhuu oikeudellistuvista toimintakäytännöistä, joissa yhä suurempi osa käytettävissä olevasta työajasta kuluu oikeudellisten kysymysten kanssa kamppailuun. Tällä Mutka viittaa esimerkiksi puutteelliseen lainsäädännön tuntemukseen: sosiaalityöntekijät eivät itse tunne riittävästi työtä sääteleviä säännöksiä ja monilta työntekijöiltä myös puuttuu tuki- ja konsultaatiomahdollisuus. Kiinnostava kysymys oikeusvaltioviitekehyksessä onkin se, onko työntekijän tunnettava lait ja muut säännökset itse ja kuinka perinpohjaisesti vai riittääkö lakimiehen konsultointi? (Tietenkin on myös syytä kysyä, kenen on vastuu jos sosiaalityöntekijä ei esimerkiksi taloudellisista syistä voi käyttää konsultaatiomahdollisuutta ja toimii tämän vuoksi virheellisesti.) Jos laintuntemusta vaaditaan, onko myös lakien taustatyöt ja niiden sisältämä ideologia tunnettava? Ja jos näin on, mitä tapahtuu sosiaalisen asiantuntemukselle? Voiko kyse olla enää sosiaalisesta työstä (*social work, work-the-social*) jos työn toteuttamiseksi ja asiakkaan oikeusturvan varmistamiseksi on hallittava huomattava määrä juridiikkaa? Mutkan (1998, 104) sanoin voi siis ihmetellä, ”jääkö tilaa sosiaaliselle näkökulmalle?”

Van Aerschotin (2003, 619) mukaan sosiaalityöntekijöillä ei ole kovin selkeää käsitystä siitä, mitä oikeusturvanormit heiltä edellyttävät. Hän muistuttaa, että hallintoviranomaisten perustehtävä ei silti olekaan jakaa oikeutta vaan toteuttaa omat institutionaaliset päämääränsä, esimerkiksi lastensuojelussa lapsen suojeluun tähtäävät toimet. Tämän vuoksi hallinto ei ole samalla tavoin ”sitoutunut laillisuuden ideaaliin” kuin tuomioistuimet (mts. 620; ks. myös Saaristo 2000, 79). Selvää kuitenkin on, että sosiaalityöntekijät tarvitsevat tietoa juridiikan peruseriaatteista, sääntelyn merkityksestä, toimintakäytännöistä ja tärkeistä ennakkopäätöksistä. Oikeusturvan toteutumisesta on vaikea huolehtia, ellei ole sisäistänyt sen merkitystä ja ymmärrä kaikkia siihen vaikuttavia tekijöitä. Englanninkielisessä kirjallisuudessa käytetään joskus termiä ”legal literacy” (juridinen lukutaito, juridiikan ymmärrys) tästä ilmiöstä puhuttaessa. Sosiaalityöntekijä tuskin voi olla varsinainen asiantuntija juridiikassa ellei hänellä ole myös oikeustieteellistä koulutusta, mutta voisiko hän olla asiantuntija juridisoitumisessa? Tämä merkitsisi niiden prosessien ymmärtämistä, joita koko tähän ilmiöön liittyy ja kykyä luovia uudenlaisten vaatimusten joukossa sosiaalista unohtamatta. Salomaan (2003) mukaan juridisoituminen edellyttää sosiaalityöntekijältä oikeudellista ymmärrystä ja taitoa lainsäädännön asettamien ehtojen huomioimiseen työssä.

Teoriassa lain kirjaimen noudattaminen on kaunis ajatus, eikä sosiaalityöllä voine olla mitään lainmukaisuutta vastaan. Oikeusturvan osalta voitaneen sanoa, että tiettyjen muotomääräysten noudattaminen ja noudattamisen valvominen on kohtuullisen selkeää: asiakasta joko on kuultu tai ei, päätös on annettu tiedoksi tai ei. Käytännössä tämäkin osoittautuu vaikeaksi heti, kun mukaan tulevat sellaiset määreet kuin perusoikeudet ja niihin liittyvä hyvä hallinto: onko kuultu *riittävän laajasti* ja *riittävän hyvissä ajoin*, onko asiakkaalle *ymmärrettävästi* ja

riittävässä määrin selvitetty, mistä on kyse, onko asiakkaan kohtelu ollut *riittävän* kohteliasta ja kunnioittavaa ja niin edelleen. Mitä kaiken kaikkiaan on *riittävän* hyvä toiminta? Näin avautuu lastensuojelussa päätöksenteon, miksei arkityönkin kenttä loputtomille väittelyille. Vaikka lain kirjainta ja henkeä on kuinka tarkkaan yritetty noudattaa, on kyse usein loppujen lopuksi asiakkaan (aikuisen ja lapsen) subjektiivisista tuntemuksista, jotka nekin saattavat muuttua ajan kuluessa. Asiakas saattaa vaikkapa lähteä tilanteesta tyytyväisenä mutta päättää myöhemmin, ettei saatu tietoa tai tiedonannon tapa tyydyttäneytäkään häntä, tai päinvastoin. Lienee tosiasia, että subjektiivisen kokemuksen optimaalisuutta ei voi koskaan taata säädöksillä.

Kuten edellä totesin, lainsäädäntö yleensä on kulkenut yhä väljempään suuntaan, vaikkakin määrällisesti lakeja on yhä enemmän ja yhä useammat elämänalueet joutuvat - tai pääsevät, näkökulmasta riippuen - sääntelyn piiriin. Lakien moniselitteisyydestä ja tulkinnanvaraisuudesta on puhuttu paljon. Erilaisia lastensuojelutyötä koskevia säädöksiä ja normeja on niin paljon ja ne ovat niin monimutkaisia, vajavaisia, väljiä ja osin keskenään ristiriitaisiakin, että niiden hallitseminen ja tulkitseminen on erittäin vaikeaa (Gottberg 1995, 49–50; Mahkonen 1995 ja 1997; Lehto 1997, 104–105; Saarenpää 1998). Kun lainoppineet itsekkin antavat keskenään ristiriitaisia tulkintoja eri lainkohtien merkityksestä ja priorisoinnista ja kun kaikista tilanteista ei ole säädetty laissa lainkaan, miten sosiaalityöntekijältä voidaan vaatia lain kirjaimen tarkkaa noudattamista? Yhä väljempi puitelainsäädäntö ja yhä joustavammat säädökset samanaikaisesti yhä tiukemman perusoikeusvalvonnan ja oikeusturvaperiaatteen kanssa muodostavatkin kiinnostavan yhtälön. Väljä säädös ei anna selkeää viestiä kansalaiselle eikä virkamiehelle. Kuten Mahkonen (1995, 197) toteaa, epävarmuus lastensuojelunormien edessä on perusteltua:

”Toivon, että olisimme itsellemme lempeitä ja että emme olisi siinä harhaluolossa, että jokaiseen ongelmaan olisi olemassa vain yksi ainoa oikeuden- ja lainmukainen ratkaisu.”

Lindley (1999, 213) esittää, että perheen autonomia ja valtion interventiot voidaan kuvata jonkinlaisena janana, jatkumona. Hänen mukaansa tämän janan molemmat päät ovat suhteellisen selkeitä alueita: siis se, jossa perheen autonomia on ehdoton eikä siihen ole tarvetta puuttua samoin kuin toinen ääripää, jossa lapsen etu vaatii niin ehdottomasti – ja usein välittömästi – puuttumista, että sen eettistä oikeutusta ei tarvitse miettiä. Vaikeammaksi muodostuu harmaa alue näiden äärien välissä. Tällöin laki ei anna selkeitä toimintaohjeita ja kyse on hyvin pitkälle työntekijöiden harkinnasta, eettisistä valinnoista ja yksilöllisistä ratkaisuista (vrt. Pösö 1996, 172–173). Mahkonen (1995, 56) painottaa sitä, että ehdottomia oikeita vastauksia tiettyyn kysymykseen ei ole aina annettavissa: ”Laki on niin kuin sitä kieliopillisesti tai historiallisesti taikka teleologisesti tai systeemisdonnaisesti tulkitaan.” Ajatellaan vaikkapa lastensuojelulain huostaanottoa sääteleviä kohtia. Kun huostaanotto on juridisesti ”kova” ja ihmisoikeusnäkökulmasta erittäin merkittävä toimenpide, voisi kuvitella, että se olisi selkeästi ja aukottomasti säännelty. Käytännössä tilanne on melkein päinvastainen: lastensuojelulaki ei ole hyvä prosessilaki.

Sauraman (2002, 239) mukaan sosiaalityö kohtaa monet yhteiskunnalliset ilmiöt etuajassa. Lastensuojelutyö onkin ehkä kohdannut oikeusvaltioperiaatteiden painotuksen etuajassa verrattuna moniin muihin hallinnonaloihin. Perusoikeusuudistuksesta lienee puhuttu melko vähän sosiaalityöntekijäpiireissä, vaikka sillä on suoria vaikutuksia käytännön työhön. Samoin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen päätökset vaikuttavat sosiaalityöhön hallinto-oikeuksien päätösten kautta (Tarukannel & Jukarainen 1999, esim. 296). Ei ole kuitenkaan

olemassa mekanismia, joka takaisi sosiaalityöntekijälle jatkuvan tiedonsaannin vaikkapa juuri ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisuksista. Tiedonsaanti on sattumanvaraista ja epävarmaa.

Kuten jo edellä olen todennut, asiakkaat ovat tulleet tietoisiksi oikeusturvastaan ja valittavat ja kantelevat lastensuojelun päätöksistä yhä useammin. Tärkeämpää kuin kanteluiden tai valitusten määrä on kuitenkin niihin suhtautuminen. Valitukset tutkitaan nykyään hallinto-oikeuksissa yhä huolellisemmin ja päätöksiin vaaditaan yhä pitävämpiä perusteluita, samoin esimerkiksi oikeusasiamies tutkii kantelut erittäin huolellisesti. Vaikka tämä sinällään kuvaa vain pientä osaa lastensuojelutyöstä, heijastuu se kaikkeen arkityöhön: keskusteluihin, kirjaamiseen ja perustelemiseen, työn suuntaamiseen. Tärkeää lienee yksittäisen sosiaalityöntekijän kokemus entistä tarkemmasta seurannasta ja tarkkuusvaatimuksesta. Vaikka sosiaalityöntekijä ei olisi koskaan ollut hallinto-oikeuden suullisessa käsittelyssä, ei asioisi asianajajien kanssa eikä olisi koskaan kirjoittanut yhtään vastinetta kanteluun, hän *tiedostaa* työn uudenlaiseen luonteeseen (Mutka 1998, 101). Kiinnostavaa onkin pohtia sitä, missä määrin juridisoituminen tunkeutuu koko lastensuojelun työprosessiin: ajatuksiin ja odotuksiin, asenteisiin, tapaan dokumentoida. Tala (1988, 188) puhuu ”piiloon jäävistä” oikeusongelmista ja lastensuojelun kohdalla voidaan ajatella, että itse työprosessiin sisältyy paljon piiloon jäävää juridisoitumista, jota ei voida havaita vaikkapa hallinto-oikeuksien päätöksiä tai käsittelyjä tutkimalla. Mutkan (1998, 99) mukaan oikeudellistumisprosessi muovaa työn arkea, toimintakäytäntöjä ja ”työntekijän ymmärryshorisonttia”.

Yksi lastensuojelun juridisoitumisen vaara on, että jos näyttövaatimus alkaa dominoida sosiaalityöntekijöiden ajattelua, lastensuojelun fokus voi muuttua (vrt. Kananoja 1997; ks. myös Sinko 2001, 134–135). Rajankäynti, liikkuminen jatkumolla tilanteen mukaan, yksilöllisen ratkaisun hakeminen kuhunkin tilanteeseen vaikeutuu - odotetaan, että jotakin ”kamalaa” tapahtuu ennen kuin aletaan toimia. Jos tämä tendenssi vahvistuu näyttövaatimuksen myötä, lienee selvää, että lapsen etu jää monissa tapauksissa toteutumatta ja lapsen oikeus suojeluun ei realisoidu edes siinä määrin kuin tähän asti. Vaarana on englantilais- tai vielä selkeämmin amerikkalaistyypinen systeemi, jossa näyttövaatimus on niin kova että lapsen psyykkiseen kaltoinkohteluun tai laiminlyöntiin puuttuminen on vaikeaa tai suorastaan mahdotonta, koska niiden seuraukset eivät ole selkeästi ”nähtävissä” ja dokumentoitavissa samaan tapaan kuin vaikkapa fyysisen pahoinpitelyn jäljet, joita voidaan mitata, kuvata ja tallentaa eri tavoin myöhempää oikeuskäsittelyä varten. Suomen lastenlääkäriyhdistys järjesti keväällä 2003 seminaarin ”Hoidon laiminlyönti” jossa puhuttiin juuri tästä aiheesta. Kokenut helsinkiläinen sosiaalipediatri Annlis Söderholm toi esiin laiminlyönnin ongelmallisuutta toteamalla, että aikuisten on usein vaikea havaita tilannetta eikä myöskään lapsi itse yleensä voi kertoa laiminlyönnistä. Laiminlyönti on sitä, että asioita, joita pitäisi tehdä, ei tehdä – lapsella ei siis ole konkreettisia tapahtumia, joista kertoa.

2000-luvulle tultaessa yhteinen käsitys lasten ja perheiden kanssa työskentelevillä ja niitä tutkivilla on, että perheiden ja lasten ongelmat ja lastensuojelun asiakastilanteet ovat vaikeutuneet (esim. Heino 1999). Vaikeutumispuheeseen lienee aina syytä suhtautua kriittisesti, mutta Marjatta Bardyn mukaan tämä huoli saa tukea tutkimuksista ja tilastoista (Bardy ym. 2001, 18; tosin tilasto- ja tutkimustiedon tulkintojen vaikeudesta ks. Heino ja Pösö 2003). Käytännön työssä tämä näkyy sekä lisääntyvinä asiakasmäärinä (Lastensuojelu 2002) että kuntoutukseen ja hoitoon pääsyn kynnysten vaikeutumisena. Sosiaalityöntekijät puhuvat paljon siitä¹, kuinka erilaisiin kuntoutusta ja hoitoa tarjoaviin yksiköihin (esimerkiksi perhekuntoutukseen) tullaan yhä myöhemmin ja kuinka työ niissä painottuu korjaavaan

¹ Täydennyskoulutettavilta saatu suullinen tieto

työhön, vaikka ideologisesti eli erilaisessa työstä tuotetussa puheessa - työn tavoitteissa, erilaisissa visioissa ja toiminta-ajatuksissa - painotetaan nimenomaan varhaista puuttumista ja ennaltaehkäisevää työtä. Avohuoltoa ihannoivasta ideologiasta huolimatta yhä useampi lapsi ja nuori on ollut huostaanotettuna ja sijoitettuna kodin ulkopuolelle 1990-luvusta lähtien (Bardy ym.2001, 92; Lastensuojelu 2002; Litmala 2003, 73–77). Vaikka sijoituksia on yhä enemmän, sosiaalityöntekijät puhuvat siitä, kuinka huostaanottojen toteuttamiset ovat pitkittyneet ja kuinka niiden kynnyks on noussut. Katsotaan, että lapsen on oltava selvästi vaurioitunut ennen kuin huostaanottoon voidaan ryhtyä, vaikka lastensuojelulaissa edellytyksenä on lapsen terveyden tai kehityksen vakava *vaarantuminen* tai *vaarantaminen* (ks. Kajava 1997; Hurtig 2003, 106; ylipäänsä asiakassuhteen käynnistymisen kynnyksistä ks. Hurtig mts. 192–193). Tutkittua tietoa ei ole siitä, mistä näyttövaatimus on sosiaalityöhön tullut, mutta sen voidaan katsoa vahvistuneen pitkin 1990-lukua. Näin siitäkkin huolimatta että kuten edellä jo totesin, hallinto-oikeudet vahvistavat edelleen valtaosan vastentahtoisista huostaanottopäätöksistä (esim. Bardy ym. 2001, 94). Merkittävää tiukkenemista ei siis ole tapahtunut hallinto-oikeuksien päätöksenteossa (ainakaan niin, että tämä näkyisi tilastoissa) vaan erilaisissa huostaanoton kriteerien arvioinnin vaiheissa ennen oikeusistuinkäsittelyä.

Tämä vastaa englantilaista kokemusta: siellä on todettu, että lasta suojaamaan tarkoitettu ”significant harm”-käsite voi todellisuudessa kääntyä lasta vastaan, eli että näyttökynnyks on nyt korkeampi kuin mitä se oli ennen vuoden 1989 Children`s Act`ia.. Mitä painavampia väitteitä työntekijä esittää lapseen kohdistuvien riskien vakavuudesta, sitä pitävämpää näyttöä oikeuslaitos edellyttää. Oikeudellisen tuen saaminen lastensuojelullisille toimenpiteille voi - paradoksaalisesti - olla vaikeinta silloin, kun lapsen suojelun tarve on suurin (Hill & Tisdall 1997, 200; Daniel & Ivatts 1998, 200; Masson 2000, 95). Mitä vaikeammin fyysisesti todennettavissa lapsen kokemukset ovat – esimerkiksi fyysisen ja etenkin emotionaalisen laiminlyönnin kohdalla – sitä todennäköisemmin lasta ei voida suojella, vaikka hänen elämänsä olisi lähes sietämätöntä. Daniel ja Ivatts (1998, 200) viittaavat Partonin (1995) käsitteeseen ”neglect of neglect”, laiminlyönnin laiminlyöminen. Näyttövaatimus keskittää työskentelyn ennen kaikkea fyysisen pahoinpitelyn ja seksuaalisen hyväksikäytön ja joissakin poikkeustapauksissa myös hoidon laiminlyönnin tutkimiseen, mutta lapsen kokonaiskehitys ja hyvin- tai pahoinvointi jää huomiotta. ”Social work has become forensic, focusing on *incidents and evidence*” toteaa Nixon (2000, 7). Weightman ja Weightman (1995, 77) puolestaan toteavat, että englantilaista lastensuojelua kiinnostavat ennen kaikkea ”perhe-elämän erityiset patologiat”, ei perheen tai lapsen hyvinvointi laaja-alaisesti tarkasteltuna (ks. myös Pösö 1996).

Samoin Buckley (1999, 36) toteaa omassa tutkimuksessaan, kuinka irlantilaisen lastensuojelun yhä selkeämpi painottuminen englantilaistyyppiseen ”child abuse”-teemaan ja tähän liittyvän näytön etsimiseen peittää näkyvistä sellaiset perinteisesti sosiaalityön piiriin kuuluneet seikat kuin perheväkivallan, huonot asumisolot tai muuten puutteellisen elämäntilanteen, köyhyyden ja marginalisaation:

”The system, however, focuses more or less exclusively on ”evidence” and not generalised deprivation or misery.”

Suomalaisten lastensuojelutyöntekijöiden yleinen käsitys on, että lapset ovat sijoitettaessa yhä vaikeahoitaisempia, usein pitkäkestoisen terapian tarpeessa, heille on vaikea löytää riittävän tukevaa sijaishuoltopaikkaa, vanhempien ongelmat ovat vaikeasti jos lainkaan autettavia ja perheillä on takanaan monen vuoden ongelmahistoria (ks. esim. Heino 1999, 16; Bardy ym. 2001). Tämä kehitys näkyy esimerkiksi turkulaisten lastenkotilasten tilannetta

kartoittavassa pitkäaikaistutkimuksessa. Raija Hukkanen (2002, 60) totesi, että lasten psykososiaaliset oireet (eli käytöshäiriöt ja emotionaaliset ongelmat) lisääntyivät selkeästi 1990-luvulla: vuonna 1993 sijoitetuista lapsista 43 %:lla oli psykososiaalisia oireita, vuonna 1999 jo 64 %:lla. Hukkasan mukaan oireilu liittyi lapsen ennen sijoitusta kokemien traumaattisten tapahtumien määrän ja laatuun.

Lastensuojelulain ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen oletuksena (ideologiana) on asiakkuuden kohteena oleva ns. normaaliperhe, ”pian taas omille jaloilleen pääsevä perhe” (vrt. Howe 1996, 83), jolla on tilapäinen kriisi. Perhettä autetaan, kriisi menee ohi, perhe voidaan jälleenyhdistää eikä viranomaisten interventioille ole enää tarvetta. Lähtökohtana on rationaalisesti toimiva, kiinteä ydinperhe sen sijaan että kyseessä olisi usein massiivisten ja kumuloituvien ongelmien, olemattoman elämänhallinnan ja irrationaalisten valintojen kanssa painiva ryhmä ihmisiä, jolla voi kaiken lisäksi olla vain löyhät siteet toisiinsa (ks. esim. Varilo ym. 1999; Peltonen 2003a ja 2003b). Jostakin syystä lastensuojelulain velvoite ryhtyä huostaanottoon vakavan vaarantumisen uhatessa on käytännössä usein jäänyt syrjään, se ei paina vaakakupissa yhtä paljon kuin yhä uusien avoimuuden tukitoimenpiteiden tarjoaminen ja perheen yhtenäisyys (ks. myös Hurtig 2003). Tämä velvoite myös unohtuu lastensuojelun kriitikoilta silloin, kun he vaativat työltä suurempaa lainmukaisuutta. Tiukka lainmukaisuuden noudattaminen saattaisi todellisuudessa lisätä huostaanottojen määrää.

4.2. Prosessit ja pelit

Oikeudellinen sääntely saattaa Talan (1988) mukaan parantaa ristiriitojen ratkaisukeinoja ja -tapoja, auttaa rajaamaan riitoja ja tehdä niistä helpommin hallittavia, auttaa löytämään vähimmän yhteisymmärryksen tason. Riitojen helpompi hallittavuus on lastensuojelussa kiinnostavaa: työntekijöiden arkikokemukset eivät välttämättä tue tätä väitettä vaan ennemminkin Kyntäjän (2000) esiin tuomaa näkemystä oikeudesta uusien riitojen synnyttäjänä tai entisten laajentajana. Tämä näkyy hyvin ihmisoikeustuomioistuimeen menneissä valituskirjelmissä tai joissakin oikeusasiamiehelle tehdyissä kanteluissa: niissä usein valitetaan ja kannellaan kaikesta mahdollisesta taivaan ja maan välillä. Vaikka asian ratkaisija ei ottaisi kuin murto-osan kirjelmässä esitetyistä asioista käsittelyynsä, saattaa sosiaalityöntekijä joutua vastaamaan kaikkeen mahdolliseen, myös omaa persoonaansa koskeviin valituksiin. Asian käsittely saattaa sitä valmistelevalta tai ratkaisevalta juristin mielestä olla hallittua ja rajattua, mutta sosiaalityöntekijä ei välttämättä saavuta samanlaista kokemusta.

Kyntäjä (2000, 79) puhuu oikeudellisen ratkaisun hakemisesta sosiaalisiin riitoihin ja toteaa monien muiden oikeussosiologien tavoin, että tällöin on kyse konfliktien uudelleenmäärittelystä oikeudelliseksi ristiriidaksi. Ongelma tunnistetaan juridisiin kategorioihin ja tosiasiat uudelleenmääritellään oikeustosiasioiksi. Konflikti irrotetaan alkuperäisestä sosiaalisesta yhteydestään ja siirretään oikeusjärjestelmässä käsiteltäväksi kysymykseksi. Oikeudelliset ratkaisuyritykset saattavat etäännyttää konfliktin osapuolia paitsi toisistaan myös alkuperäisestä ongelmasta. Juuri tämä kuvanee hyvin sosiaalityöntekijöiden tunnetta useissa juridisoituneissa tapauksissa, etenkin vaikeissa ja kenties vuosia jatkuneissa lapsen huolto- ja tapaamiskiistoissa: alkuperäistä konfliktia, sosiaalista ongelmaa, on lopulta vaikea tunnistaa, samoin itseään ja omaa rooliaan. Ongelmana voi näyttäytyä myös se, että kaikki sosiaaliset ristiriidat eivät ole ratkaistavissa,

mutta oikeusnormien ja oikeudellisen ratkaisutoiminnan oletetaan tarjoavan niiden käsittelylle legitiimit menettelytavat.

Voitaneen todeta, että juridisoitumisessa ikään kuin odotetaan liikaa juridiselta päätöksenteolta: oletetaan että se, että asiasta saadaan tuomioistuimen päätös, tekee ihmisistä yhtäkkiä kypsiä toimimaan tämän päätöksen mukaisesti ja tekee heistä nimenomaan rationaalisia (Tala (1986, 301) käyttää sanontaa ”oikeudelle asetetut epärealistiset tulosodotukset”). David Howe (1996) puhuu sosiaalityön toisesta suuresta avainprojektista joka alkoi 1980-luvulla kun yhteiskunnan päätehtäväksi tuli tukea ”rationaalisen yksilön autonomisen elämisen” mahdollisuuksia. Nämä oletukset näkyvät yhtäläillä juridiikassa ja sosiaalityössä. Harrikari (2003c, 19) tuo esiin, että 1990-luvulla vahvistunut näkemys ihmisestä itsenäisenä toimijana liittyy vapaata tahtoa korostavan järkipäiseen ihmisenäkemykseen ja tätä ajattelua on Suomessa sovellettu esimerkiksi nuorten rikollisuuden tulkinnassa. Harrikarin mukaan rationaalisuusperiaate ei päde nuorten rikosten motiivin etsinnässä siksi, että ”tekijät ovat lapsia”. Ehkä selitys löytyy kuitenkin jostakin muualta kuin ikäkaudesta – itse väitän, että sama epärationaalisuus kuvaa usein myös sosiaalitoimen (lastensuojelun) aikuisasiakkaita.

Gottbergin (2003b) mukaan oikeuden ratkaisu ei välttämättä aina ole kummoinen, koska se ei voi olla parempi kuin ne rakennuspalikat, joista se on kasattu. Juridiikka - ja ehkä usein myös sosiaalityön teoria - olettaa ihmisten toimivan rationaalisesti (esim. Lapsen turvallisuus...2003, 14; Tala 2001, 309–312) kun taas lastensuojelun asiakasperheiden elämälle on usein leimallista rationaalisuuden puute, ennakoimattomuus ja elämän kaikinpuolinen yllätyksellisyys (Munro 2002). Tällaiset ”rakennuspalikat” eivät siis välttämättä tuota kovin laadukkaita lopputuloksia vaikka päätöksiä olisivat tekemässä kuinka oppineet ja viisaat ratkaisijat hyvänsä. Tämä voi olla leimallista ”tavallisellekin”, ”hyvälle” perheelle, vaikkapa huolto- ja tapaamiskiistojen aikana. Vaikeimpiin huoltokiistoihin liittyy valtava määrä inhimillistä katkeruutta ja loukkaantumista, joka ei useinkaan tuota järkevää puhetta tai toimintaa. Vaikka kiistan osapuolet ovat periaatteessa järkeviä ja rationaaliseen toimintaan pystyviä ihmisiä, vie itse kiista heitä aivan toiseen suuntaan. Rationaalisuuden tilalle tulee valtataistelu.

Kuten olen aiemmin kirjoittanut (Sinko 2001), juridiikan ja sosiaalityön tapa suhtautua asioihin on kuitenkin usein erilainen: toinen kärjistää, toinen sovittelee ja etsii yhteistä pohjaa (ks. myös Mutka 1998, 105–106). Erimielisyyksien ja eriävien näkemysten esittäminen ja erityisesti niiden painottaminen on jollakin tavoin sosiaalityön perusasetelman kannalta vierasta. Kaikki sosiaalityöntekijät eivät toki vierasta erimielisyyksistä puhumista, dialogi voi olla hyvinkin avointa ja rehellisyyteen pyrkivää, mutta silti tavoitteena on yleensä etsiä edes pientä yhteistä nimittäjää työskentelyn pohjaksi. Tämä ei välttämättä sovi juridiikkaan. Juridisen ajattelutavan mukaan toinen osapuoli on oikeassa, toinen väärässä – joskaan tämä vastakkainasettelu ei liene hallintojuridiikassa aina kovin kärjistettyä - eikä tämä vastaa sosiaalityön konstruktivistista ja moniäänistä todellisuudenkuvaa.

Tala muistuttaa (1988, 187) ettei lakimiehen mukaantulo riita-asiaan välttämättä merkitse asian jouhevampaa käsittelyä. Se voi toki olla tae neuvotteluedellytysten paranemisesta, mutta yhtäläillä se voi johtaa kiistatilanteiden kärjistymiseen ja lainkäyttöelinten entistä laajempaan käyttämiseen. Kytäjä (2000, 84) muistuttaa italialaisen oikeussosiologi Vincenzo Ferrarin näkemyksestä, jonka mukaan konflikteja voidaan oikeudellisesti paitsi ratkaista, myös luoda, kärjistää ja ylläpitää. Oikeudellinen sääntely on siis pikemminkin ristiriitojen käsittelyä - myös hallitsemista - kuin niiden ratkaisemista ja poistamista. Tala

(mt.) tuo esiin myös näkemyksen, että ulkopuolisen lakimiehen käyttö saattaa siirtää osan päätösvallasta pois oikeussubjektilta itseltään ja voi siis itse asiassa kaventaa yksilön itsemääräämisoikeutta ja passivoida asiakasta. Myös Mikkola (1987, 27) painottaa sitä, ettei asiakkaan oikeusturva välttämättä parane sillä, että prosessiin otetaan mukaan juristi – ”oikeusoppinut taluttaja”, kuten hän asian ilmaisee. Erilaiset muutoksenhakumenettelyt ja muut ”muodolliset tehosteet” voivat muodostua näennäisiksi oikeusturvan parantajiksi, mutta Mikkola (mt.) näkee niissä jopa suuren vaaran: ”Juridinen väliintulo ilman sisällöllisiä tuloksia muodostuu oikeudellista kulttuuria tuhoavaksi.” On huomattava, että nämä mielipiteet on esitetty 1980-luvulla – nykyään tämänkaltaisia kriittisiä näkemyksiä ei juuri näe; niitä voitaisiin pitää jopa oikeusturvaideaalien vastaisina.

Sosiaalityössä voi joskus olla tavoitteena kaikenlaisen riidan välttäminen keinolla millä hyvänsä. Ratkaisukeskeisyyteen vahvasti liittyvä positiivisuus, ”hyvän” ja myönteisen painottaminen ja kannustavan ja luottavaisen puheen tuottaminen on ollut niin voimakas trendi, että erimielisyys saattaa tuntua mahdottomalta ja sen välttämiseen pyritään kaikin keinoin. Johanna Hurtig (2003) on kuvannut, kuinka vahva sovittelun ja ”pehmittelyn” henki lastensuojelussa vallitsee. Tähän sisältyy ainakin kaksi ongelmaa. Ensinnäkin hyvän ja yksimielisyyden painottaminen voi johtaa asiakkaan manipulointiin. Lastensuojelussa on ollut ainakin jossakin määrin vallalla ideologia, jonka mukaan hyvä työntekijä saa ”puhuttua” asiakkaat ympäri, vaikkapa huostaanottoasiassa. Huonompi työntekijä taas ”joutuu” käyttämään pakkokeinoja ja joutuu avoimeen konfliktiin asiakkaan kanssa. Oikeusvaltionäkökulmasta ja asiakkaan oikeusturvaa ajatelleen kyseessä on ongelmallinen tilanne (vrt. Roos 2000b, 7). Asiakkaan oikeusturva ei tietenkään toteudu ellei hän voi tai uskalla avoimesti vastustaa virkamiehen päätöstä. Riitelyn korostettu välttäminen voi johtaa ”rähäävän” asiakkaan hyljeksintään ja huonoon kohteluun (myös tästä ks. Roos 2000b).

Luonnollisesti myös työntekijä itse voi ryhtyä pelaamaan pelejä – hallitseehan hän todennäköisesti kentän vähintäänkin yhtä hyvin kuin asiakas. Voidaan myös ajatella, että työntekijä haluaa ”rangaista” asiakasta joka lähtee valittamaan ja kantelemaan asioistaan – Roos on tehnyt tällaisen tulkinnan ns. K. & T:n tapauksessa (Roos 2001, 474; ks. myös Van Aerscht 2003, 621). On vaikea kuvitella sellaista oikeusvaltiollista mekanismia joka voisi estää tällaisten tilanteiden synnyksen yksittäisessä asiakastapauksessa. Lain mukaan hallintoviranomainen ei ole konfliktin osapuoli. Näin ollen esimerkiksi sosiaalityöntekijällä ei ole huostaanottoasiaa hallinto-oikeudessa käsiteltäessä mitään omaa asiaa, ”juttua” ajettavana, hän ei ole asianosainen, eikä hän voi ”voittaa” tai ”hävitä” (Jukarainen 2003). Hallintoviranomainen käsitetään neutraaliksi toimijaksi päätöksenteossa. Lastensuojelun todellisuudessa vastakkainasettelut ovat kuitenkin joskus tosiasia. Sosiaalityöntekijä on tällöin samanaikaisesti asiakkaan oikeusturvasta huolehtija ja hänen ”vastapuolensa”. Tällöin se oletamus, että viranomaisen päätöksentekoon jotenkin automaattisesti luotetaan ja hänen toimintaansa pidetään laillisena ja asianmukaisena (ns. legaliteettipresumptio, ks. Van Aerscht 2003, 632) ei toteudu. Tämä ei välttämättä ole lastensuojelun sosiaalityössä ongelma; työntekijä joutuu nimittäin pakostakin tottumaan tämänkaltaisiin tilanteisiin ja kaksoisrooliin. Hän pystyy useimmiten luovimaan tilanteessa ja samanaikaisesti sekä kohdistamaan kontrollitoimia asiakkaaseen ja rajoittamaan hänen itsemääräämistään että tarjoamaan hänelle riittävää ohjausta, neuvontaa ja tietoa hänen oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan hyvän hallinnon periaatteiden ja asiakaslain hengen ja kirjaimen (5§) mukaisesti. Ongelmalliseksi tilanne muodostuu silloin kun vastakkainasettelu käy niin dominoivaksi ja niin henkilökohtaiseksi, ettei työntekijä tai organisaatio kykene huolehtimaan kaksoisroolin kokonaisuudesta. Totta kuitenkin on, että lainsäätäjät ei ole tällaista tilannetta osannut tai halunnut ennakoita. Lait on kirjoitettu idealistisesti ja ikään

kuin tasa-arvoisempaa tilannetta olettaen kuin mikä usein on lastensuojelun todellisuus (vrt. Peltonen 2003b, 5-6).

Vanhemmalle riitely ja prosessointi voi kuitenkin olla ”voittoisaa”, tai ainakaan hän ei aina menetä siinä mitään. Silloin kun ”laillisten prosessien ajaminen” on keskeistä, se sivuuttaa kuntoutumisen ja vastuullisuuden ajatuksen – vanhemmalle voitto prosessissa voi olla yhtä kuin elämäntapojen siunaus ja oikeus muuttumattomuuteen. Häviö prosessissa taas voi synnyttää tarpeen hakea uudelleen ”parempaa” oikeutta, oikeudenmukaisempaa, siis itselle suotuisaa päätöstä. Näyttäähän ihmisoikeustuomioistuimeen tehdyissä valituksissakin olevan tyypillistä asiamiehen väite, ettei Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6. artikla eli ns. fair trial-pykälä ole toteutunut koska asiakkaan oma näkemys ei ole voittanut. Asiakkaalla ei siis tämän väitteen mukaan ole ollut käytössään riittäviä oikeusturvakeinoja vaikka hän olisi käyttänyt kaikki mahdolliset valitus- ja kantelutiet, koska hän ei ole saanut *mieleistään* päätöstä.

Juridisoituminen saattaa olla turhauttavaa työntekijälle, koska prosessiin on aina pakko mennä mukaan, tervettä järkeä ja harkintaa ei voi käyttää. Ihmisoikeusnäkökulmasta niin merkittävältä näyttävä toivottomimmankin asiakkaan valitusoikeus voi työn arjessa luoda valtavia paineita työntekijöille. Asiakashan voi niin halutessaan vaikkapa viikottain vaatia huostassapidon lakkauttamista. Pitkittyneet, vahvasti juridisoituneet prosessit vievät aikaa ja resursseja muilta asiakkailta. Valituskierret (ks. Sinko 2001) lienevät suhteellisen harvinaisia, mutta pahimmillaan ne ovat aikaa vieviä ja uuvuttavia. Niissä asiakas hakee oikeutta tai oikeusturvaa mutta yhtäläillä hän voi haluta vain viivyttää päätöksen täytäntöönpanoa (Tarasti 2002, 583) tai hakea hyvitystä itselleen, mahdollisesti jopa kosta. Kyse ei aina lainkaan ole finalisaatiosta (Eräsaari 2003, 347), jonkinlaisen ”lopullisen totuuden” tai ”viimeisen sanan” sanomisen etsimisestä tai siitä, että ylipäänsä haetaan asiaan ratkaisua oikeudelliselta järjestelmältä. Kyse voi myös olla kiusanteosta, ymmärtämättömyydestä, sairaan mielen aivoituksista tai johdatelluksi tulosta. Prosessit voivat muuttua peliksi, jossa voi olla monenlaisia tavoitteita ja motiiveja. On vaikeaa tai jopa mahdotonta loppuun asti ymmärtää sitä, mistä kulloinkin on asiakkaan näkökulmasta kyse. Oikeusvaltioviitekehyksessä motiivi on kuitenkin merkityksetön. Merkitystä on vain yksilön oikeusturvalla ja siihen liittyen tietyillä muotoseikoilla. Voiko ajatella, että tämä toisi sosiaalityöhön turhauttavuuden ohella myös eräänlaista vapautta? Voiko työ olla eettisemmin kestävämpää ja asiallisempaa, myös helpompaa, kun asiakkaan toiminnan motiivia ei tarvitse pohtia. Olipa lopullinen motiivi mikä hyvänsä, menettelytavat ovat aina samat. Asiakassuhteen laatu, työntekijän mielentilat, henkilökohtaiset tavoitteet ja pyrkimykset muuttuvat lähes merkityksettömiksi.

Tala (1988, 186) puhuu oikeudellisen sääntelyn huokoistumisesta. Kun joskus ajateltiin, että oikeussääntely on normatiivista ja sillä on sitovia vaikutuksia, on oikeudellisesta menettelystä tullut nyt oikeussubjektille - vaikkapa lastensuojelun asiakkaalle - vain yksi mahdollinen reaktiovaihtoehto muiden joukossa. Toinen vaihtoehto voi olla vaikkapa julkisuuden hakeminen. Se juristien usein esittämä väite, että asianosaisen mahdollisuus tulla kuulluksi ja osallistua päätöksentekoprosessiin lisää hänen luottamustaan päätöksen oikeudenmukaisuuteen, ei aina näytä toteutuvan lastensuojeluasioissa. Samoin se, että hyvä tai edes tyydyttävä ratkaisu vähentäisi uusien oikeudenkäyntien ja täytäntöönpanoriitojen todennäköisyyttä ei aina toteudu. Joillekin asiakkaille alistainen suhtautuminen päätöksentekoon ja koko järjestelmän hyväksyminen ja siihen luottaminen on vierasta, kenties mahdotonta. Oikeudelliseen ajatteluun myös kuuluu ajatus vastuullisen henkilön, siis syyllisen löytämisestä. Asiakkaan näkökulmasta syyllinen voi usein olla juuri

sosiaalityöntekijä, joka on nostanut ikävät asiat esiin. Asiakkailla saattaa kenties aidosti olla käsitys, että heillä meni hyvin kunnes sosiaalityöntekijät tulivat heitä häiritsemään ja sotkemaan heidän elämäänsä. Tala viittaa vuonna 1986 julkaistussa artikkelissaan (s. 298) amerikkalaisen Lawrence Friedmanin analyysiin, jonka mukaan oikeudellistuminen liittyy nimenomaan hyvinvointivaltiokehitykseen. Siihen liittyy ns. korkeiden odotusten kulttuuri ja ajatus siitä, että aina on löydettävä taho, joka on vastuussa riskeistä ja velvollinen suorittamaan hyvitystä kärsityistä haitoista. Friedman pohtii, mitä tapahtuu ihmisille, jotka hakevat ja vaativat oikeutusta eri tahoilta mutta eivät sitä saa. Tyytyvätkö he lopulta kohtaloonsa (ja millä mielin, voisi lisätä)? Tämä olisi lastensuojelun kannalta erittäin kiinnostava kysymys.

Juridisoituminen saattaa myös syyllistää työntekijää henkilökohtaisesti, altistaa julkiselle kritiikille ja tehdä työntekijästä ”roiston” paitsi asiakkaan myös muiden silmissä. Tämä korostuu silloin kun sosiaalitoimen organisaatio ei ole erityisesti työntekijää tukeva – esimerkiksi mikäli työnantaja katsoo, että kyse on työntekijän ja asiakkaan välisestä henkilökohtaisesta riidasta. Englannissa tilanne on vielä huomattavasti Suomea vaikeampi, koska siellä yksittäiset sosiaalityöntekijät esitellään nimeltä julkisuudessa sekä erilaisten lastensuojelutragedioiden tapahduttua että niiden selvittelyjen yhteydessä. Syitä lapsen suojelun epäonnistumiselle haetaan työntekijöiden henkilökohtaisista ominaisuuksista, puutteista ja ongelmista (ks. esim. BBC News <http://news.bbc.co.uk/1/hi/england/1764321.stm>). Samoin kuin pahoinpitelyyn kuolleet lapset (Maria Colwell, Jasmine Beckford, Kimberley Carlile, Tyra Henry, Victoria Climbié...) elävät ikuisesti sekä mediassa että erilaisten lastensuojeluraporttien, selvitysten ja tutkimusten lehdillä, myös heidän sosiaalityöntekijänsä jäävät elämään näille samaisille sivuille tuomittuina lopulliseen häpeään (ks. esim. Reder ym. 1993), josta lienee mahdotonta puhdistautua. Tästä tulee englantilaisen sosiaalityöntekijän pahin pelko, suoranainen painajainen: ”a child’s death where the social worker was found to be at fault; every social worker’s worst nightmare.” (Scourfield 2003, 123; myös mts. 41).

Suomessa on vältetty yksittäisten työntekijöiden leimaamista julkisuudessa eikä yksityisyyttä suojaava lainsäädäntö anna medialle samanlaisia mahdollisuuksia henkilötietojen julkistamiseen kuin Englannissa. Toisaalta meilläkin usein yksittäisten tapausten uutisoinnissa toimittajien näkemykset ovat selkeästi sosiaalityövastaisia ja toimittajat näkevät itsensä selkeästi neljäntenä valtiomahtina, jonka tehtävä on valvoa ja kontrolloida virkamiehiä (ks. esim. MOT 2002 ja Voimala 2003). Virkamiehiin suhtaudutaan jo alun alkaen epäluuloisesti. Myös Roos (MOT, 2002) on tuonut esiin huolestumisensa siitä, etteivät esimerkiksi ns. Nikon tapauksessa virkamiehet ole joutuneet ”millään tavoin vastuuseen”.

Reder ym. pohtivat kirjassaan ”Beyond blame” (1993) sitä mekanismia, joka ohjaa hakemaan ”parempaa” sosiaalityötä lapsen kuolemaan johtaneen tragedian jälkeen. Englannissa tätä on hyvin vahvasti sävyttänyt halu löytää syyllinen; varsinkin ensimmäisissä selvityksissä tendenssi oli vahva. Viralliset selvitysprosessit ovat olleet oikeudenkäyntien kaltaisia näyttämöitä, joissa on selkeästi etsitty sitä yksilöä, yksittäistä työntekijää, joka on syyppää kulloiseenkin lapsen kuolemantapaukseen. On myös oletettu, että kun riittävän monia henkilöitä kuullaan, löydetään lopullinen totuus ”(...) there is a truth to be found and that someone is guilty of wrongdoing” (mts. 134). Vaikka syyllinen (sosiaalitoimen työntekijä; vrt. tosin Victoria Climbié-raportti, jossa näkökulma on hieman toinen) on yleensä löydetty, on kyseenalaista, mitä hyvää nämä selvitykset ja niistä kirjoitetut raportit ovat tuottaneet sosiaalitoimen työkäytäntöihin. Ovatko ne muuttaneet sosiaalityöntekijöitä paremmiksi ihmisiksi? Tragediat ovat ainakin jatkuneet.

Kuten Reder ym. (mt.; ks. myös Reder ja Duncan 1999) ja monet muut toteavat, kyse ei todellisuudessa voi olla yksittäisen työntekijän kehnoudesta vaan koko siitä tavasta, jolla työ on organisoitu ja siitä kuinka tietoa kerätään, miten sitä käytetään, miten eri ammattikunnat toimivat yhdessä ja tukevat toistensa työtä. Useat brittikirjoittajat painottavat myös sitä, että riittävän hyviä käytäntöjä ei pystytä koskaan luomaan jotta virheiltä suuntaan tai toiseen vältyttäisiin kun kyseessä ovat niin vaativat tilanteet kuin lastensuojelussa vaikeimmillaan (palaan tähän teemaan myöhemmin). Sosiaalityön tieto, inhimilliseen käyttäytymiseen ja sen ennakoimiseen liittyvä tieto, on aina epävarmaa. Tätä selittävät monet syyt. Munro (2002, 162) mainitsee yhtenä merkittävänä tekijänä syiden ja seurausten erittäin monimutkaisen suhteen (complex causation) – tämä erottaa sosiaalityön tiedon luonteen vaikkapa lääketieteellisen tiedon luonteesta. On mahdotonta ennustaa täsmällisesti, kuinka yksilö tulee suhtautumaan tiettyihin toimenpiteisiin. Lienee kuitenkin selvää, että asioiden näin kokonaisvaltainen ymmärtäminen on suurelle yleisölle liian mutkikasta. Media haluaa yksinkertaisen tarinan, ja hyvässä tarinassa on sen sisäisen jännitteen vuoksi oltava roisto (Virtanen 2002). Jos tarinan sankari on vanhempi, jolta lapsi on ilman syytä viety (ks. esim. Voimala-ohjelma), on roisto luonnollisesti sosiaalityöntekijä. Ja nykyviitekehyksessä sosiaalityöntekijä on roisto nimenomaan siksi, ettei hän ole sisäistänyt oikeusvaltion periaatteita ja on toiminut ihmisoikeuksien vastaisesti. Kritiikkiä ja mediaa ei kiinnosta monimutkaisuus vaan molemmat etsivät selkeitä tarinoita ja yksinkertaisia totuuksia, syitä ja seurauksia, uhreja ja syyllisiä, oikeaa ja väärää, mustavalkoista.

Juridisoituminen voi myös hankaloittaa sosiaalityöntekijän asemaa verkostoissa. Moniammatillinen yhteistyö ei muutenkaan ole niin yksinkertaista tai itsestään selvää kuin miksi se usein ideologisella tasolla kuvataan. Työhön saattaa sisältyä paljon neuvottomuutta, kyräilyä, epäluottamusta, pelkoakin (Pohjola 1999). Musta pekka-ilmio (Arnkil & Eriksson 1996) saattaa vahvistua kun muut ammattilaiset väsyvät ja kyllästyvät alituisiin prosesseihin tai eivät halua olla osallisia niissä ja sysäävät asiakasta yhä selkeämmin vain sosiaalitoimen ja lastensuojelun vastuulle. Toisaalta voi tapahtua asiakkaan ja hänen ongelmiensa ”viipalointia” (Mikkola 1987, 27). Juridisoituneessa prosessissa eri asemassa olevat työntekijät saattavat alkaa käydä omia henkilökohtaisia taistelujaan erillisesti, toisistaan irrallaan, ja myös asiakkaan juristi tai asiamies hääreilee omalla tontillaan. Lisäksi apua tai ratkaisua usein haetaan ulkopuolisilta asiantuntijoilta, lausunnonantajilta, jotka tutkivat kukin omaa kapeaa sektoriaan. ”Kohteena oleva henkilö tulee ongelmiseen varmasti tehokkaasti viipaloiduksi., mutta palaset eivät enää asetu toistensa yhteyteen.” toteaa Mikkola (mt.). Asia ja asiakkuus pirstaloituvat, eikä otetta kokonaisuudesta ole kellään. Myös työntekijäverkosto saattaa ryhtyä pelaamaan erilaisia pelejä kun toimijat asettuvat erilaisiin asemiin ja ovat jonkun ”puolella” ja jotakuta toista ”vastaan”.

Yleensä on nähty niin, että sosiaalityöhön jo pitkään sisältynyt terapeutin orientaatio ei edellytä eikä voi hyödyntää juridista viitekehystä. Terapeuttisessa orientaatioissa asiakas ja työntekijä ovat ikään kuin samalla puolella, heillä on yhteiset edut. Tämä näkemys voidaan tietenkin kyseenalaistaa. Ensinnäkin on epäselvää, voiko terapeutin suhde koskaan olla niin puhtaan tukeva ja ”viaton” ettei se edellyttäisi perusoikeusajattelua. Onko se vapaa kaikesta manipulaatiosta ja alistamisesta (ks. Lehto 1997)? Voidaan kysyä, voiko sosiaalitoimen, etenkin lastensuojelun asiakassuhde koskaan olla tasavertainen. Olisiko aina pyrittävä näkemään suhteeseen sisältyvä valta, joka nykyisellään on osittain piiloutunutta (Mönkkönen 2002, 82) mutta silti olemassaolevaa? Kyntäjä (2000, 44) pohtii vallan määritelmiä ja päätyy luonnehdintaan, että ”valtaa käyttänyt toimija olisi voinut toimia toisin”. Samoin vallan kohteena oleva olisi voinut toimia toisin, ellei valtaa olisi käytetty.

Kyntäjän mukaan valtaa ei pidä liittää pelkästään ristiriitaan tai konfliktiin: ”Valta ei ole vain sitä, että lannistetaan toisen vastarinta” (mts. 45). Lastensuojelussa se kuitenkin usein liitetään juuri konflikteihin ja tavalliseen lastensuojelutarpeen liittyviä valtatilanteita on käsitelty vähemmän. Pakkovalta kuulostaa negatiiviselta käsitteeltä, mutta tosiasiaa se on subjektiivisten oikeuksien ja velvollisuuksien realisoitumisen edellytys. Oikeus luo legitiimit säännöt ja instituutiot, joihin toimijat nojautuvat esittäessään vaatimuksia. Oikeus legitimoii ja vahvistaa pakkovallalla yhteiskunnan toimintasääntöjä sekä luo ennustettavat toimintakäytännöt vaatimusten oikeuttamiseksi ja käsittelemiseksi. (Kyntäjä mts. 88–89.)

Tala (1988, 176–177) kuitenkin muistuttaa oikeudellistumisen hyvistä puolista, eduista ja hyödyistä, kuten jo aiemmin oli puhetta: oikeussääntely voi lujittaa ja turvata kansalaisten oikeus- ja vapauspiirien rajoja ja vahvistaa erityisesti heikossa asemassa olevan oikeussubjektin suhteellista asemaa perusturvan ja vähimmäisoikeuksien kautta. Hyvä puoli juridisoitumiseen liittyvässä taisteluelementissä on myös se, että se näyttää vanhemman kunniallisena, taistelevana, sisukkaana, ei-alistujana. Tällä voi olla merkitystä lapsen kannalta kun hän joutuu pohtimaan sitä kipeää kysymystä, miksi vanhemmat luopuivat hänestä. Tala (1986, 296) muistuttaa, että omien oikeuksien puolustaminen ja oikeussuojakanavien käyttö voivat avata sellaisia aitoja ja todellisia osallistumisväyliä, joita (esimerkiksi lastensuojelun asiakkaille) ei hevin muutoin avaudu. Tämä näkökulma kyseenalaistaa ne näkemykset, joiden mukaan juridisoituminen yksinomaan vieraannuttaa ja kahlitsee. Se ei ainakaan kahlitse perheen aikuista – ellei sitten kahlitsemista tuota katkeroitumisen siihen, että ”oikeaa” päätöstä ei saada. Mutta entä lapset - on syytä kysyä, onko heillä tällaisia kanavia käytössään? Vastaus lienee toistaiseksi kieltävä (palaan tähän kysymykseen tuonnempana). Todellisena vaarana on myös se, että erilaiset juridiset prosessit dominoivat niin tyystin asiakasprosessia että ne estävät lapsen edun toteutumisen – esimerkiksi lapsen asettumisen yhteen paikkaan ja terapeuttisen hoidon toteuttamisen.

Riitaa, erimielisyyttä ja sen ratkaisumekanismeja ei kuitenkaan pidä nähdä pelkästään negatiivisina tai ei-toivottavina ilmiöinä. Kyntäjä (2000, 85) viittaa Ferrariin, joka puhuu yhteiskunnan ratkaisemattomista ristiriidoista ja konflikteista. Oikeuden tehtävänä on luoda ne säätelyinstituutiot ja menetelmät, joilla ristiriidat voidaan pitää ennustettavissa ja hallittavissa. Esimerkkinä Kyntäjä mainitsee rikosoikeusjärjestelmän, joka ikään kuin institutionalisoi rikollisuuden yhteiskunnallisena ilmiönä ja ratkaisemattomana ristiriitana. Samalla tavalla voitaneen nähdä hallinto-oikeuden lastensuojelua käsittelevä osa vanhempien ja lasten välisten eturistiriitojen institutionalisoijana. Sen lähtökohtana on, että yhteiskunnassa on ja tulee olemaan tilanteita joissa perheen sisällä vallitsee niin suuri konflikti että sen ratkaisijaksi tarvitaan ulkopuolinen taho. Mitkään ennaltaehkäisevän työn muodot ja perheille tarjottu tuki ei tule poistamaan eturistiriitojen syntyä ja kärjistymistä. Tässä mielessä lastensuojelullisia konflikteja ei voida pitää negatiivisina ja vältettävänä, työmenetelmien kehittymättömyydestä johtuneina ”hairahduksina” vaan olennaisena osana yhteiskuntaelämää, jossa heikommassa asemassa olevat yksilöt tarvitsevat erilaisia järjestelmiä etujensa turvaamiseen ja toteuttamiseen.

4. 3. Faktat ja totuus

Mutkan (1998, 103) mukaan lastensuojelutarpeen tarkka kirjallinen dokumentointi ja lastensuojelutarpeen näytön osoittaminen ovat muuttumassa työprosessissa yhä keskeisemmiksi kysymyksiksi. Tällöin on yhä useammin kyse juuri edellä mainitusta

juridisesta ”näytöstä” ja ”faktoista”. Mutta dokumentointikaan ei ole ongelmaton alue. Jo sellaisten yksinkertaisten ja arjessa usein hyvin nopeiden ja tiedostamattomien päätösten tekeminen kuin mitä ja mistä näkökulmasta kirjataan, ovat merkittäviä valintoja. Merkittävää on myös se, millaisia kulttuurisia kannanottoja sosiaalityöntekijä tekee kirjatessaan vaikkapa kodin likaisuutta tai lasten hoitamattomuutta. Juridiikalle nämä saattavat olla yksinkertaisesti havaittuja ja todennettavia ”faktoja”: koti joko on likainen tai ei, lattialla – Eva Gottbergia mukaillen – joko on mätäneviä maksalaatikkoja ja oksennusta ja sylilapsi siellä seassa tai sitten ei. Tämä käy hyvin ilmi amerikkalaisen lasten asianajajana toimivan (mutta dekkarikirjailijana paremmin tunnetun) Andrew Vachssin kirjoituksissa, jotka myös ilmentävät amerikkalaisen lastensuojelun pitkälle menevää juridisoitumista. Vachss (esim. 1996) näkee tilanteet hyvin yksinkertaisina: kerätään ”kiistattomat faktat” ja keskitytään niihin kun kyseessä on vaikkapa lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö: kyseessä ei ole se, uskotaanko lasta vai ei, vaan kyseessä on ”tosiasioiden löytäminen”.

”Tosiasia” tai ”totuus” ei sinällään ole sosiaalityölle vieras käsite - tuskin voidaan ajatella, että lastensuojelu liikkuisi jotenkin tosiasioiden ylä- tai ulkopuolella. Onhan jo hallituksen esityksessä 13/83 tosiasiat mainittu kun määritellään sosiaalilautakunnan tietojenantovelvollisuutta sijaishuollossa olevalle lapselle: ”Tietojen on perustuttava tosiasioihin, jotka on kirjattu huoltosuunnitelmiin ja -kertomuksiin.” Tosiasioiden olemassaolo ja mahdollisuus niiden kirjaamiseen on siis työn lähtökohta. Työntekijällä itsellään lienee käsitys siitä, että hänellä on aitoa tietoa asioiden ”oikeasta laidasta” tai ”totuudesta”, muutoinhan kaikenlainen johtopäätösten teko tai äärimmilleen vietynä toiminta ylipäätään kävisi mahdottomaksi. Sosiaalityeissä on kuitenkin viime vuosina suhtauduttu todellisuuteen problematisoivasti. Ajatus yhden, kaikille yhteisen todellisuuden olemassaolosta tuntuu lähes mahdottomalta sosiaalisen konstruktivismin ollessa tutkimusta dominoiva viitekehys. Myös käytännön sosiaalityössä joudutaan usein konstruktivistisen tulkinnan kanssa tekemisiin, vaikei sitä ehkä nimetä näin. Ihmistyössä totuuksia on usein yhtä monta kuin kertojaakin. Tämä käy yksiin konstruktivistisen todellisuuskäsityksen kanssa: jokainen katsoo maailmaa omasta perspektiivistään, jokainen on tapahtumien tulkinnassa sidottu omaan viitekehukseensä. Ja tämä tekee ”faktoista” erityisen ongelmallisia, ellei sitten voida selkeästi hyväksyä sitä näkemystä, että kukin osapuoli esittää vain omia näkemyksiään ja omia faktojaan. (vrt. Mutka 1998, 106.)

Lastensuojelun kriitikoiden argumentin mukaan lastensuojelun päätöksenteko ja toiminta perustuu epäluotettaviin huhupuheisiin: ”Päätöksentekovaiheessa esitetään ja käytetään sellaista näyttöä, joka perustuu lähinnä sosiaalityöntekijän tuntemuksiin ja käsityksiin eikä tosiasioihin” (Knuuti-Haapala 1999) ja ”Lapsia huostaanotetaan nimettömien ilmiantojen perusteella” (Knuuti 2001). Kähkösen (1994, 25) mukaan faktat ovat instituutioiden totena pitämiä käsityksiä asioiden luonteesta. Dokumentit, joihin faktoja kirjataan, ovat aina puolueellisia siinä mielessä, että ne ovat tietystä näkökulmasta ja tiettyyn tarkoitukseen kirjoitettuja. Mutta kuinka muuntaa yksilöllinen ja konstruoitu totuus juridiseksi faktaksi, tosiasiaperusteluksi? Kuinka yksilöllisesti konstruoitua totuutta voi käyttää päätöksenteon perusteena? Onko se sittenkään enempää kuin mielipide tai kuulopuhe? Voidaan ajatella, että pohjimmiltaan sama ongelma koskee kenen hyvänsä totuutta: jos sosiaalityöntekijän totuus on vain mielipide, samoin lienee vanhemman, lapsen, naapurin, isoäidin, psykiatrin ja lopulta myös tuomarin mielipiteen laita. Ratkaisupakko on kuitenkin olemassa ja jollekin yhteiselle ja kestäväälle pohjalle ratkaisujen perustelut on rakennettava, muuten päätöksenteko ei voi olla puolueetonta ja riippumatonta. Tärkeää onkin siis faktan ja mielipiteen (tai kuulopuheen) erottaminen toisistaan, ja tämä tapahtuu ennen kaikkea perustelujen, argumentoinnin avulla.

Kun pohditaan tiedon ja todellisuuden luonnetta ja mahdollisuutta ylipäänsä, on kyseessä monisyinen tieteenfilosofinen ja tietoteoreettinen ongelma. Lastensuojelussa faktojen tulkintaongelma pienenee mitä lähemmäksi konkreettisia havaintoja ja kirjauksia päästään jos sivuutetaan se tiedonfilosofinen ongelma, kuinka mahdollista ylipäänsä on kuvata todellisuutta kielen, sanojen, käsitteiden avulla eli kuinka riittäviä tai riittämättömiä ne ovat (kielen varassahan kuitenkin olemme, muuta mahdollisuutta ei ole). Kääriäinen (2003, 169) määrittelee (Lammenrantaan 1997, viitaten) että totuus on usein havaintojen, tietojen ja uskomusten välistä yhteensopivuutta.

Jos sosiaalityöntekijä on omin silmin havainnut, että jääkaappi oli täysin tyhjä, on hyvin todennäköistä, että se on todellakin ollut täysin tyhjä ja kyseessä on tosiasia, fakta. Jos hän sen sijaan on nähnyt ja kirjannut ja väittää, että jääkaappi oli ”melko tyhjä” tai ”lähes tyhjillään”, tai että ”ruokaa ei ole riittävästi”, ollaan jo vaikeammassa tulkintatilanteessa. Sosiaalityö on pyrkinyt tietoisesti pois ”peräänkatsojamiehen” ja kontrolloijan roolista (Satka 1999) mutta voidaan kysyä, kääntääkö yhä konkreettisempien tosiasioiden kirjaamis- ja esittämisvaatimus ja vaatimus väitteiden kiinnittämisestä tosiasioihin kehityksen suuntaa taaksepäin? Tuleeko lastensuojelun kotikäynneistä yhä selkeämmin tarkastuskäyntejä? Ja jos tulee, kenen etua se palvelee? Onko kyseessä hyvä vai huono kehityssuunta? Voisi kuvitella, että selkeämpi kontrollirooli ainakin joissakin tilanteissa palvelisi lapsen etua, etenkin mitä pienemmästä lapsesta on kyse. Sosiaalityöntekijän tai perhetyöntekijän olo sen sijaan saattaisi käydä vaivalloiseksi ja epämiellyttäväksi, olemmehan niin vahvasti sisäistäneet ”ystävällisen vierailijan” mallin ja käsityksen puuttumisen häpeällisyydestä (Hurtig 2003; Peltonen 2003b).

Tosiasia kuitenkin on, että hallintojuristin - asiakkaasta puhumattakaan - tehtävä ei ole lukea rivien välistä. Voi kysyä, onko lastensuojelu kulkenut hienovaraisuudessaan ja sanojen pohtimisessaan liian pitkälle jos asiakirjaan tehty kirjaus ei avaa päätöksentekijälle, päätöksen kohteena olevalle tai muulle lukijalle sen pohjana olevaa todellisuutta. Jos sosiaalityöntekijä ei voi kirjata asiakirjaan, että asiakasperheen kotona haisee pahalle, koska ”haista” on negatiivinen ja leimaava verbi, ja jos hän sen sijaan kirjaa, että asiakkaan kotona tuntuu ”voimakas paha tuoksu”, ollaanko jo hakoteillä? On hyvä muistaa Riitta Granfeltin (2002, 134) havainto:

”Vaikka sanoilla luodaankin todellisuutta, eivät positiiviset konstruoinnit kurjuutta muuksi muuta. Pahat teot ja ankeat olosuhteet tahraavat käsitteen toisensa perään.”

”Faktojen” kohdalla ongelmana on se, että - konstruktivistisesti ajatellen - näemme yleensä sitä, mitä osaamme etsiä. Katseen suuntaaminen on ongelmallista silloin kun katseen on tarkoitus ”lakaista” koko tilanne ja huomata ”kaikki” - todellisuudessa voimme katsoa vain yhteen kohtaan kerrallaan. Tilanne olisi huomattavasti yksinkertaisempi jos uskoisimme siihen, että sosiaalisesta maailmasta löytyy yksi ainoa objektiivinen oikea totuus. Tällöin voisimme lastensuojelukriitikoiden tai Vachssin tapaan ajatella, että riittää kun suostumme näkemään totuuden ja kirjaamme sen. Tosin näyttää siltä, että yhtä totuutta ei välttämättä löydy edes siitä, koska lastensuojeluasiakkuus on alkanut (vrt. Heino 1997). On tietenkin aina mahdollista, että sosiaalityöntekijä aidosti erehtyy arvioissaan. Saatu tieto voi alun alkaen olla virheellistä, se voidaan kuulla väärin, ymmärtää ja tulkita väärin, kirjata väärin tai ylimalkaisesti. Joitakin seikkoja voidaan painottaa kohtuuttomasti, joitakin jättää kokonaan huomiotta. Jotkut asiat tai tapahtumat voidaan virheellisesti tulkita joidenkin toisten asioiden tai tapahtumien syiksi tai seurauksiksi, vaikkei niillä kausaalisuhdetta olisikaan. Munro (2002, 162; ks. myös Munro 1998) painottaa sitä, että on yhtä suuri vaara erehtyä kumpaankin suuntaan hyvänsä: ”false negatives or false positives”, eli joko yli- tai aliarvioida perheen ja

lapsen tilannetta. Sosiaalityön tietoon on siis aina suhtauduttava epävarmana tietona ja arviointeihin on aina suhtauduttava varovasti (vrt. Roos 2000b). Mutta kuinka tämä onnistuu juridisoituneessa viitekehyksessä? Munron (emt, 163) mukaan sosiaalityön tiedon luotettavuutta voitaisiin lisätä lisäämällä työskentelyprosessiin analyttisyyttä. Palaan tähän ajatukseen myöhemmin.

Voidaan väittää, että juridiikassa ja oikeuden puheessa on usein kyse enemmänkin hyvästä argumentoinnista ja kyvystä esittää asiat vakuuttavasti kuin faktoista sinänsä. Sosiaalityöntekijät ovat toki puheammattilaisia, mutta heidän puheensa on toisentyyppistä: varovaista, erilaisia tulkintoja hakevaa, ei niinkään suoraan vakuuttelevaa. Koska sosiaalityö pyrkii pitämään tilanteet monella tavoin avoimina ja neuvoteltavina ja asiantuntijuuden jaettuna ja laaja-alaisena, on sosiaalityöntekijän todennäköisesti vaikeaa huostaanottotilanteessakaan - huolto- ja tapaamisriidoista puhumattakaan - lähteä esittämään “yhtä ainoaa totuutta” tilanteesta. Jos hän taas kirjoittaa ja esittää monta totuutta, saattaa sosiaalityöntekijän arvion mukaan vaarana olla se, että “peli on pelattu” juridisessa mielessä (vrt. tosin Kääriäinen 2003, 58–74).

Vaikka dokumentoinnilla on Kääriäisen (2003, 171) mukaan monenlaisia funktioita - sen avulla muodostetaan ymmärrystä, kerätään ja tallennetaan tietoa, suunnitellaan toimintaa - lastensuojelun sosiaalityöntekijä mieltää dokumentoinnin yhä useammin näytön keräämiseksi tai näytön kirjaamiseksi mahdollisia myöhempiä juridisia prosesseja varten. Saatetaan ajatella, että näyttö ei ehkä ole riittävää jos se ole riittävän yhdenmukaista ja että argumentoinnilta menee tällöin pohja. On kuitenkin syytä kysyä, kuinka hyvin sosiaalityö vielä ymmärtää näyttökysymyksiä ja näytön arviointia. Sosiaalityössä saattaa olla väärä käsitys näyttövaatimuksista ja näyttökynnystä pidetään ehkä korkeampana kuin se onkaan. Ymmärtäähän juridiikkakin näytön epävarmuuden ja todennäköisyyden eikä hallinto-oikeudessa vaadita samalla tavoin ehdotonta näyttöä kuin vaikkapa rikosoikeudenkäynneissä. Näyttö ei voi olla sataprosenttista, ehdotonta.

Hirvelän (1997, 14–15) mukaan huolto- ja huostaanottoasioilla ja rikosasioilla on erilainen näytön kohde. Lapsen oikeuksien yleissopimuksen mukaan kaikissa lapsia koskevissa asioissa *lapsen etu* on ensisijainen ratkaisukriteeri ja todistelun kohteena näin ollen on myös lapsen etu. Päätöksessä etsitään lapsen intressien mukainen ratkaisu, jonka edessä muiden intressit väistyvät. Huolto- ja huostaanottoasioissa ei ole kysymys rikosoikeudellisen syyllisyyden selvittämisestä, vaan huomioon otetaan rikosasiaa huomattavasti laajemmat tekijät, lapsen ja kodin olosuhteet kokonaisuudessaan. “Huolto- ja huostaanottotapauksissa riittää lain yleisten edellytysten ja niiden olosuhdekytkennän toteennäyttäminen täysin rikosoikeudellisista lähtökohdista ja rikostunnusmerkistöstä riippumatta.” (mt.). Rikos taas on loukkaus valtion ylläpitämää yleistä oikeusjärjestystä vastaan ja todistelun kohteena on syyllisyys tunnusmerkistön mukaiseen tekoon. Rikosasiassa noudatetaan syytetyn suosimisen periaatetta, jonka mukaan näyttökynnys on korkea ja näytön epävarmuus ratkaistaan epäillyn eduksi. Tästä siis ei ole huostaanottoasiassa kyse. Klami (1995) muistuttaa, että esimerkiksi huostaanottoprosessissa ei päätöksen haitallisuus ole niin vakava asia kuin rikosjutussa. Huostaanottojutuissa vastakkain ovat väärä päätös olla ryhtymättä mihinkään ja väärä päätös ryhtyä toimenpiteisiin. Klamin mukaan väärän huostaanotto- tai huoltopäätöksen haittoja suhteessa väärään toimenpiteestä luopumispäätökseen nähden on pidettävä vähäisempänä kuin rikosjutun väärää langettavaa päätöstä. Siten näyttökynnys näissä prosesseissa on rikosjuttua alhaisempi.

Ongelmallisena voidaan juridisessa kontekstissa nähdä myös sosiaalityön tiedon luonne, niin sanottu hiljainen tieto ja äänetön osaaminen. Mitä sosiaalityöntekijä tietää, mistä hän tietää tietävänsä ja miten hän voi pukea tietonsa juridiselle kielelle? Miten siirtää oma intuitiivinen ja subjektiivinen - joskin ammatillinen - käsitys perheen arjesta ja lapsen elämästä sellaiselle kielelle, että siitä muodostuu hallintotuomarille "totuus" tai kuva totuudesta tai totuudenmukainen kuva perheen elämästä? Kaiken mahdollisen tietämisen ja toiminnan perusteiden formulointi kielellisesti on kova vaatimus. Sosiaalityö tuskin eroaa suuresti muista yhteiskunnan toimintalohkoista tässä suhteessa. Harrikari (2003c, 18) väittää, että "sosiaalityön oma perustelu saattaa jäädä varsin hampaattomaksi suhteessa normatiivisen oikeusopin tapaan puhua maailman moninaisuudesta yksiselitteisinä juridisinä tosiseikkoina." Kuten Kyntäjä (2000, 87) muistuttaa, juuri oikeudellisilla argumenteilla on sosiaalisissa kiistatilanteissa erityistä voimaa. Niillä on erityistä uskottavuutta ja niihin sisältyvää tietoa pidetään lähtökohtaisesti totena. Toisaalta Kyntäjä (mts. 63) kuvaa myös oikeudellisten toimijoiden erilaista tietoa käsitteillä praktinen ja diskursiivinen. Diskursiivinen tieto on julkilausuttua ja teoreettista, se osataan ilmaista sanallisesti. Suuri osa toiminnasta kuitenkin perustuu praktiseen tietoon, jota ei tarvitse yleensä avata eikä kyseenalaistaa. "Hyvin usein toimijat eivät pysty sanomaan, mitä sääntöjä he toiminnassaan soveltavat ja mihin heidän ratkaisunsa perustuvat." (Mt.)

Lastensuojelussa työtilanteet saattavat olla kaoottisia eikä työmäärä rajaudu itsestään. Työn punainen lanka ei aina löydy helposti. Tällöin olennaisen ja epäolennaisen rajakin on luonnollisesti häilyvä ja tulkinnolle altis. Usein työntekijät itse kokevat entistä suuremmat dokumentointiin keskittyvät paineet juuri epäolennaiseen työhön painottuvana. Olennaiseksi taas nähdään itse asiakastyö, keskustelutyö, jolta kirjoittaminen ja kirjaaminen "vievät aikaa". Kirjaamisen aikaavievyyden lienee selviö, mutta sen epäolennaisuudesta voidaan esittää eriäviä mielipiteitä. Lieneehän kirjaamisella myös työtä selkiyttävä ja kaaosta vähentävä vaikutus. Se saattaa selkiyttää työprosessia ja työskentelyn suuntaa ja suunnitelmallisuutta paitsi työntekijälle, myös asiakkaalle. Munro (1998) puhuu sosiaalityön "yksityisestä luonteesta" ("the private nature of social work") jolla hän tarkoittaa sitä yleistä kokemusta että sosiaalityötä on vaikea avata ja perustella ulkopuoliselle. Tästä päästään eroon kun työtä on pakko kirjoittaa ja puhua enemmän auki - tällöin työn ymmärrettävyys lisääntyy, se vaikuttaa mielekkäämmältä eikä vain sattumanvaraiselta "mutu"-toiminnalta. Kun työntekijän on opittava entistä paremmin perustelemaan näkemyksensä ja formuloimaan se, mihin ne perustuvat, vahvistuu myös ammatillinen puhe, jota esimerkiksi Kääriäinen (2003, 166) on jäänyt asiakirjoissa kaipaamaan. Kyse on ammatillisesta näkemyksestä ja kyvystä tuoda se esiin. Kirjaamista voidaankin käyttää avoimen ja asiakaslähtöisen työskentelyn tietoisena keinona (ks. esim. Tapola 2002). Tällöin voidaan ajatella, että jos juridisoituminen "pakottaa" työntekijän kirjaamaan näkemykset, kokemukset, aikomukset, sopimukset ja suunnitelmat entistä tarkemmin, se tekee palveluksen sosiaalityölle.

Konstruktivistinen totuuskäsitys nimittäin ei merkitse sitä, että dokumentteihin voisi kirjata "mitä vain". Päinvastoin voidaan väittää, että se asettaa entistä suuremmat eettiset vaatimukset kirjaamiselle juuri siksi, että jokainen voi esittää oman versionsa tapahtumista ja on myös vastuussa siitä. Kielihän paitsi heijastelee maailmaa myös luo sitä muokkaamalla käsityksiämme ja määrittelyjämme siitä. Kieli voidaan foucault'laisen ajattelutavan mukaan nähdä yhtenä valtasuhteiden ja valtarakenteiden määrittelijänä (esim. Aapola 1999, 69). Etenkin lastensuojelussa dokumenttien kielellä voi olla hyvin konkreettisia seurauksia: ne legitimisoivat tehtyjä tai tekemättä jätettyjä toimenpiteitä. Saaristo (2000, 16) puhuu Bourdieun ajatuksiin viitaten symbolisesta vallasta, jonka avulla tuotetaan arkiajattelua, itsestäänselvyyksiä ja totuuksia. Tämentyyppisestä vallasta saattaa sosiaalityön

dokumentoinnissa ja faktojen perustelemisessa olla kyse. Vallankäytön näkökulmasta on merkityksellistä se, millaisia käsitteitä lastensuojelun ”nimeämisprosesseissa” (Saurama 2002, 52) käytetään – mistä kirjoitetaan ja miten. Ovatko käsitteet neutraaleja, positiivisia vai negatiivisia, polarisoivia, ”kovia” tai tunnelautuneita, täsmällisiä vai epämääräisiä, vaikeaselkoisia, erikoisia (joilla saadaan ”vastapuoli” ymmälleen) vai ympäripyöreitä (joihin ei voi käydä käsiksi), pehmeitä vai uhkaavia, ymmärtäviä vai poissulkevia? Mistä käsitteet ovat peräisin, millaisia piilomerkityksiä niillä on? Jos aletaan puhua huostaanotosta ”vapaudenriistona”, mihin suuntaan tämä ohjaa ajatuksiamme? Ovatko käsitteet sosiaalityön omia vai muilta tieteenaloilta kuten psykologiasta, lääketieteestä tai juridiikasta (law-like concepts) lainattuja (vrt. King ja Piper 1995, 11)?

Kun juristit opettavat sosiaalityöntekijöille ”oikeanlaista” dokumentointia, sosiaalityöntekijät todennäköisesti oppivat juuri tämän: oikean tavan kirjoittaa vakuuttavasti, oikeanlaiset käsitteet ja tekstin rakenteet. Asiat opitaan formuloimaan uudella tavalla. Onko siis vaarana, että vaikei itse työskentely sinällään välttämättä turvaisi asiakkaan oikeuksia, se opitaan kirjamaan niin, että se näyttää tällaiselta, kun oikeusvaltioideaalin mukaan virkamiehen toiminnan pitäisi sekä olla laillista että näyttää sellaiselta? Kaivosoja (1996, 112–113) kirjoittaa ns. homeostaasi -ilmiöstä: jos lain kriteereitä muutetaan, sijoitusten perustelut muuttuvat. Lakia luetaan, tulkitaan ja käytetään tarkoituksiin sopivasti jolloin ei voida ajatella, että sääntelyn muuttaminen sinänsä muuttaisi käytäntöjä. Eli mitä sitten kulloinkin voimassa olevassa lainsäädännössä pidetään vaikkapa pakkohoidon edellytyksenä, tämä ominaisuus potilaissa ”lisääntyy”. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettäkö pakkohoitoon määrättäisiin ilman perustetta, turhaan, vaan että hoidon tarpeessa oleva määrätään hoitoon lain sanamuodoista riippumatta – ja tietenkin aiempaa helpommin, mikäli lain sanamuoto tämän sallii. Kaivosoja kirjoittaa, että esimerkiksi sairaalahoidossa pakon eri muodot ovat vuorovaikutuksessa keskenään: kun lapsipotilaiden eristämistä rajoitettiin USA:ssa, lääkkeiden määrääminen vastaavasti lisääntyi.

Ilmiötä voidaan katsoa kahdesta näkökulmasta. Se voidaan nähdä pelinä, jota toimijat oppivat pelaamaan – kuka paremmin, kuka huonommin. Kyntäjä (2000, 73) toteaa, että konstruktionismi on tarjonnut välineitä sääntökiistojen tutkimukseen käyttämällä sellaisia käsitteitä kuin argumentointi, suostuttelun logiikka, retorinen toiminta, vaatimuksen artikointi. Vaikka hän tarkastelee käsitteiden avulla laajempia juridisia kokonaisuuksia – esimerkiksi lainsäädännön uudistusvaatimuksia – voidaan samoilla termeillä lähestyä ja analysoida yksittäisiä lastensuojelun tapauksia. Eikö perusteluissa ja faktojen dokumentoinnissa ole kyse juuri tästä: opitaan tietämään, mistä narusta on vedettävä jotta vaatimus näyttää perustellulta ja legitimitiltä? Voidaanhan väittää, ettei juridisessa tarkastelussa aina ole kyse totuudesta vaan vakuuttavuudesta ja uskottavuudesta – siitä, kuka osaa argumentoida vakuuttavimmin. Retoriikan ja argumentoinnin mestarilla on hyvät mahdollisuudet voittaa asiantuntijuuskiista. Toki voidaan väittää, että sosiaalityöntekijät ovat puhetyöläisinä olleet jo pitkään kaiken tämän ammattilaisia. Utta lienee vain se, että heidän on opittava toimimaan kirjallisesti ja – kenties – entistä tietoisemmin tai tarkoitushakuisemmin.

Toisaalta tämä ilmiö on juristien ja oikeusoppineiden mielestä täysin normaali - se on juuri lainkäyttöä. Klamin (1990, 31) mukaan ”juuri tulkitseminen on lainopin keskeinen tehtävä”. Mielenkiintoiseksi tässä kontekstissa asettuu se, että sosiaalityöntekijän täytyy toisaalta pystyä entistä vakuuttavammin formuloimaan oma asiantuntijuutensa, joka siis on lähtökohdiltaan muuta kuin oikeudellista. Toisaalta hänen on myös kyettävä myös omalta osaltaan harrastamaan lakien tulkintaa perusteluteksteissään ja keskusteluissaan olematta

kuitenkaan lainkäytön ammattilainen (vrt. ”legal literacy” s. 35). Tulkinnat muuttuvat koska lakiteksti on oman aikansa tuote ja sidoksissa senhetkiseen yhteiskunnalliseen tilanteeseen ja arvoihin sekä olemassa olevaan ja kulloinkin tärkeänä pidettyyn tietoon. Näin on varsinkin väljien ja avoimien ”lapsen etu”-tyyppisten ilmaisujen kohdalla. Siksi on mahdotonta ajatella, ettei homeostaasi-ilmiotä lainkaan ilmenisi. Jos näin olisi, voitaisiin kysyä eläisimmekö sietämättömässä yhteiskunnassa kun asioita jouduttaisiin tulkitsemaan kymmeniä vuosia vanhoissa kehyksissä? Niemisen (1999, 142) mukaan lainsäätäjät ei voi tai osaa varautua kaikkiin mahdollisiin eteen tuleviin tilanteisiin, siksi lain soveltamistilanteisiin on tarkoituksella jätetty paljon väljyyttä ja tämän myötä harkintavaltaa.

Pelkkä lasten ja perheiden arkitilanteiden, pulmien ja ratkaisuyritysten näkeminen ei riitä, ne täytyy myös osata siirtää paperille ja siitä edelleen tietoisiksi ”faktoiksi” sekä asiakkaan että päätöksentekijän mieliin. Kiista siitä, mikä on faktaa, mikä on totta ja kenen tulkinta todellisuudesta on oikea, jää luonnollisesti elämään. Juridiikka saattaa nähdä faktat ja perheen olosuhteiden määrittelyt jossakin määrin ongelmattomampina kuin sosiaalitiede, jonka perusolemukseen kuuluu tällaisten seikkojen kyseenalaistaminen ja ”vaikeaksi” tekeminen. Sosiaalisena työnä ja tulkintatyönä lastensuojelutyö ei voi päästä karkuun tätä ongelmaa. Näkisin, että sosiaalityö vaatii juuri senkaltaista analyttisyyttä jossa työntekijä on koko ajan tietoinen mm. erilaisista tieto-opillisista tulkinnoista, mutta kykenee silti tekemään päätöksen siitä, mikä on kussakin yksittäisessä tapauksessa ”faktaa” riittävällä todennäköisyydellä – onhan elettävä joissakin realiteeteissa ja tietty todellisuudentaju on oltava. Tärkeintä oikeusvaltioviitekehysessä on määritellä mahdollisimman tarkoin, *millä perusteella* faktat on valittu ja *miksi* ne ovat tärkeitä. Tämän voidaan ajatella olevan merkittävä osa sosiaalityöntekijän ammatillista asiantuntijuutta, jonka uudelleenmäärittelystä tässä pitkälti on kyse (vrt. Mutka 1998, 178–181; ks. myös Lehto 1997).

4.4. Lapsen asema

Näyttää siltä, että yksittäisistä tragedioista ja monista suurista käytännön pulmista (ks. esim. The Victoria Climbié Inquiry) huolimatta Englannissa on kyetty luomaan järjestelmä, joka ainakin periaatteessa huomioi lapsen oikeudet toisella tavalla kuin suomalainen. Weightman ja Weightman (1995) toteavat englantilaista ja ruotsalaista lastensuojelutyötä verratessaan, että englantilainen toimintatapa pystyy selkeämmin nostamaan lapsen yksilönä esiin kuin ruotsalainen (vrt. suomalainen) perhekeskeinen ja laaja-alainen järjestelmä (ks. myös Pösö 2000). Englannissa lapsi on selkeästi nimetty asiakas - kun Suomessa käydään edelleen keskustelua siitä, kenen nimelle asiakirjat kirjataan - ja työ lähtee liikkeelle lapsen tarpeista ja riskeistä, ei vanhempien ongelmista. Tähänhän Suomessakin tällä hetkellä pyritään useissa uusissa työmalleissa. Englannissa lapsella on myös oikeudellinen edustusjärjestelmä: lapsella on sekä oma juridinen oikeusavustaja (The Official Solicitor) (ks. esim. <http://www.childrenslegalcentre.com/>) että oikeuden nimeämä lapsen ”äänenä” toimiva ja lapsen edun toteutumista esimerkiksi holhous-, adoptio- ja huostaanottokäsittelyissä valvova riippumaton työntekijä, niin sanottu Children’s Guardian (ks. esim. Brandon ym. 1998, 118–140; Monro 1999; <http://www.cafcass.gov.uk/>). Tämä varmistaa lapsen itsenäisen valitus- ja kanteluoikeuden. (Lapsen itsenäisistä oikeuksista ks. tarkemmin esim. Brandon ym. 1998.)

Englannin lastensuojelulain taustalla on – lapsilähtöisyydestä huolimatta - pyrkimys tasapainon löytämiseen lapsen hyvinvoinnin ja vanhempien oikeuksien välille (Daniel & Ivatts 1998, 217). Samaa voidaan sanoa Suomen lapsilaeista, mutta Danielin ja Ivattsin (mt.)

mukaan pohjoismaiset lapsilait ovat kuitenkin hengeltään sosiaalipoliittisesti laajalaisempia, lapsen hyvinvoinnista kiinnostuneempia, eivätkä siinä määrin perheen autonomiaa ja yksityisyyttä ja vanhempien vastuuta painottavia kuin Englannissa. Myös harjoitettu politiikka ja sosiaalityön resurssointi vaikuttavat siihen, miten lain henki, ideaali, kulloinkin toteutuu. Danielin ja Ivattsin (mts. 206) mukaan englantilaisen politiikan 1990-luvun individualistinen ideologia ja tuolloin toteutetut resurssivähennykset eivät olleet paras mahdollinen ympäristö lapsilähtöisyyden toteutumiseksi. Tätä taustaa vasten voidaan kysyä, mikä on estänyt suomalaisen sosiaalityön lapsilähtöisyyden. Meilläkin voidaan epäilemättä vedota 1990-luvun resurssipulaan (esim. Pösö 1996; Heino 1999; Bardy ym. 2001) ja individualismiin. Suomessa lapsen oikeuksista puhutaan vähän, joskin viime vuosina lisääntyvästi. Heino (1999, 26) muistuttaa, että vaikka lapsen oikeudet ovat lisääntyneet, asiakaslasten ja nuorten *tietoisuus* näistä oikeuksista ei välttämättä ole lisääntynyt samaa tahtia.

Jo vuonna 1995 kiinnitettiin valtioneuvoston eduskunnalle antamassa selonteossa ”Lastensuojelusta kohti lapsipolitiikkaa” ja sen taustamateriaalina olevassa Lapsipoliittisen selontekotyöryhmän muistiossa (1994) huomiota lapsen asemaan lastensuojeluprosessissa, mutta tilanne ei liene kymmenessä vuodessa ratkaisevasti muuttunut. Osin tämä johtuu lainsäädännöstä, sillä kuten selonteossa todetaan, lapsen määräämisoikeus lastensuojeluasioissa on epäjohdonmukaisesti säännelty: ”Lapsen tasavertaisen aseman korostamiseksi lapselle tulisi määrätä oma edustaja, kun lapsen ja vanhemman edut ovat ristiriidassa lapsen henkilöä koskevassa asiassa, esimerkiksi lapseen kohdistuneessa väkivaltatilanteessa tai lapsen yksityisyyden suojaa koskevissa kiistatilanteissa.” Juridisoituminen onkin Suomessa ikään kuin ”luonnollisesti” – ilman ohjausta ja lapsen aseman tietoista parantamista – vahvistanut vanhempien oikeuksia ja nostanut enemmän esiin vanhempien kuin lapsen oikeuksia ja oikeusturvaa. Hurtig (2003, esim. 173 ja 195) tuo esiin, kuinka perheen *aikuisjäsenten* yksilöoikeuksien turvaaminen on yleensä edelleen työskentelyssä keskeistä lasten hyödyn, edun tai suojeluoikeuden sijaan. Jos joku on juridisen lastensuojeluprosessin subjekti, se on juuri aikuinen, vanhempi. Suurin osa juridisista toimista tähtää juuri hänen oikeuksiensa toteutumiseen, varmistamiseen ja vahvistamiseen. Aikuinen on se, jonka oikeuksien loukkaamattomuus on lastensuojelun paradoksaalinen lähtökohta ja prosessien tavoite.

Tällä hetkellä lapselle on mahdollista hakea edunvalvoja asiakaslain (10 § 3 mom.) mukaan, mutta tätä mahdollisuutta on käytetty vain vähän. Suomi on allekirjoittanut vuodelta 1996 olevan Lapsen oikeuksien käyttöä koskevan eurooppalaisen yleissopimuksen joka koskee muun muassa lapsen kuulemistä, mielipiteen ilmaisua, lapsen oikeutta saada tietoa ja oikeutta saada edustaja oikeudenkäynteihin (ks. <http://conventions.coe.int/treaty/EN>; ks. myös Kurki-Suonio 2002). Sopimuksen ratifiointiin tähtävää valmistelutyötä ei kuitenkaan tätä kirjoitettaessa loppuvuodesta 2003 ole aloitettu. Kun lastensuojelulakia uudistettiin vuonna 1990, siihen lisättiin velvoite (10 § 3 mom.), jonka mukaan lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän on valvottava lapsen edun toteutumista, avustettava lasta ja ohjattava hänet saamaan riittävää apua. Lapsen oma asiakkuus on kuitenkin käytännössä hankalasti toteutuva tavoite etenkin juridisoituneissa tapauksissa, jolloin Tarukanteleen (2002b) sanoin ”lasta, yli tai alle 12-vuotiasta, ei välttämättä edusta aidosti kukaan” (ks. myös Valjakka 2002). Oikeusturva-asiain neuvottelukunnan mukaan sosiaalityöntekijän asema on ongelmallinen ja lapsen prosessuaalista asemaa hallinto-oikeusprosessissa olisi kehitettävä. Neuvottelukunta ehdottaa huostaanottoasioiden siirtämistä jo ensivaiheessa hallinto-oikeuksien päätettäväksi pois lautakuntakäsittelystä (Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6. artiklan ns. fair trial-pykälän mukaisesti, ks. esim.

mansson.fi/eniosop.htm). Neuvottelukunnan käsityksen mukaan lautakuntakäsittelystä luovuttaessa asian valmistelu ja ratkaisutoiminta eroaisivat selkeämmin toisistaan ja sosiaalitoimen ja asiakkaiden väliset riidat saattaisivat vähentyä. Tämä saattaisi selkeyttää sosiaalityöntekijän asemaa ja parantaa hänen tosiasiallisia mahdollisuuksiaan toimia lapsen edun valvojana. (Oikeusturva...2002, 6-10.)

Toki lapsen kuulemiseen on kiinnitetty hallinto-oikeuden prosesseissa huomiota ja esimerkiksi jotkut asiantuntijajäsenet ovat käyneet kuulemassa lasta hänen asuin- tai sijaishuoltopaikassaan ennen päätöksentekoa. Silti lienee pitkä tie kuljettavana ennen lapsen todellista osallisuutta. Juridinen diskurssi ei luonnostaan kovin helposti kuule lapsen ääntä eikä huolehdi lapsen tiedonsaannista, eikä se näin ollen myöskään myönnä lapselle aitoa subjektiutta eikä identiteettiä ellei tähän erikseen tietoisesti pyritä (esim. King & Piper 1995; ks. myös Kurki-Suonio 2002). Juridiset toimintakäytännöt eivät useinkaan ole erityisen herkkiä lapsen tarpeille ja lapsen tilanteelle tai lapsen omalle tiedolle ja näkemykselle (child-responsiveness, King & Piper mts. 157–165). Voidaan väittää, että ne jopa ylläpitävät lapsia sosiaalisesti vaiennettuna ryhmänä. Luonnollisesti kaikki tahot eivät edes näe lapsen oikeuksien nykyistä parempaa toteuttamista tarpeellisenä. Etenkin biologisen perheen yhtenäisyyden näkökulmasta toimivat lastensuojelun kriitikot – tehtävänsä mukaisesti – painottavat vanhempien oikeuksia, mutta pitävät lapsen oikeusturvaan tähtääviä toimia kielteisinä ja vähäteltävinä. Esimerkiksi Roos (2001, 475) kuvaa K. & T:n tapauksen yhteydessä viranomaisten pyrkimystä hankkia lapselle edunvalvoja termein ”viranomaisen uusin siirto”. Roos myös toteaa MOT-ohjelman taustahaastattelussa (MOT 2002):

”Tämä on keskeinen ongelma, että erityisesti lastensuojelun ammattilaiset hirveän voimakkaasti korostavat sitä, että meillä on erillinen lasten oikeuksien sopimus, jossa korostetaan tätä lasten oikeutta. Jotkut innokkaimmat on jopa valmiita puhumaan, että huostaanotto on lapsen oikeus, keskeinen demokraattinen väline ja kaikkea tällaista aivan käsittämätöntä. Kysymys on kuitenkin siitä, että mitä pienempi lapsi on, sitä hankalampi on ylipäänsä erottaa tätä lapsen ja vanhempien suhdetta. Sellaiset asetelmat ovat usein keinotekoisella pohjalla, joissa nähdään että lasten etu on eri asia kuin vanhempien etu, tai että vanhemmat eivät osaa ottaa huomioon lastensa etua.”

Väljästi ja joustavasti määritelty lapsen etu on kriitikon näkökulmasta uhka. Roos (mt.) toteaa lapsen etu-käsitteestä:

”Se on ilman muuta liian kattava ja liian joustava käsite. Se antaa mahdollisuuden vaikka minkämoisiin tulkintoihin, ja se voi johtaa siihen, että asetetaan ennen kaikkea vanhempien ja lasten väliset edut vastakkain.”

Myös Suomela (1999) kirjoittaa lapsen edusta varsin kovasanaisesti kritisoidessaan tuolloin valmisteilla ollutta asiakaslakia:

“Lastensuojelun aiheuttamat ihmisoikeusongelmat johtuvat ’lapsen edun’ ideologiasta, jota markkinoidaan mm. sloganilla lapsen ja vanhemman etujen ristiriidasta. Ideologia sisältää sen, että lapsen edut käyvät yli kaiken muun ja niitä turvaamaan tarvitaan poliisin sijaan erillinen organisaatio, jolla on erityinen oikeus tulkita lapsen etua sisäisenä kulttina, johon kaikki uskovat.” Ja edelleen: ”Lasten ihmisoikeudet turvataan parhaiten tukemalla vanhemmuutta ja huolehtimalla siitä, että sekä vastuu että lapsia koskeva päätösvalta on vanhemmillä eikä viranomaisilla.”

Lastensuojelun kriitikot siis mielellään näkevät lapsen edun ja oikeusturvan toisilleen vastakkaisina. Roosin mukaan lastensuojelijoille ”oikeusturva ei ole niin tärkeää kuin yleinen lasten edun puolesta taisteleminen ja tämän hirvittävän lasten pahoinvointiongelman voittaminen” (MOT 2002). Ja hän jatkaa: ”Minä näkisin, että asia on täsmälleen päinvastoin. Jos lasten pelastamisessa liikaa innostutaan ja tulee todella pahoja erehdyksiä, niin se on paljon vakavampi tilanne.” Eli kriitikoiden näkemyksen mukaan oikeusturva voi toteutua vain ”perheen etu”-ajattelun kautta ja lapsen etu-käsitteestä luopumisella. Lapsen etu-periaatetta käsitellään ikään kuin kyseessä ei olisi lakiin (lastensuojelulain 2 §, 9 §, 10 §, 15 §, 16 §, 20 § ja 29 § sekä lastenhuoltolain 1 §) ja lapsen oikeuksien sopimukseen sisältyvä keskeinen periaate (käsitteen historiasta ks. esim. Kurki-Suonio 1992) ja ikään kuin sosiaalityössä ei lainkaan pyrittäisi toteuttamaan toista keskeistä periaatetta, perheen tukemista (vrt. s. 33). Samankaltaista ajattelua kuvastaa myös Roosin (2002b, 166) tulkinta ”virheellisistä” huostaanotoista. Hän pitää virheellisinä muun muassa tahdonvastaisia huostaanottoja, jotka kuitenkin ovat lakiin perustuvia toimenpiteitä (lastensuojelulain 17.2 §). Fox Harding (1991, 230–231) painottaa sitä, että jos väitetään, että lastensuojelu (systeemi, työntekijä tai laki) voi olla yhtäaikaan sekä lapsen että vanhemman puolella, ja että esimerkiksi voidaan säätää laki, joka samanaikaisesti sekä lisää vanhempien oikeuksia että parantaa työntekijän mahdollisuuksia toimia lapsen hyväksi, kieltäytyään näkemästä lastensuojeluin keskeistä dilemmaa, konfliktia (vrt. Parton 2000) ja ehkä myös koko lastensuojelutyön ydintä. Tällä kieltäytymisellä pyritään ikään kuin kieltämään koko lastensuojelun tarpeellisuus.

Lapsen edun toteutuminen ja toteuttaminen ei ole mitenkään yksinkertaista edes selkeissä konfliktitilanteissa. Englannissa, jossa lapsen edustaminen oikeudessa on johdonmukaista ja systemaattista, on todettu, että juridinen prosessi saattaa silti syrjäyttää lapsen, koska se keskittyy mieluusti aikuisen aikuisuuteen, se on aikuisten luoma systeemi toista aikuista varten jossa on toistaiseksi vähän varaa lapsen mielenilmauksille (esim. King & Piper 1995; Herring 1999; ks. myös Kurki-Suonio 2002). Mitä pienempi lapsi on, sitä vaikeampi on kuvitella ja mieltää hänet täydellisenä oikeussubjektina. Kuinka vastasyntynyt voi olla osallinen huostaanotto-prosessissa? Kuinka 3-vuotias voi aidosti tulla kuulluksi huolto- ja tapaamiskiistassa? Kyse lienee paitsi juridisten järjestelmien kehittymättömyydestä ja pitkästä aikuislähtöisestä perinteestä, myös mielikuvituksen, oivalluksen ja tahdon puutteesta työkäytännöissä. Juridisoitumisen aikuiskeskeisyys näkyy hyvin vaikkapa perheen jälleenyhdistämiskiistoissa. Tällaisessa prosessissa voidaan ajaa yhteen jotakin aivan muuta perhettä kuin lapsen perhettä eikä lapsen oma perhemäärittely (Ritala-Koskinen 2001) yleensä ole työn lähtökohta. Työskentelyn kohteena oleva perhe on se perhe, jossa sen *aikuiset* jäsenet kulloinkin asuvat eikä sillä välttämättä ole tekemistä lapsen alkuperäisen tai lapsen oman perhekäsityksen kanssa - lapsi halutaan vaikkapa ”jälleenyhdistää” äidin uuteen perheeseen, jossa hän ei tosiasiallisesti ole koskaan asunut (vrt. myös Reder ym. 1993). Voidaan väittää, että juridinen järjestelmä on aina konservatiivinen eikä näin ollen tunnista uutta lapsikuvaa: osaavaa ja mielipiteiden ilmaisuun kykenevää lasta (King & Piper 1995). Lapsen asiantuntijuus suhteessa omaan elämäänsä sivuutetaan – hän on taas vain perheen osa eikä merkittävä tiedontuottaja omissa asioissaan. Valjakan (2002, 54–59) mukaan lapsen edun määrittely – ainakin huolto- ja tapaamiskiistoissa - saattaisi yksinkertaistua jos se kyettäisiin kytkemään aidosti lapsen perus- ja ihmisoikeuksiin (vrt. Nieminen 1999):

”Perus- ja ihmisoikeuksista muodostuu lapsen edun käsitteen ydinsisältö, joka ei voi vaihdella tapauksittain. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö kuhunkin tapaukseen soveltuva laki ja tapaukseen liittyvät olosuhteet toisi vaihtelua siihen, miten lapsen etu

kussakin huolto-, tapaamis- ja etuusriidassa määritellään. Vaihteluväli ei kuitenkaan ole rajaton.” (Valjakka 2002, 54)

Suhteessa lapseen aikuisella on ongelmana se, pitääkö lasta samanlaisena vai erilaisena ihmisenä kuin aikuista (Matthews 1996). Molemmissa ajattelutavoissa on omat hyvät puolensa ja omat vaaransa. Jos lapsi on samanlainen kuin aikuinen, tarkoittaako se, että häntä voidaan kohdella aikuisen tavoin esimerkiksi suullisessa käsittelyssä? Englannissa on todettu, että todistaminen seksuaalista riistoa tai pahoinpitelyä koskevissa oikeudenkäynneissä on ollut lapsille monin tavoin traumaattista (Buckley 1999). Voidaanko lasta myös pitää vastuullisena käytöksestään (vrt. James Bulger-tapaus Englannissa jossa 2-vuotiaan surmaajina olivat 10-vuotiaat pojat; ks. esim.

<http://www.guardian.co.uk/bulger/0,2759,192515,00.html>)? Jos taas oletetaan, että lapsi on erilainen kuin aikuinen – haavoittuva ja viaton - häntä voidaan yrittää suojella omalta elämältään ja asiat voidaan päättää hänen ylitseen, hänet sivuuttaen (Sinko 2001).

On myös syytä kysyä, luoko itse lastensuojelun työprosessi lapselle joskus turhia toiveita tai tilanteesta riippuen, pelkoja (useimmiten ehkä ambivalenssia) koska juridisoituminen sinänsä saattaa sisältää katteettomia ”lupauksia”: asiakkaiden uskoa tilanteen muuttumiseen seuraavan päätöksen myötä. Se voi tuoda lisää ristiriitoja jo ennestään epäselvään tilanteeseen tai voi suorastaan pahentaa lapsen tilannetta, esimerkiksi vaikeissa huolto- ja tapaamisriidoissa. Lapsesta tulee ikään kuin aikuisten omaisuutta tällaisten ”omistuskiistojen” myötä – varsinkin jos lapsella itsellään on vahvasti tunne, että hän on syrjässä prosessista tai saa siinä korkeintaan muodollisen aseman. Mikkola ja Helminen (1994) toteavat Lastensuojelu-kirjansa alussa: ”Lapsella on mahdollisuus kehittyä oikeamieliseksi ihmiseksi, jos hänen elinympäristönsä on oikeudenmukainen.” Kiinnostavaa on, että juridisoituminen ei välttämättä suo suurta tilaa oikeudenmukaisuudelle. Etenkin jos juridinen prosessi muuttuu omaksi irvikuvakseen, eli pyrkii oikeaan ja lailliseen mutta tuottaa aikuisasiakkaalle yhä lisääntyvää katkeruutta, vihaa, epäoikeudenmukaisuuden tunnetta ja pettymystä voi vain ihmetellä, miten tämä kaikki heijastuu lapseen. Kuten olen aiemmin (Sinko 2001) kysynyt, eikö ole todennäköistä, ettei juridiikasta löydy ratkaisua lastensuojelun vaikeimpiin haasteisiin.

Silti olen aiemmin (Sinko 2001) myös väittänyt, että juridisoituminen voi pakottaa sosiaalityöntekijän lopulta keskittymään lapseen ja lapsen oikeuksiin, koska sen myötä aikuisen oikeudet painottuvat niin selkeästi. Voisiko ajatella, että juridisoituminen pakottaa meidät katsomaan entistä tarkemmin ja yksityiskohtaisemmin juuri lapsen arkeen, koska 1) yleisellä tasolla lausutut periaatteet ”lapsen hyvästä” eivät riitä ja 2) koska se kyllä pitää huolen aikuisista? Juridisoitumisen myötä sosiaalityö on pakotettu oivaltamaan, että lapselle kuuluvat samat ihmisoikeudet kuin aikuiselle ellei niitä ole lailla nimenomaan rajoitettu.

4.5. Juridinen vai sosiaalinen asiantuntijuus

Asiantuntijuuden määrittely ei ole enää itsestään selvää (Mutka 1998, 42). Toisaalta se voidaan määritellä jonkun asian paremmin tuntemiseksi ja tietämiseksi, jolloin asiantuntija asettuu selkeästi maallikon yläpuolelle ja erottuu maallikosta. Perinteisillä vahvoilla profesioilla, vaikkapa lääkäreillä ja juristeilla, voidaan katsoa olevan selkeästi oma, tieteelliseen tietoon pohjautuva itsenäinen asiantuntijuutensa, jolla on suhteellisen helposti määriteltävä sisältö ja rajat. Yhä enemmän on kuitenkin puhuttu asiantuntijuuden

hajoamisesta, asiantuntijamonopolioiden purkamisesta, ambivalentista ja jaetusta asiantuntijuudesta (Eräsaari 1997; Mutka 1998; Pohjola 1999; Saaristo 2000). Asiantuntijuutta ei enää määritellä pysyvänä olotilana eikä yksilöllisenä ominaisuutena vaan erilaisissa sosiaalisissa suhteissa syntyvänä ja muuttavana. Esimerkiksi Saariston (mts. 34) mukaan asiantuntijuus on jonkin alan tuntemusta ja se rakentuu tilanteittain vaihtelevasti. Mutkan (mt.) määrittelemä reflektiivinen asiantuntijuus ja Saariston (mt.) avoin asiantuntijuus ovat melko lähellä toisiaan: määrittelyissä keskeisiä ovat yhteistyö ja kommunikaatiotilanteet, tilannekohtaisuus, joustavuus, neuvottelevuus ja yhdessä tuotetut tulkinnat. Tämänkaltaisen asiantuntijuus edellyttää avointa ongelmalähtöisyyttä ja valmiutta tiedon prosessoimiseen, epävarmuuden sietokykyä ja toisin toimimisen mahdollisuuden tiedostamista.

Ei ole täysin selvää, millaista asiantuntijuutta juridiikka odottaa sosiaalityöltä (ks. esim. Gottberg 2003a). Juridisella foorumilla, vaikkapa hallinto-oikeuden suullisessa käsittelyssä, sosiaalityöntekijän on osattava esiintyä ja esittää asiansa kohtalaisella varmuudella, muuten argumentointi menettää uskottavuutensa - joskaan todennäköisesti myöskään liiallisen itsevarma sosiaalityöntekijä ei vakuuta tuomaria, joka haluaa nähdä itsensä päätöksentekijänä (Korpinen 1998). Nykysosiaalityöhön kiinteästi liittyvä neuvottelevuus ja epävarmuus ei välttämättä tälle areenalle sovi. Sosiaalityöhön liittyy kiinteästi toisaalta-toisaalta-tyyppinen ajattelu, joka mahdollistaa ja sallii erilaiset tulkinnat ja erilaiset totuudet. Voidaan sanoa, että sosiaalityö pyrkii rakentamaan kuvaa totuudesta moniäänisesti ja yhteistoiminnallisesti (Pohjola 1999), kaikkia osapuolia kuulemalla. Sosiaalityö haluaa uskoa jaettuun asiantuntijuuteen, mutta on epäselvää, kenelle ja miten sitä voidaan juridisessa prosessissa jakaa jos osapuolten tavoitteena on viimeiseen asti pitää kiinni omista tulkinnoistaan ja puolustaa niiden oikeellisuutta.

Toisaalta sosiaalityöntekijän edellytetäänkin käyttävän muita, *varsinaisia* asiantuntijoita väitteidensä tueksi päätöksiä valmistellessaan. Nämä varsinaiset asiantuntijat, asiantuntijalausuntojen antajat, löytyvät yleensä psykiatrian tai muun lääketieteen ja psykologian puolelta, ja he ovat tässä konstruktiossa ”varmuuden” edustajia. Heillä on sen kaltaista asiantuntemusta, joka pätee juridisella foorumilla (vrt. Saaristo 2000, 98). He voivat asiantuntijapositionaan kertoa paitsi mitä tapahtui, myös *miksi* näin tapahtui. Sosiaalityöntekijä taas on sosiaalilautakunnan edustaja, hän ei ole todistaja eikä asiantuntija. Hän on korkeintaan faktojen asiantuntija, ei johtopäätösten. Hän ei voi myöskään liikaa tunkeutua tuomareiden tontille eikä esittää omaavansa heille kuuluvaa päätöksenteon asiantuntijuutta. Sosiaalityöntekijän pitää siis pysyä omalla alueellaan (joka on sekä epämääräinen että laaja), olla kohtuudella varma esittämistään asioista - vaikka hän asiakastilanteessa kenties onkin ei-tietämisen asiantuntija, ottaa ei-tietäjän position - ja kyetä esittämään ne mahdollisimman tarkalla ja kuvailevalla arkikielellä.

Juuri arkinen kieli osittain riisuu asiantuntijuutta sosiaalityöntekijältä, ellei hän pysty omaksumaan konseptiota arjen asiantuntijuudesta. Toisaalta voidaan väittää, että me kaikki olemme arjen asiantuntijoita, jolloin sosiaalityöntekijän asiantuntijuus ei sanottavasti eroaisi ”kenen hyvänsä” asiantuntijuudesta. Juuri psykologinen ja psykiatrinen kieli on ollut se, jolle sosiaalityöntekijä on yrittänyt rakentaa uskottavuuttaan, mutta sen käyttö ei juridikan silmissä ole sallittua. Sosiaalityöntekijä ei saa puhua vuorovaikutusongelmista eikä persoonallisuushäiriöistä, ei ainakaan diagnooseina. Nämä sanat on varattu toisille ammattikunnille, sosiaalityön käyttäminä niistä tulee epämääräisiä ja vaikeasti ymmärrettäviä tai sitten sosiaalityö piiloutuu niiden taakse (esim. Tarukannel 2001, Tulokas 2001, Gottberg

2003a). Sosiaalityön ja sosiaalialan tutkimus on liikkunut lyhyen ajan sisällä yhä käsitteellisempään suuntaan, mutta juridisilla areenoilla sosiaalityöntekijä ei tästä hyödy.

Pätevämpi ratkaisija-ajattelu (ks. s. 30) asettaa sosiaalityön usein osaamattomaan asemaan. Eli kuten muuan yksityisoikeuden luennoitsija sosiaalityöntekijöistä puhuessaan totesi: “Aina kun ne siellä kunnissa tekee jotain, siinä on kantelun paikka” (Hannuniemi 2000). Sosiaalityön asiantuntijuus on ollut siinä määrin epämääräistä ja vaikeasti äänen lausuttavaa, että se ei ole vakuuttanut (vrt. tosin Pösön (1996, 176–177) sangen erilainen analyysi sosiaalityön asemasta vuonna 1996). Sosiaalityö ei ole toistaiseksi päässyt lähelle perinteisten professioiden valta-asemaa vaikka yksittäiset sosiaalityöntekijät saattavatkin olla arvostettuja ja kuunneltuja ammattilaisia. Kiinnostavaa on, miksi fragmentoituneessa yhteiskunnassa joidenkin professioiden asema on niin vahva. Vaikuttaa siltä, että joidenkin vanhojen professioiden asiantuntijuus on edelleenkin kiinni koulutuksessa, ammattinimikkeissä ja instituutiossa. Esimerkiksi lääkäreiden asiantuntijuus ammattikuntana ei hevillä horju, vaikka jotkut yksittäiset lääkärit tekevät huomattaviakin virheitä työssään.

Lastensuojelun kriitikolle sosiaalityön asiantuntijuus on kahtalaista. Toisaalta sitä ei haluta myöntää olevan, ammattikunta leimataan Hurtigin ja Laitisen (2002, 164) sanoin kollektiivisesti taitamattomaksi. Sosiaalityöntekijöiden ammattitaidossa olevat puutteet ovat kriitikolle ”tiedossa oleva asia” (Knuuti 2001; ks. myös Knuuti 2003a). Toisaalta potentiaalinenkin asiantuntijuus olisi vaarallista, koska se olisi uhka kriitikoiden puolustamalle perheen yhtenäisyydelle ja vanhempien äänen vahvalle kuulumiselle. Vaikka sosiaalityöntekijän asema perustuu lainsäädäntöön, ei kriitikko halua myöntää hänelle määrittelyvaltaa lastensuojelussa. Niinpä hän tarjoavat tilalle sosiaalityön ja sen ”tukiammattien” (esim. lastenpsykiatrit) asiantuntijuuden korvaamista juridisella osaamisella (esim. Roos 2001, 476). Tätä perustellaan nimenomaan ihmisoikeuksilla, oikeusturvalla ja perheen etu-ajatuksella: kun vanhemmat eivät saa tahtoaan läpi, heidän oikeutensa ja etunsa vaarantuvat, ja näin ollen myös lapsen etu vaarantuu, koska koko perheen etu on yhteinen (ks. Sinko 2001 ja 2002). Roos toteaa (MOT 2002):

”Tällaiselle asiantuntijoiden määräysvallalle pitäisi saada suhteellisen selkeät rajat, jotta heidän vallankäyttönsä ei mene yli ihmisten oikeusturvan. Nykyisin sellaista tapahtuu minun nähdäkseni liian usein.”

Ja edelleen:

”Ajatustapa on se, että sosiaalityöntekijä on se, joka ensisijaisesti ottaa huomioon tämän lapsen edun ja on niin kuin tämän lapsen edun toteuttaja. Se saattaa johtaa ongelmiin osittain sen takia, että sosiaalityöntekijöiden valmiudet painottuvat liikaa psykologiselle ja yhteiskuntatieteelliselle tiedolle tai olettamuksille siitä, mitä lapselle voi tapahtua. Se mikä puuttuu on usein juuri perusoikeusturvaan liittyvä ajattelu ja sen ymmärtäminen miten kaikkia eri osapuolia pitää kohdella. Perusidea on ilman muuta se, että lastensuojelu ammattikuntana on juuri lapsen edun puolustaja ja määrittelijä. Tätä minä pidän ongelmallisena.” (MOT 2002)

Samoin Suomela (2003) näkee oikeusturvaongelmana sen, että hallinto-oikeuksilla on ”liiallinen luottamus sosiaalityöntekijöiden ammattitaitoon”. Aiemmin samassa tekstissä Suomela on maalannut kuvaa nimenomaan sosiaalityöntekijöiden ammattitaidottomuudesta toteamalla että ”eduskunnan oikeusasiamies on kuitenkin joutunut toistuvasti ojentamaan sosiaalityöntekijöitä”.

Kuten jo edellä olen tuonut esiin, kritiikissä lastensuojelu ja sosiaalityö esitetään usein mielivaltaisena toimintana (vrt. myös Hurtig & Laitinen 2002). Voimala-ohjelman (2003) esitetekstissä todetaan, että ”Sosiaalivaltion oikeuskäytäntö voi tehdä huostaanotosta järkyttävän tragedian”. Ohjelmassa toimittaja ihmettelee, miten lapsen ”vieminen” (vrt. englanninkielen termi ”child-snatchers”) äidiltään ”noin vain” on oikeusvaltiossa mahdollista: ”et vaan viedään ja hän ei pysty mitään”. Varatuomari Knuuti vastaa tähän:

”Viranomainen on toiminut sillä tavalla kuin viranomaisen ei pidä toimia. Kuultiin siinä että Satu kertoi et viranomainen tulee hänen kotiinsa ja vie lapset. Se kuulostaa näin, näin juristilta niin toisaalta hyvin tutulta koska mulla on lukemattomia tällöisiä samanlaisia tapauksia ollu, mutta tietysti se kuulostaa juristilta myös mielivallalta.”

Lastensuojelun kriitikot tarjoavat yleensä ratkaisuksi sosiaalityön päätösvallan kaventamista sekä kaikkien päätösten siirtämistä jo ensivaiheessa tuomioistuimiin, jossa ne ikään kuin varmemmin tulevat laadukkaammiksi kuin lautakuntakäsittelyssä (hallinto-oikeuskäsittelyn laadukkuudesta lautakuntakäsittelyyn verrattuna monet sosiaalityöntekijät saattavat toki olla samaa mieltä kuin kriitikot). Knuuti toteaa Voimala-ohjelmassa (2003) edelleen:

”Oleellisin asia minusta tässä olis se että me saatais Suomi oikeusvaltioksi, nämä asiat tuomioistuinten käsiteltäväksi. (...) kyllähän tuomioistuin huoltajuusriidoissakin määrittelee sen lapsen edun, missä se asuu, isän vai äidin luona. Yhtälailla tuomioistuin pystyy esitetyn näytön perusteella kun se selkeesti se prosessi jaetaan... uudistetaan se koko prosessi niin määrittelemään sen lapsen parhaan (...).”

Kun suuremmat ja merkittävämmät asiat käsiteltäisiin välittömästi juridisella foorumilla, sosiaalityöntekijälle jäisi kriitikoiden näkemyksen mukaan rajatumpi tehtävä, joka suoritettaisiin selkeän ohjeistuksen mukaan: ”Sosiaalityöntekijöille tulee luoda selkeät työkäytäntömallit ja ohjeet erilaisia tilanteita varten.” (Knuuti, 2003b).

Howen (1996) mukaan juridisoitumiseen kiinteästi liittyvien erilaisten laatustandardien, ohjeistusten ja ”tsekkauslistojen” käyttö edustaa pinnallista osaamista. Ohjeistuksien varassa toimiva ammattilainen tunnistaa tietyt toimimattomat käytännöt ja osaa identifioida ne, sen sijaan häneltä puuttuu ilmiön laaja-alaisempi ymmärrys ja käsitys siitä, kuinka syvällisempiä muutoksia systeemiin voidaan saada aikaan. Howe vertaa pinnallista sosiaalityöntekijää sähkömieheen, joka näppärästi tunnistaa sähkölaitteiden viat, muttei ymmärrä mitään sähköopin tai sähkömagnetismista. Tällainen ammattilainen ei ole autonominen sanan varsinaisessa merkityksessä koska laaja-alaisen ymmärryksen puute estää itsenäisten arvioiden ja muutosehdotusten tekemisen samoin kuin monimuotoisuuden ja epävarmuuden sietämisen. Hän toimii rutiinimaisesti ja standardoidusti ja on kykenemätön refleksiiviseen toimintaan - hänestä tulee ”manageri”, näkyvän käytöksen ja lopputulosten mittaaaja ja määrittelijä. Howen mukaan sosiaalityöntekijän ja asiakkaan (client) suhteesta tulee yhä enemmän sosiaalityöntekijän ja kuluttajan (consumer) suhde, joka toimii markkinamekanismien tavoin. Työntekijä tarjoaa kuluttaja-asiakkaalle tiettyjä materiaalisia ja juridisia palveluja ja suhde alkaa muistuttaa yhä enemmän mitä hyvänsä tuottaja-kuluttaja-suhdetta yhteiskunnassa (vrt. Hirsch 1983 ja Hurtig 2003, 185–187; vrt. myös Roosin 2002b, 167, kommentti palvelutarjonnasta).

Cooper (1995, Nixonin, 2000, 8 mukaan) puolestaan toteaa, että englantilaisen sosiaalityön ”pakkomielle” proseduurien ja legalismin lisäämiseen on vahingoittanut sosiaalityön kykyä

ajatella refleksiivisesti (to think for itself). Juridisoitumisprosessi voi vähentää sosiaalityöntekijän asiantuntijuuskokemusta ja rapauttaa näin myös itse sosiaalityötä ja sen ammatti-identiteettiä. Etenkin kokenut sosiaalityöntekijä voi tuntea, että hän oli aikaisemmin asiantuntevampi kuin tänään – kokemus ei enää takaa osaavuutta, kun pelin säännöt muuttuvat ratkaisevasti. Proseduurien, sääntöjen ja ohjeiden lisääminen näyttääkin olevan ristiriidassa nykyisten sosiaalityössä hyväksytyjen eksperttiisikäsitysten kanssa. Asiantuntijuus nähdään nykyään enemmän kyvyksi *havaita enemmän*, kun ennen kyseessä oli enempi *tietäminen* (vrt. Reder & Duncan 1999; Munro 2002). Aiemmin ajateltiin, että kun faktatiedon, sääntöjen ja menettelytapojen hallintaa parannettiin, noviisista tuli ekspertti. Nykyään eksperttiys nähdään jopa lisääntyneenä ei-tietämisenä: ekspertti tietää, mitä ei tiedä. Ekspertti eroaa noviisista Munron (2002, 167) mukaan siinä, että hän havaitsee erilaiset poikkeamat asiakastilanteessa - ja tällöin ”hälytyskellot alkavat soida” - kun taas noviisi yrittää kuumeisesti muistella oppimiaan sääntöjä ja vihjelisoja:

”The expert sees the referral as fitting a type and can swiftly make judgements about plausibility, severity, and what actions are needed and how urgently.”

Sellaiset työn organisointi- tai johtamisyrietykset, jotka rakentuvat menettelytapojen noudattamiselle ja noudattamatta jättämisestä rankaisulle eivät tue sosiaalityön asiantuntijuutta ja saattavat olla omiaan karkottamaan loputkin pätevät työntekijät kentältä.

Juridinen asiantuntijuus voidaan nähdä erityisenä asiantuntijuuden lajina, joka ikään kuin asettuu muun asiantuntijuuden yläpuolelle ja kykenee tästä asemastaan käsin arvioimaan muiden ammattikuntien päätöksentekoprosesseja neutraalisti (Saaristo 2000, 97). Juridiikalle on annettu nyky-yhteiskunnassa itsenäisen auktoriteetin asema. Halutaan uskoa, että juridinen tarkastelu tuo prosesseihin mukaan enemmän totuudellisuutta ja vähemmän virheitä kuin vaikkapa sosiaalitieteellinen tarkastelu. Juridisoitumiseen sisältyy - joskus implisiittisesti, joskus ääneen lausuttuna - ajatus, että kun päätökset tehdään laillisesti ja lainmukaisesti, lain kirjainta tarkkaan noudattaen ja oikeudellisessa instanssissa, niistä tulee laadukkaampia ja objektiivisempia (Korpinen 1998, 5). Tässä heijastuu jo roomalaisen oikeuden ajoilta peräisin oleva käsitys oikeudesta ”hyvän ja oikean” järjestelmänä (Klami 1990, 31) ja tätä voinee kutsua eräänlaiseksi oikeusprosessin idealisoimiseksi.

Miksi juuri oikeudellinen asiantuntijuus olisi muita asiantuntijuuksia parempaa kun kyse lastensuojeluasioissa on *sosiaalisen* ymmärtämisestä? Miksi laki ja sen tulkinnat sinällään tuottaisivat *parempaa* työtä ja takaisivat *paremman* lopputuloksen? Itse asiassa lukiessa oikeusoppineiden ja oikeussosiologien tekstejä näyttää siltä, että useat heistä – roomalaisesta oikeuskäsityksestä huolimatta – itse suhtautuvat tällaiseen mahdollisuuteen epäillen (esim. Mahkonen 1995 ja 1997; King & Piper 1995; Kytäjä 2000). Tiedetään, ettei lainmukaisuus itsestään selvästi merkitse oikeudenmukaisuutta eikä oikeus totuutta (palaan tähän seuraavassa kappaleessa). Sanotaanhan vanhoissa, 1500-luvulta peräisin olevissa Olaus Petrin tuomarinohjeissakin jo:

”Hyvä ja älykäs tuomari on parempi kuin hyvä laki, sillä hän voipi asetella kaikki kohtuuden mukaan. Mutta missä paha ja väärä tuomari on, siinä ei auta hyvä laki mitään, sillä hän vääntää ja vääristelee sitä oman mielensä mukaan.”

Mielenkiintoista onkin, miksi lastensuojelun kriitikot – nekin, jotka eivät itse ole lainoppineita - eivät tarjoa sosiaalityöhön esimerkiksi sosiologista tai sosiaalipsykologista tietämystä, vaan juuri juridista joka saattaa valtiotieteilijälle näyttäytyä kapea-alaisena ja

kyvyttömänä ratkaisemaan sosiaalisia ongelmia? Onko kyse siitä, että sosiaalityön jaettu ja tilannekohtainen asiantuntijuus on liian vaikeasti ymmärrettävää: se ei herätä luottamusta, ja luottamus, luotettavuus lienee yksi asiantuntijuuden kulmakivistä. Sosiaalityö on vaikean tehtävän edessä yrittäessään määrittellä asiantuntijuutensa niin, että se toimii niinkin erilaisilla foorumeilla ja niin moninaisissa tilanteissa kuin missä lastensuojelutyöntekijä liikkuu: esimerkiksi kodeissa, erilaisissa laitoksissa, toimistoissa ja oikeusistuimissa. Tarvitaanko sittenkin perinteisempää asiantuntijuuden määrittelyä? Perinteisempää ainakin siinä mielessä, että sosiaalityöntekijän pitää pystyä määrittelemään ne osa-alueet, joissa hän *ainakin* on asiantuntija. Ja perinteisempää määrittelyä myös siinä mielessä, että lastensuojelun on uskallettava avoimesti tunnustaa se valta, jota sen täytyy käyttää – sosiaalityö ei vain ihmisten auttajana vaan myös valvojana (Harrikari 2003a). Avoimuus, symmetrisyys, refleksiivisyys ja dialogisuus (Mönkkönen 2002) toteutuvat tiettyssä määrin ja tiettyyn rajaan asti, mutta voiko lastensuojelua loppuun asti rakentaa niiden varaan jos tarkoitus on vaikeimmissakin tilanteissa varmistaa lapsen edun toteutuminen, tai ainakin pyrkimys siihen?

5. Näkymiä juridisoitumiseen

5.1. Laki, oikeudet ja sosiaalinen

Oikeutta johonkin pidetään oikeutettuna, näin varsinkin oikeusvaltioviitekehyksessä (”rights are right”). Ongelmana on suhteuttaa ideaalinen oikeus käytännölliseen toimintaan. Tuottaako ideaalisen oikeuden sisäistäminen aina hyviä käytäntöjä? Kuinka perusoikeuksien ideaali saadaan muunnettua käytännöksi, joka sekä takaa toimijoiden vapauden, autonomian, että suojaa heidän etujaan? Kuinka lastensuojelukontekstissa saadaan sekä turvattua kaikkien osapuolten oikeudet että turvattua lapsen nimenomaan elämiselle mahdollisimman hyvät puitteet? Kuten Kananoja ja Turunen muistuttavat (1996, 77), lastensuojelussa ei ensisijaisesti ole – tai siinä ei pitäisi olla – kyse vanhempien oikeuksien turvaamisesta vaan *lapsen* kasvun ja kehityksen edistämisestä.

Voidaan väittää, että juuri pohjoismaiseen hyvinvointivaltiomalliin, jossa julkisen vallan rooli on suuri ja jossa on totuttu tiettyyn määrään viranomaisen holhoamista, soveltuu hyvin senkaltainen lastensuojelun ideologia, josta esimerkiksi Weightman ja Weightman (1995) puhuvat: lastensuojelutoimien samanaikaisesta sietämättömyydestä ja välttämättömyydestä (ks. myös Saurama 2002). Ongelmana lienee se, että ennen oikeusvaltioajattelun voimistumista nykyiseen vaiheeseensa tätä ambivalenssia on pidetty niin itsestään selvänä hyvinvointivaltioviitekehyksessä, ettei sitä ole ollut tarpeen puolustaa eikä argumentoida sen puolesta. Kun negatiivinen vapaus (vapaus jostakin, vapaus tehdä mitä haluaa) on helpommin ”itsestään selvää” – vaikka se Anatole Francen kuuluisien sanojen mukaan onkin vapautta niin rikkaan kuin köyhänkin nukkua Pariisin siltojen alla – on positiivista vapautta, vapautta jolla taataan tietty perusturva ja mahdollisuudet toimia yhteiskunnassa, kenties vaikeampi perustella. On tietenkin totta, että perustuslain vapausoikeudet turvaavat yksilön vapauden piirin julkista valtaa vastaan, ja tässä mielessä niiden onkin tarkasti seurattava niin ”aroilla” henkilökohtaisilla alueilla liikkuvaa toimintaa kuin lastensuojelua. Kun aletaan kritisoida oikeusturvan nimissä kaikkia lastensuojelun hiemankin raskaampia toimia mielivallasta ja yksinomaan *vanhempien* vapauspiirin rikkomisesta ja tietoisesti tai tiedostamatta unohdetaan toiminnan päähenkilö, lapsi ja hänen oikeutensa ja vapautensa, on vaarana huomaamaton liukuminen pois lastensuojelun ydinkysymyksistä ja päätehtävästä: lapsen suojelusta (vrt. Hurtig 2003).

Hillin ja Tisdallin (1997, 21) mukaan oikeuksista käytävä keskustelu on yksi voimakkaimmista nykydiskursseista. Oikeuspuhe liittyy tasa-arvoon, hyvinvointiin ja oikeudenmukaisuuteen – tavoitteisiin, jotka eivät voi olla vieraita sosiaalityöllekään. Tällainen puhe liittyy juuri juridisoituneisiin ongelmanratkaisuyrityksiin ja tilanteisiin, joissa vedotaan lakiin ja oikeuteen instituutioon. Oikeuspuhe lapsiin ja perheeseen liitettynä on filosofi David Archardin (1993, 82) mukaan kuitenkin usein moraalisesti köyhää, se sivuuttaa eettiset kysymykset ja unohtaa lapsen ja vanhemman välisen suhteen todellisen luonteen: hellyyden ja huolenpidon sävyttämän vuorovaikutuksen. Oikeuksiin perustuva maailma on kylmä, kova, tunteeton ja emotionaalisesti onttu, ihmiset vastakkain asettava, itsekeskeinen ja itsekäs, siitä puuttuu huolenpito ja välittäminen: ”The assertion of rights displays the absence or breakdown of adequate moral relations.” (mt.).

Mutkan (1998, 106–107) tavoin voidaankin pohtia, onko lastensuojelun problematiikka niin vaikeaa, ettei se voi ratketa pelkän henkilön oikeuksia koskevan keskustelun, oikeudellisten sopimusten tai käräjöinnin kautta. Sanoivathan jo psykoanalytikot Goldstein, Freud ja Solnit aikanaan (1979; Fox Hardingin 1991, 17 mukaan), että laki on liian karkea instrumentti ohjailemaan monimutkaista lapsi-vanhempi-suhdetta. Fox Hardingin (mts. 187) mukaan legalistinen oikeusnäkökulma näkee inhimillisen kanssakäymisen ikään kuin vaihtotilanteena, eräänlaisena kaupankäyntinä. Tunteiden ja spontaanisuuden sijaan siinä korostuvat erilaiset vaatimukset ja rationaalinen ja analyttinen lähestymistapa tai tulkinta. Näyttää siltä, että on vaikea yhdistää rakkautta ja huolenpito-näkökulmaa sellaiseen keskusteluun, jossa painottuvat oikeudet ja velvollisuudet. Toisaalta Fox Harding (1991, 187) muistuttaa myös rakkaus- ja huolenpito-puheen vaaroista (vrt. Hurtig ja Laitinen 2000). Perheen yksityiselämän yhdistäminen ”rakkauteen” ja ”huolenpitoon” voi johtaa harhaan ja peittää alleen perheen sisäiset kauheudet, alistavuuden ja väkivallan. Jos perheestä puhutaan vain positiivisin tunnetermein, vahvistetaan kuvaa hyvästä ja huolehtivasta perheestä, mikä ei aina vastaa lastensuojeluperheen eikä monen muunkaan perheen todellisuutta (ks. Sinko 2002). Tunnepuheen pitäisikin olla monisävyistä ja sisältää myös tunteiden synkemmät puolet. Eihän perhe ole mikään hyvyysautomaatti, se voi olla myös perhehelvetti – ja mitä moninaisimmin tavoin.

Monet oikeussosiologit, filosofit ja sosiaalialan tutkijat painottavat sitä, että oikeudellinen, legalistinen, oikeuksia painottava näkökulma tekee vaikeaksi puhua sosiaalisista ongelmista. Kun oikeuspuhe yksilöllistää sosiaaliset ongelmat se esittää ne enemmän juuri yksilöiden välisinä konflikteina kuin sosiaalipoliittisia ratkaisuja vaativina ilmiöinä (esim. King & Piper 1995; Nixon 2000). Esimerkiksi Swift (1995, 175) sanoo, että lastensuojelun oikeudellistuminen vahvistaa käsitystä lasten laiminlyönnistä huoltajan henkilökohtaisena ongelmana sen sijaan, että ilmiölle etsittäisiin selitystä sosiaalisten suhteiden kentästä. Samoin lapsen huostaanotosta ei tässä viitekehysessä tulekaan lapsen hyvinvoinnin ja arjen turvaamiseen tähtäävä turvaamistoimenpide vaan toimenpide, jolla ennen kaikkea *loukataan* yksilöitä. Loukataan vanhemman oikeutta vanhemmuuteen, oikeutta perheyhteisyyteen ja oikeutta nauttia lastensa seurasta. Siitä voi myös lapsen kannalta tulla ”hallinnollinen vapaudenriisto”, jolloin puututaan lapsen oikeuteen nauttia vanhempiensa seurasta ja saatetaan rajoittaa lapsen muitakin oikeuksia. Oikeuspuhe on nimensä mukaisesti puhetta oikeuksista ja se unohtaa *velvollisuudet*, jotka kuitenkin lastensuojelun arjessa ovat keskeisiä: tärkeintä lapsen näkökulmasta on loppujen lopuksi huolenpito lapsesta ja aikuisen velvollisuus tähän huolenpitoon. Jos perheestä puhutaan vain rakkausnäkökulmasta ja lastensuojelutoimia tarkastellaan oikeuksien näkökulmasta voi unohtua lapsen kannalta keskeinen seikka: arkivanhemmuus eli ne *teot*, jotka viestivät lapselle välittämisestä ja

huolenpidosta (ks. esim. Valkonen 1995). Vanhemman näkökulmasta katsottuna yksilöoikeuksien näkökulma voi merkitä myös sitä, että vanhemman kuntoutusmahdollisuudet jäävät vähälle huomiolle (paradoksaalisesti): keskiöön ei nouse vanhemman tarve saada vaikkapa päihteidenkäyttöään parempaan hallintaan vaan vanhemman tarve saada kompensoitua koettu yksilöoikeuksien loukkaus. Kuntoutus väistyy oikeuksien tieltä.

King (1997, 170) tosin kiinnittää huomion siihen paradoksiin, joka jo pelkkä lapsen oikeuksien käsite on: se, että ylipäänsä täytyy puhua erillisistä lasten oikeuksista osoittaa, ettei lapsella oleteta olevan samoja oikeuksia kuin aikuisella (ks. myös Kitzinger 1997). Kyynisesti ajatellen on mahdollista kysyä, onko lapsen etu-käsite kirjattu lakiin ja kansainvälisiin sopimuksiin niin vahvana ei niinkään siksi, että sen todella oletettaisiin toteutuvan, vaan siksi, ettei oikeudellisia päätöksiä tehtäisi *yksinomaan* vanhempien näkökulmasta, ja ettei lasta systemaattisesti aliarvioitaisi (ks. esim. Herring 1999, 100). Archard (1993, 91–93) kuitenkin toteaa, että oikeuspuheen kritiikistä huolimatta oikeuksien olemassaolo on lapsen kannalta järkevää ja hyödyllistä. Hän vertaa oikeuksien ”omistamista” vakuutukseen tai turvaverkkoon. Se, että lapsella on oikeuksia ikään kuin vanhempiaan vastaan tai yli vanhempien oikeuksien, takaa lapselle kaikissa oloissa minimitason huolenpidon. Tällä Archard tarkoittaa sellaista huolenpitoa jonka vanhempainrakkaus ehkä tarjoaisi jos sitä olisi olemassa ja jos se tuottaisi toimivaa vanhemmuutta, eli jos lapsi-vanhempi-suhde olisi kaikin puolin ihanteellinen. Näin siis lapsen elämä ja hänestä huolehtiminen ei ole pelkän rakkauden varassa, vaan vankemmalla ja ennen kaikkea varmemmalla pohjalla. Rakkaus voi syystä tai toisesta hävitä, oikeus ei. Oikeudet lisäksi sitovat lapsen julkiseen elinpiiriin (public realm) pelkän perheen sijasta. Myös Archard varoittaa lankeamasta idealisoidun perhekuvan valtaan. Edes se, että vanhempi yrittää parhaansa, ei välttämättä takaa lapselle hyvää elämää (mts. 92): ”Many a child’s path to hell has been paved with the best parental intentions.” Oikeudet ovat erityisen tärkeitä niille, joilla ei ole muunlaista valtaa yhteiskunnassa: “rights is the language of equality” (Hill & Tisdall 1997, 21). Tämä liittyy nimenomaan oikeuksien voimavara-aspektiin (vrt. s. 27). Kyntäjä (2000, 94-5) muistuttaa, että subjektiivisia oikeuksia takaava oikeus on myös vallan lähde: se turvaa heikoille ryhmille yhteiskunnassa mahdollisuuksia, joita he eivät muuten kykenisi hankkimaan.” Tämä edellyttää kuitenkin tietoa ja asiantuntemusta – yksilön on tietenkin oltava tietoinen oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan ja kyettävä realisoimaan ne. Kuten jo edellä totesin, tämä ei lasten kohdalla toteudu kovin helposti. Lapset ovat yleensä täysin riippuvaisia aikuisista oikeuksien toteutumisen suhteen.

Voidaan väittää, että oikeudet voivat realisoitua vasta kun ne on kirjoitettu lakiin. Kun lainsäädäntö toimii viitekehyksenä lastensuojelulle, on käytännön työn ja lapsen arvon kannalta tärkeää, mitä se viestii, mille arvoille se rakentuu. Kun eduskunnan oikeusasiamies kiinnittää huomiota koulukotilasten oikeuksien toteutumattomuuteen (Paunio 2002), on asiassa kaksi puolta. Periaatteessa on tärkeää, että oikeusasiamies tuo esiin lapsen ja aikuisten tasaveroisuutta lain edessä: oikeudet kuuluvat myös lapselle eikä hänen oikeuksiaan saa rajoittaa laittomasti. Paunio puuttuu nuorten huumeestauksiin, erilaisiin eristämiskäytäntöihin, lähi- ja vierihoidon ja liikkumisen rajoituksiin. Se, että lapsi tai nuori on sijoitettuna koulukotiin, ei ole rajoitukselle riittävä perustelu (vrt. Mikkola & Helminen 1994, 21: esimerkiksi laitoksen vetoaminen ei enää päde). Periaatteessa asia on selvä. Käytännön työssä tilanne on toinen: koko lastensuojelutyö voi tuntua turhalta jos sijoitus sinänsä ei ole riittävä tae siitä, että lasta tai nuorta voidaan riittävästi valvoa ja rajoittaa. Jos nuori sijoitetaan laitokseen juuri huumeidenkäytön vuoksi, voi olla vaikeaa hyväksyä oikeusasiamiehen linjausta huumeestien laittomuudesta. Eikö nuorta saa suojata suojelun

nimissä? Kun nykyainsäädäntö ei anna lupaa työn tavoitteiden kannalta välttämättömiltä tuntuviin perusoikeuksien rajoituksiin, työntekijä turhautuu ja jää myös tietyissä tilanteissa voimattomaksi. Yksittäisissä asiakastapauksissa rajoittamattomuuden seuraukset saattavat myös olla dramaattisia – voi olla, että suojele ei toteudu ilman kontrollin mahdollisuutta. Pidemmällä aikavälillä on kuitenkin selvää, että Paunion linjanveto on välttämätön, muutoin lapsi ei tule saavuttamaan täysiä ihmisoikeuksia koskaan. Tässä siis nähdään, että vaikka laki jo sinällään ohjaa ideologisesti, se ei aina ohjaa loppuun asti: tarvitaan myös laintulkitsijan ohjausta, joskus tiukkaakin. Viime kädessä tarvittaisiin tietenkin poliittisten päättäjiä herkkyyttä lainsäädännön muutostarpeelle: sosiaalityöntekijä ei voi olla oikeusvaltion toteuttaja ellei laki anna siihen mahdollisuutta.

Tuottaako oikeuspuhe siis oikeuksia lapselle? Jos uskotaan väitteeseen, että ”saavutetut oikeudet ruokkivat uusia oikeuksia” (Julkunen 1997, 61), on oikeuksien myöntäminen lapselle välttämätöntä. Ihmisoikeuksien osalta on syytä olettaa, että niiden kirjaamisella lakiin on niiden idealistisuudesta huolimatta todellinen merkitys yksilön arjen ja hyvinvoinnin kannalta, joskaan merkitys ei välttämättä näyttäyty nopeasti eikä suoraviivaisesti. Kuten edellä on käynyt ilmi, kyse voi olla enemmänkin symbolisesta arvosta, joka jossakin vaiheessa konkretisoituu ja palvelee yksilöä. Lakiin - Suomessa ja muutamassa muussa Euroopan maassa - sisältyvä kurituskielto on tärkeä viesti lapsen arvosta yhteiskunnassa ja ihmisyydestä sekä sen julkisesta suojasta sekä tasa-arvosta aikuisen kanssa. On kiinnostavaa seurata vaikkapa Britanniassa käytävää keskustelua lasten kurittamisesta, joka virisi viimeksi keväällä 2003 kun hallitus ilmoitti laajentavansa lasten pahoinpitelykieltoa yksityisiin lastenhoitajiin - aiemmin kieltoa oli jo laajennettu koskemaan muun muassa kouluja ja päiväkotia. Keskustelun perusteella vaikutti siltä, että Britanniassa ei vielä ole kovin lähellä hetki, jolloin kurituskielto koskisi myös lapsen omia vanhempia (ks. esim. <http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/3000035.stm>) (Suomen vastaavasta keskustelusta ks. Husa 1996). Sosiaalityölle tällä on suuret käytännön seuraukset kun arkityössä joudutaan toistamiseen pohtimaan, missä menee ”kohtuullisen” (reasonable) kurittamisen raja. Lapselle viesti on selvä: hän ei ole yksilö perusoikeuksineen, hän on, ellei peräti vanhempiensa omaisuutta, ainakin näiden alainen ja näiden armoilla.

Brittitutkijat ovat kuitenkin todenneet, että oikeuksien yhdistäminen suojeleluun ei automaattisesti tuota parempaa suojeleluun lapselle. Britanniassa on pitkään ollut vallalla malli, jossa vanhemmat tai huoltajat pyritään saattamaan juridiseen vastuuseen lapsen pahoinpitelystä (vrt. Taskinen 2003 ja uudet suositukset lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittämiseksi) eli ns. ”protection through prosecution”-toimintatapa (ks. esim. Buckley 1999, 37). Edellisessä kappaleessa käsittelin niitä ongelmia, joita näyttö- ja todentamiskysymyksiin lastensuojelutapauksissa liittyy. Se, että lapsella on oikeuksia, ei välttämättä tarkoita, että niiden realisointi olisi käytännössä helppoa. Buckley (mt.) osoitti omassa irlantilaistutkimuksessaan, että juridisten interventtioiden määrä oli häviävän pieni, vaikka Britannian tapaista systeemiä, lapsen kaltoinkohtelun kriminalisointia, on yritetty saada aikaan Irlannissakin:

”(...) civil actions to remove or keep children from their parents` care were taken in only two cases and this only after considerable energy had been expended to avoid doing so. In the cases where crimes were judged to have been committed, no prosecutions ensued either because the evidence was considered inadequate or because the family declined to press charges.”

King ja Piper (1995) rakentavat teoriaa lain ”ajattelutavasta” Niklas Luhmannin ja Günter Teubnerin ajatusten pohjalle (application of autopoiesis). He pitävät laissa turvattuja oikeuksia kommunikaationa, yhteiskunnalle lähetettyinä viesteinä. Toisaalta oikeuksien kautta rakennetaan, konstruoidaan yksilöitä tietynlaisina ”semanttisina tuotteina”, toisaalta oikeudet kuvastavat lain identiteettiä, minäkuvaa. Lapsen oikeuksien kautta yhteiskunnalle muodostuu lapsesta kuva paitsi uhrina myös juridisena subjektina (legal person), jonka etuja pitää ajaa ja jonka mielipiteitä pitää kuunnella, ja itsestään kuva lapsia suojelemaan kykenevänä ja lapsen hyvinvointia edistävänä järjestelmänä. Lapsen oikeuksien kautta muodostunut kuva kehottaa tai velvoittaa valtioita ”ottamaan huomioon”, ”kunnioittamaan”, ”ryhtymään kaikkiin tarpeellisiin toimiin”, ”takaamaan”, ”kunnioittamaan” ja niin edelleen. Vaikka King ja Piper näkevät vaikkapa Lapsen oikeuksien yleissopimuksen antaman kuvan lain/laillisen systeemin kyvystä suojella lapsia myös utopistisena ja idealistisena, he eivät silti kiellä tällaisen sopimuksen tai ylipäänsä säädösten sisältöön ja viestiin liittyvää *symbolista* merkitystä. Sopimus tai laki sinänsä voi auttaa kiinnittämään huomiota moniin lapsille haitallisiin toimintoihin määrittelemällä ne lasten ihmisoikeuksia rikkoviksi ja siksi epäsuotaviksi. Lakiin ei pidä Kingin ja Piperin mukaan suhtautua liian sinisilmäisesti - ei pidä ajatella, että se välttämättä tuottaisi sitä mitä se *haluaa* tai ilmaisee haluavansa tuottaa. Toisaalta kyyninenkään suhtautuminen ei ole aiheellista koska lain symbolista merkitystä ei voi kieltää.

Samalla tavoin Archard (1993) painottaa oikeuksien symbolista merkitystä: sitä, että oikeuksien haltijana oleminen merkitsee sinällään arvokkuutta, se on eräänlainen yksilön arvon mittari yhteiskunnassa. Samaa painottaa toinen filosofi, amerikkalainen Gareth Matthews (1996) lapsuuden filosofiaa käsittelevässä teoksessaan. Matthewsinkin mukaan se, että myönnämme toisen yksilön oikeudet, merkitsee hänen näkemistään arvokkaana ja tietynlaiseen käytökseen ja kunnioitukseen oikeutettuna yksilönä (ks. myös Hill & Tisdall 1997, 21–38). Hän myös näkee laillisten ja moraalisten oikeuksien olevan kytköksissä toisiinsa ja vahvistavan toisiaan: kun jollekin ihmisryhmälle annetaan ihmisoikeudet, heidän asemaansa pyritään konkreettisesti muuttamaan näiden oikeuksien mukaisesti, ja tämä konkreettinen toiminta usein saa meidät myös muuttamaan moraalista asennettamme tätä ihmisryhmää kohtaan. (ks. myös Husa 1996.)

Jos tätä taustaa vasten ajatellaan jo aiemmin mainittuja uusia suosituksia pahoinpitelyn tai seksuaalisen hyväksikäytön selvittämiseksi (Taskinen 2003), nousee esiin ainakin kaksi seikkaa. Merkittävänä lapsen oikeuksien kannalta voidaan pitää sitä, että lapsi on uusien ohjeiden mukaisessa tarkastelussa aidosti oikeussubjektiksi. Häneen kohdistuvaa pahoinpitelyä tai hyväksikäyttöä tulee käsitellä rikoksena samalla tavoin kuin aikuiseen kohdistuvaa vastaavaa tekoa. Vaikka teko tapahtuisi perheen sisällä, se ei ole perheen sisäinen asia vaan julkista interventiota vaativa ihmis- ja perusoikeusloukkaus. Viranomaisten tulee ilmoittaa pahoinpitely- ja hyväksikäyttöepäilyistä lastensuojeluun, joka tekee perustelluista epäilyistä ilmoituksen poliisille. Tapahtunutta selvittää ja näytön riittävyyttä arvioi poliisi, ei sosiaalitoimi. Näin on myös haluttu turvata kaikkien asianosaisten oikeusturva. Jos ohjeiden mukaisesti aletaan toimia, kyse on lapsen kannalta merkittävästä ideologisesta muutoksesta (vrt. esim. Pösö 1995 ja Pösö 1999; Hurtig 2003, 182–183).

Toisaalta eteen tulee käytännön tasolla lukuisia ongelmia: miten ilmiö tunnistetaan, halutaanko sen olemassaoloon uskoa, miten suosituksia tulkitaan eri yksiköissä ja eri alueilla, miten lapsen ja perheiden kanssa työskennellään sosiaalitoimessa poliisi-ilmoituksen jälkeen, millaiset resurssit ja taidot poliisilla on tutkia ilmoitettuja rikosepäilyjä, miten ja millaisella aikataululla keskussairaalat ja perheneuvolat kykenevät suorittamaan tutkimuksia, mikä on

lapsen asema prosessissa, miten tuomioistuimet, joiden rankaisukäytännöt tunnetusti vaihtelevat suuresti, käsittelevät yksittäisiä tapauksia ja niin edelleen. Lapsen asema kohentuu periaatteellisella ja symbolisella tasolla, mutta miten voimme käytännössä taata sen, että työprosessi ja sen lopputulokset kohentavat lapsen asemaa perheessä ja tuovat turvaa hänen arkeensa? Kuten edellä jo esitin ja kuten esimerkiksi Hill ja Tisdall (1997, 213–215) ovat tuoneet esiin, juridiseen prosessiin joutuminen on usein ambivalentti tilanne lapselle. Siihen sisältyy toisaalta helpotusta siitä, että asiaan on puututtu ja toisaalta syyllisyyttä, häpeää ja sivullisuuden tunnetta omassa asiassaan. Eli palaamme jälleen yhteen lastensuojelun keskeiseen dilemmaan, joka on merkittävä myös oikeusvaltioviitekehelyssä: kuinka suojella lasta mutta taata samalla hänelle oikeus osallisuuteen ja arvokkuuteen?

5.2. Sosiaalityö ja juridiset prosessit

Lastensuojelun yhteydessä on usein haluttu uskoa, että juridinen tarkastelu selkiyttää ja rajaa työprosessia. King ja Piper (1995) puhuvat selkeistä päätöksistä ja tarkasta, tarkkaan kohdennetusta (precise) toiminnasta. Englantilainen tai laajemmin brittiläinen sosiaalityö on juridisoitunut pitkän ajan kuluessa ja lähtökohta on ollut erilainen kuin Suomessa: oikeusvaltioviitekehelyksen (joka toki Britanniaassakin lienee vaikuttanut käytäntöihin) painottumisen sijasta tarkoituksena on pitkälle ollut sosiaalityön kontrollointi. Myös oikeusistuinten erilainen rooli lastensuojelupäätöksissä on tuottanut juridisoitumista. Mitään lautakuntatyypistä luottamusmieselintähän ei Englannissa ole, vaan päätökset tehdään oikeusistuimessa. Englannin meitä huomattavasti legalistisempi järjestelmä erilaisine sääntöineen, proseduureineen ja tutkimisineen ei ole tutkijoiden mukaan kyennyt tuottamaan tyydyttävää lasten suojelua.

Tutkijoiden melko yksimielinen käsitys (mm. Parton 1996 ja 2000, Otway 1996, Howe 1996, Pringle 1997; Masson 2000, Munro 2002; tosin ks. Weightman & Weightman 1995 optimistisemmasta arviosta) näyttää olevan, että sosiaalityö on kärsinyt tässä juridisoituneessa systeemissä, että siinä ei kyetä tuottamaan palveluhenkisyttä ja asiakaslähtöisyyttä. Järjestelmää pidetään negatiivisena, rankaisevana ja sattumanvaraisena: todellisia ongelmatapauksia ei kyetä nostamaan esiin eikä painottamaan, lapsia ei kyetä aina turvaamaan pahoinpitelyiltä tai inestiltä vaikka työskentely jatkuu vuosikautia, perheiden tarpeisiin ei vastata. Sosiaalityö on alisteista juridiikalle, työn liikkumavara on pieni, mahdollisuus itsenäisiin arvioihin on vähäinen, byrokraattisuus ja muodollisuus tukahduttavat sosiaalityön oman ammatillisen kehittymisen. Työn fokus on kapea-alainen, ennaltaehkäisy ja laaja-alainen sosiaalipoliittinen näkökulma puuttuvat. Sosiaalityön omalle tietämiselle jää vain vähän tilaa ja sen toimintakenttä kapenee. Sosiaalityön rinnalle tuodaan poliisin toimintakäytäntöjä ja työn laatua pyritään varmistamaan yhä uusien standardien ja byrokraattisin patenttiratkaisuin. (vrt. Harrikari 2003a)

Parton on useaan otteeseen (esim. 1996; 2000, 13) painottanut sitä, että kun menettelytapasäännöt on muodostettu juuri niiden tapausten pohjalta, joissa oli pahiten epäonnistuttu, ovat säännöt olleet luonteeltaan hyvin defensiivisiä ja reaktiivisia - virheiden ja väärin toimimisen pelossa saattaa painottua puolusteltavissa olevan päätöksen tekeminen oikean päätöksen kustannuksella - ja koko päättelyprosessi on harhaanjohtava kun sitä lähdetään soveltamaan jokapäiväisempään ja tyyppillisempään lastensuojelutyöhön. Interventioista tuli tämän virheellisen päättelyprosessin ja väärin perustein tehtyjen yleistysten vuoksi byrokraattisia ja kovia ja perheen ja viranomaisten vastakkainasettelu

muodostui selkeäksi. Tällä taas on ollut kielteinen vaikutus perheen ja ammattilaisten välisiin suhteisiin ja se on entisestään nostanut perheiden kynnystä lähteä itse hakemaan apua. Myös Nixon (2000) kirjoittaa Partonin ajatuksia mukaillen, kuinka lastensuojelun sosiaalityöstä on tullut yhä enemmän rikostutkinnan kaltainen prosessi, joka painottuu yksittäisiin tapahtumiin ja niistä kerättyyn todistusaineistoon. Terapeuttisuus, laaja-alaisuus ja perheen kokonaistilanteen arviointi on saanut väistyä. Partonin mukaan on ironista, että mitä enemmän työtä ohjeistetaan ja mitä yksityiskohtaisempia ja monimutkaisempia ohjeet ja säännöt ovat, sitä suuremmaksi nousee virheiden mahdollisuus. Kuten Harrikari (2003b, 15) sanoo, ”valvovan silmän” pysähtyminen omalle kohdalle voi tuntua työntekijästä kohtuuttomalta – ja tätä luonnollisesti pyritään välttämään.

“Tehdä vain vähin mahdollinen, huolehtia siitä, ettei mikään uhkaa eikä mitään pahaa pääse tapahtumaan, on riskien minimoimista (Parton 1999). Silloin ei tehdä virheitä, muttei myöskään kiinnitetä huomiota siihen mahdolliseen oikeaan ja hyvään, mikä jää tekemättä.” (Saurama 2002, 220–221)

Kuten aiemmin (s. 28) jo mainitsin, Blankenburg on pohtinut samaa ilmiötä (Oikeudellistuminen... 1986, 306): kun virkavastuulla toimiva viranomaisen joutuu tekemisiin asiakkaan valitusoikeuden kanssa, hänen perusasenteestaan tulee varovaisempi ja hän alkaa luoda defensiivisiä sääntöjä, joilla on viime kädessä virkamiestä itseään suojaava tehtävä. Blankenburg pitää tällaisia defensiivisiä sääntöjä ikään kuin demokratisoitumisen vääjäämättömänä hintana. Lastensuojelussa ongelmaksi – yhtäläillä Suomessa kuin Englannissa - muodostuu luonnollisesti se, jos varovainen virkamies keskittyy defensiivisten sääntöjen noudattamiseen, jotta hän voi suojata vanhempien (eli potentiaalisten valittajien) oikeuksia. Kuka tällöin suojaa lasta ja lapsen oikeuksia?

Ja kuten jo aiemmin olen todennut, lapsen kuolemaan päätyneiden lastensuojelutapausten tarkka raportointi ja erilaiset raporteissa esitetyt varmistustoimenpiteet, vaikka ovatkin arvioiden mukaan toki parantaneet englantilaisen tai lastensuojelutyön laatua, eivät ole kyenneet lisäämään *kaikkien* lastensuojelulasten turvallisuutta perheissä. Kuten edellä totesin, englantilaisen lastensuojelun lähtökohdaksi on lapsen elämäntilanne, tarpeet ja riskit, ja lapsen kuulemisesta ja edustamisesta oikeudenkäynneissä on huolehdittu. Miksi tämä ei tuota tehokasta lapsilähtöistä lastensuojelua? Lasten kuolemantapausten selvittämiseksi tehdyt raportit ovat useimmiten päätyneet suosittamaan lukuisia sellaisia ”varmistuksia” lastensuojelutyöhön, jotka ovat merkinneet huomattavaa juridiikan valtaa käytännön työssä ja sosiaalityön oman toimintakentän kaventumista ja harkinnanmahdollisuuksien vähenemistä (Nixon 2000, 7). Työn juridinen painotus on siirtänyt painopistettä entistä enemmän korjaavaan suuntaan, miksei myös kriisityön suuntaan kun lapsia ”pelastetaan” vaikeista tilanteista. Ennaltaehkäisevä ote, jota yleensä pidetään tavoiteltavana vastauksena sosiaalisten ongelmien ratkaisuun, jää taka-alalle. Raportit suosituksineen eivät ole esimerkiksi tuoneet Englannissa sellaista työkäytäntöä itsestäänselvyydeksi, että työntekijä aina tapaisi lapsen, vaikka lapsi onkin nimetty asiakas (ks. esim. Keeping Children Safe 2003). Tieto saadaan usein edelleen aikuisilta, lasta näkemättä, ja tämä mahdollistaa Victoria Climbién kohtalon kaltaiset tragediat. Mikä sitten avuksi? Tutkijoiden mukaan keinot ovat pitkälle samoja, joista Suomessakin on viime vuosina puhuttu paljon: lapsen omaa mielipidettä pitäisi kuulla ja kunnioittaa nykyistä enemmän. Ylipäänsä työntekijöiden ja organisaatioiden suurempaa avoimuutta, työn läpinäkyvyyttä ja selkeyttä, pelisääntöjen selkiyttämistä ja toimien parempaa perustelemista pidetään edellytyksenä paremmalle työlle (esim. Masson 2000; Munro 2002). Ja yhä selkeämmin pitäisi tietenkin pystyä kohdentamaan suojelutoimet oikeille lapsille ja päästä eroon työn sattumanvaraisuudesta (Munro 2002).

Erilaisten englantilaista lastensuojelua kuvaavien tutkimusten ja selvitysten tulokset ovat itse asiassa osin olleet niin masentavia, että on alettu käyttää käsitettä ”child protection pessimists” (Scourfield 2003). Tyytymättömyyden syytä on vaikea yksiselitteisesti osoittaa, mutta kuten Masson (2000, 94) painottaa, juuri työn juridinen viitekehys nähdään usein ongelmallisena: ”increasingly the legal framework is being blamed”. Massonin mukaan Englannin lastensuojelulakiin sisältyvä perheen kanssa yhdessä työskentelyn mahdollisuus (the partnership approach) on hukattu tai hukunut juridisen lähestymistavan alle. Tällä hetkellä Brittiläistä lastensuojelutyötä ollaan - pitkälti juuri Victoria Climbién kuoleman seurauksena - kehittämässä voimallisesti (ks. Keeping Children Safe 2003 ja Modern Social Services 2003) ja monet edellä mainitut ongelmat tultaneen ottamaan työn alle. Aika näyttää, mihin suuntaan kehitys vie ja kuinka onnistuneita hallituksen satsaukset tulevat olemaan. Modern Social Services-raportin kirjoittaja Denise Platt (Chief inspector of social services) toivoo, että tulossa olevat suuret työn organisointiin liittyvät muutokset eivät vie aikaa ja huomiota pois itse lasten suojelun kysymyksistä: ”(...) we know only too well that when departments reorganise significant harm can befall children.” (Social services failing... 2003).

Lukuisat kirjoittajat (mm. Buckley 1999, Parton 2000 ja Munro 2002) painottavat sitä, kuinka lastensuojelu asetetaan mahdottoman tehtävän eteen silloin, kun siihen kohdistetaan byrokraattisia ja legalistisia onnistumisvaatimuksia. Voidaan sanoa, että lastensuojelu on yksi niistä yhteiskunnan toiminta-alueista, joissa onnistuminen on kaikkein vaikeinta ja jossa yksinkertaisia onnistumisen mittareita on vaikea kehittää. Työn arviointi on luonnollisesti välttämätöntä, mutta silti voidaan kysyä, kuinka järkevää on kategorisoida lastensuojelun tuloksia yksinkertaisella onnistunut-epäonnistunut-akselilla (Buckley 1999, 38). Buckley (mt.) kutsuu kapeaa byrokraattista ja manageriaalista toimintaviitekehystä likinäköiseksi (myopic) juuri sen vuoksi, ettei se oivalla todellisuuden monimuotoisuutta ja sosiaalisten ongelmien laajuutta ja asetta epärealistisia tulosodotuksia lastensuojelulle. Ulkopuolelta katsottuna lastensuojelutyötä on helppo yksinkertaistaa ja ohjeistaa. Työn oma ääni, joka painottaa asiakastilanteiden ja koko työn luonteen vaikeutta, kuulostaa helposti rasittavalta, jopa itsesäälin sekaiselta.

Ferguson (2003) kritisoi Victoria Climbié-tutkimuksesta tehtyä Laming-raporttia ja sen yksinkertaistettua kuvaa lastensuojelutyöstä: lastensuojelu voi kuulostaa yksinkertaiselta mutta on todellisuudessa ”kaikkea muuta”. Parannusehdotuksissa pitäisi lähteä liikkeelle siitä, että myönnettäisiin lastensuojelun vaikeimpien asiakastilanteiden todellisuus: tarvitsevat, tilanteita hallitsevat vanhemmat, jotka usein saavat eri ammattiryhmät joko tappelemaan keskenään tai välttelemään yhteistyötä – ja unohtamaan lapsen. Fergusonin mukaan työskentely vihamielisten tai manipuloivien asiakkaiden ja elämän synkkien puolien kanssa ei voi olla jättämättä jälkiään työntekijöihin ja organisaatioihin. Hän toteaa, että pelkät uudet rakenteet ja ohjeet eivät yksin koskaan riitä, myös asiakastilanteiden työntekijältä vaatiman tilannekohtaisen intuition merkitys on oivallettava. Ferguson painottaa myös sitä, kuinka vaikeaa on tuoda (tai luoda) rationaalisuutta lastensuojelutyön irrationaaliseen ytimeen eli työkäytäntöihin ja prosesseihin, jotka eivät ole loogisesti eteneviä. Suomessa Bardy (2001, 65) on analysoinut pikkulasten sijoittamista kodin ulkopuolelle ja kirjoittanut:

”Kuvitelmat yleispätevistä standardiratkaisuista, joita sattumat ja yllätykselliset käännteet eivät uhmaisi, jääkööt vain kuvitelmiksi, sillä lastensuojelu on työtä, josta epävarmuutta ei voi poistaa (Parton 1998) eikä virheiltäkään välttyä. Kuitenkin

toimintanormien linjaamisen tarve näyttää kiistattomalta, sillä tilanne kerrallaan-toiminta on riittämätöntä”

Erilaiset hyvien työtapojen mallinnukset ovat usein tarpeen, mutta nekään tuskin voivat antaa *lopullisia* takeita hyvästä työskentelystä ja oikeasta lopputuloksesta. Munro (2002) kirjoittaa jännitteestä intuitiivisen ja analyttisen työotteen välillä (vrt. Pösön (1997) professionalismi-byrokratia-vertailu). Nämä otteet tai lähestymistavat nähdään usein toisilleen vastakkaisina: yksittäinen työntekijä on joko sydämellinen mutta haihatteleva (”woolheaded”) intuitikko tai sitten tarkka, osaava ja arviointeihin kykenevä mutta kalsea analyttikko. Munro pohtii, onko sosiaalityöntekijän oltava kuin lakimies tai toimittava (analyttisen) lakimiehen tavoin (vrt. Kääriäinen 2003, 166). Tämän hän torjuu ja tarjoaa tilalle ajatusta sosiaalityöntekijästä etsivänä (detective), jonka ajattelussa yhdistyy analyttisyys ja intuitiivisuus. Työn kehittämisen, arvioinnin ja tutkimuksen avulla pyritään yleensä lisäämään ajattelun ja toiminnan analyttisyyttä ja eliminoimaan intuitio. Näin saatetaan kuitenkin päätyä vain yksioikoisempaan ajatteluun kun tavoitteena pitäisi olla ”paras mahdollinen ajattelu” (”the best standard of thinking that is humanly possible”, mts. 161).

Munro itse esittää, että lähestymistavat nähtäisiin ennemminkin toisiaan täydentävinä kuin toisilleen vastakkaisina tai toisensa poissulkevinä. Hän käyttää yhtenä esimerkkinä juuri juridiikkaa ja oikeussalitematiikkaa (mts. 3-5). Vaikka pyrimme tarkkoihin havaintoihin ja niiden kirjaamiseen, emme voi sysätä sivuun tilannekohtaista intuitiota tai hiljaista tietoa (intuitio voidaan määritellä vaikkapa oivallukseksi tai välittömäksi tajuamiseksi)(ks. myös Heino 1997, 54–58). Tiedon tutkijat ovat usein todenneet (ks. esim. Bergmark 1998, 39–51), että tietämistä tai huippuosaamista ei voida loppuun asti selittää ilman, että aina jää jokin osa, jota ei voi pukea sanoiksi. Kuten huippushakinpelaaja, joka tekee siirrot niin nopeasti, ettei ehdi muuntaa niihin sisältyvää strategiaa ja monimutkaisia ennakoiteja edes tunnistettaviksi ajatuksiksi, myös sosiaalityöntekijä joutuu usein luottamaan sellaiseen tietämykseen, oivallukseen, joka jää vaille helppoa selitystä. Arkipäivän asiakastilanteessa sosiaalityöntekijä voi kyetä tekemään hyviä, nopeita ja työskentelyprosessin kannalta järkeviä päätöksiä hyödyntäessään intuitiotaan ja toimiessaan sen ohjaamana. Intuitiivisen tiedon hyväksikäytön etuna on sen suunnaton nopeus sekä taustalla olevan arkipäivän viisauden laaja-alainen hyödyntäminen (mts. 164). Sen käyttö on välttämätöntä silloin, kun luodaan ja ylläpidetään suhdetta asiakkaaseen. Munro puhuu pienistä arkisista päätöksistä (microdecisions) joiden tekemisessä intuitio on voittamaton. Intuitiivinen tieto pitäisi kuitenkin testata ja varmentaa, koska se ei välttämättä johda oikeaan suuntaan isojen, kauaskantoisten päätösten kohdalla (ks. myös Munro 1998, 86; vrt. Bardyn (2001, 65) ajatus arkikokemuksen ja intuition ”terästämisestä” tutkimuksen avulla). Varsinainen päätöksentekotilanne edellyttää analyttistä otetta, tilanteen jäsentämistä, faktoja ja vaatimusten tarkkaa perustelua.

Munro puhuu intuition yhteydessä myös empatiasta, eli kyvystä asettua toisen ihmiseen asemaan ja oivaltaa, millaisia seurauksia toimistamme ja päätöksistämme on hänelle. Koska sosiaalityöntekijät ovat aikuisia, heidän luontainen empatiansa saattaa suuntautua vanhemman liialliseen ymmärtämiseen, etenkin jos vanhempi on miellyttävä, älykäs ja sujuvasanainen. Toiminta ei välttämättä ole lapsen edun mukaista jos se pohjautuu liian vahvasti empatiaan. Empatia auttaa ymmärtämään ja oivaltamaan monia vuorovaikutukseen liittyviä asioita arkisissa asiakastilanteissa mutta ei välttämättä tarjoa selityksiä eikä ohjaa toimimaan oikein silloin, kun kyse on vaativasta päätöksenteosta. Jos taas tyydytään käyttämään pelkästään analyttistä tietoa, se johtaa helposti byrokraattiseen toimintaan asiakastilanteissa (tarkistuslistat, erilaiset proseduurit, ”actuarial tools”), jolloin sijaa ei ole

herkkyydelle, luovuudelle, ei välttämättä inhimillisyydellekään – ylipäänsä inhimillisille oivalluksille, jotka syntyvät vuorovaikutustilanteesta ja siihen sisältyvän tunnelatauksen ymmärtämisestä. Byrokraattinen toimintapa ei todennäköisesti saavuta asiakkaan hyväksyntää eikä kyse tällöin olekaan varsinaisesta yhteistyöstä, mutta se ei myöskään ole inhimillisesti hyväksyttävintä mahdollista toimintaa, koska siinä asiakkaat ovat todennäköisemmin objekteja kuin subjekteja. Kyse ei siis ole kummankaanlaisen tiedon – analyyttisen versus intuitiivis-empaattisen - paremmuudesta, vaan niiden toisiaan täydentävästä luonteesta. Yksittäinen työntekijä voisi soveltaa niitä eri tavoin eri tilanteissa. Tämän yhdistämisen kautta ei lastensuojelutyössä silti välttämättä päästä käsiksi mihinkään absoluuttiseen totuuteen vaan ennemminkin suurempaan ymmärrykseen tilanteesta (ks. myös Rederin ja Duncanin (1999, 98–104) käsite ”dialectic mindset”). (Munro 1998; Munro 2002.)

Brittiläisessä sosiaalityössä ammatillisen tuen puute ja eräänlainen managerialismin nousu näyttäisi olevan tosiasia (Munro 2002, 165). Suomessa sosiaalityön asema on toinen kuin Britanniassa ja sosiaalityöllä on tiettyä uskottavuutta työntekijöiden korkean koulutuksen ja vakiintuneiden toimintakäytäntöjen kautta. Sosiaalityön määrätietoiseen kehittämiseen on myös monin paikoin satsattu runsaasti, olkoonkin että työntekijä- ja muu resurssipula on kehittämisen jatkuva uhka. Voisi ajatella, että Suomessa sosiaalityöntekijät ovat korkean koulutuksensa myötä valmiimpia Munron peräänkuuluttamaan analyyttisyyteen ilman, että näkevät kyseessä olevan pelkän ”kylmän” kalkyloinnin. Juridisoituminen asettaa haasteita sosiaalityön asiantuntemukselle, mutta käsittääkseni ammattikunta on valmis ottamaan haasteet vastaan ja sillä on avaimet niistä selviämiseen. Suomessa on toistaiseksi vain vähän pyrkimystä ”virkamiesmäiseen” case-management-tyyppiseen työskentelyyn: suuri osa sosiaalityöntekijöistä halunnee edelleen säilyttää suorat asiakaskontaktit ja ottaa haasteena myös suoran työskentelyn lapsen kanssa.

5.3. Oikeusvaltion reunaehdot

King ja Piper (1995) puhuvat hyvinvointi- ja oikeus-ideologioiden välisestä taistelusta. He kysyvät, mikä takaa, että oikeusajattelu (joka siis Englannissa on ollut ”voitolla”) tuottaa parempaa tietoa ja asiantuntijuutta kuin hyvinvointiajattelu? Oikeuden logiikkahan ei missään nimessä ole virheetöntä ja ”like cases alike”-ajattelu on kaikkea muuta kuin helposti toteutettavissa. Kuten Mahkonen (1998, 103) muistuttaa: “...neutraliteettiperiaate on lopultakin eräänlainen fiktio, koska oikeusjärjestys on aina ja poikkeuksetta normatiivinen järjestelmä.” (ks. myös Klami 1990). Vaikka oikeus ideaali- ja ideologiatasolla painottaa sellaisia arvopäämääriä kuin oikeudenmukaisuus, tasa-arvo, kohtuus ja heikomman osapuolen suoja, tutkimukset osoittavat, ettei lainmukainen toiminta automaattisesti vahvista näitä periaatteita. Oikeusvaltio on eräänlainen hyvän yhteiskunnan ideaalimalli, mutta tutkimukset kuvaavat usein oikeusjärjestelmän itseään vahvistavia prosesseja, jotka jopa tuottavat syrjäytymistä tai ehkäisevät oikeuksien toteutumista. (Kyntäjä 2000, 13.)

Lain, juridiikan ja juridisoituneiden toimintakäytäntöjen suhteen on siis ainakin kaksi ongelmaa: se, että laki ei anna yksityiskohtaisia ohjeita toiminnalle ja se, ettei näytä olevan varmuutta siitä, että juridiikan suurempi painottaminen tuottaisi parempia ja laadukkaampia tuloksia vaikkapa lastensuojeluun. Itse lakia tuskin voidaan pitää ongelmien syynä sen enempää Englannissa kuin Suomessa, joskin esimerkiksi Massonin (mts. 95) mukaan lain väljät ja joustavat normit tekevät siitä vaikeasti ymmärrettävän sekä työntekijöille että asiakkaille ja vaikeuttavat konkreettisten tulosten aikaansaantia. Kuinka määritellä edes

jotenkin universaalisti termit ”significant harm”, ”ill treatment” ja ”neglect”? Kuka vetää rajan ja mihin? Tässä törmäämme siihen turhauttavaankin havaintoon, jonka myös suomalaiset lastensuojelijat ovat saaneet yhä useammin tehdä: laki tai lainkäyttö eivät tarjoa ratkaisuja näihin ongelmiin, vaikka sitä joskus odottaisimmekin. Laki, etenkin hyvä laki, voi olla työn tukena, mutta ei juuri enempää; se luo vain puitteet työskentelylle. Tyhjentäviä ja yksiselitteisiä määritelmiä ei voida antaa, vaan tapaus- ja yksilökohtainen harkinta ja määrittely korostuu aina. ”Lapsen etu”, terveyden tai kehityksen ”vakava vaarantuminen” ja niin edelleen määrittyvät vain ja ainoastaan tapauskohtaisesti. Säädellyn alueen ollessa niinkin arkaluonteista kuin lastensuojelussa, käy herkästi kuten Blankenburg (Oikeudellistuminen... 1986, 309) varoittaa: lakiin sisältyvät ongelmat ja vastakohtasetelmat siirtyvät lain toteuttajalle. Aika myös ajaa nopeasti lakien ”ohi”, kuten lastensuojelulainkin kohdalla on nähty. Aikanaan moderniksi ja uudistusmieliseksi kehuttu laki ei kykene antamaan riittävää ohjeistusta perusoikeusvelvoitteisessa yhteiskunnassa. Kuten Husa (1996, 366) toteaa, asialla on sekä hyvät että huonot puolensa:

”Oikeudellisen arvion kannalta erityisen ongelman muodostaa se, että lain aikaisemmat kasuistiset määräykset ovat korvautuneet yleislausekkeiksi, jolloin ongelmana on säännösten väljyys, joka mahdollistaa käytettävän runsaasti harkintaa ja joka on tietyllä tapaa ristiriidassa hallinnollista ratkaisutoimintaa ohjaavan lainmukaisuusvaatimuksen kanssa. Toisaalta laaja harkinnan mahdollisuus ja väljät sanamuodot mahdollistavat tapauskohtaisten tilanteiden kokonaisvaltaisen arvioinnin ja siten myös tapauskohtaisen ratkaisun.”

On kai niin, että laki määrää vain ja ainoastaan siitä, mikä on laillista ja mikä laitonta, mikä lainmukaista ja mikä lainvastaista. Samoin juridinen tarkastelu ottaa lopulta kantaa vain siihen, onko toiminta ollut laillista, onko päätös tehty laillisesti. Jos päätös on laillinen mutta sisällöllisesti huono ei juridinen tarkastelu auta enempää lasta, vanhempia kuin sosiaalityötäkään. Suuntaan tai toiseen huono päätös voi jäädä voimaan jos se on laillisesti tehty. Tosin voidaan väittää, että laillinen tarkastelu todennäköisesti puuttuu herkemmin ”liioiteltuun” päätökseen (overinclusion) kuin turvaa lapsen edun liian varovaisissa päätöksissä (underinclusion). Ongelmallisin tilanne lapsen kannalta lienee sellainen, jossa syystä tai toisesta - juridisten prosessien tai ”rangaistuksen” pelossa, työn vaikeuden ja ylivoimaisuuden vuoksi tai työn aliresursoinnin takia - päätös, joka pitäisi tehdä, jää tekemättä. Tällaisessa tilanteessa harvoin valittajaa löytyy (poikkeuksena tästä on Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen Iso-Britanniaa koskeva päätös *Case of Z. and others v. The United Kingdom* 10/05/2001) eikä juridinen systeemi ainakaan Suomessa pysty tällöin turvaamaan lapsen etua, kuten edellä (kappaleessa 4.4) kävi ilmi.

Vielä lopuksi muutama sana oikeudenmukaisuudesta. Juridinen tarkastelu tai päätös ei myöskään anna vastausta siihen, mikä on moraalisesti oikeudenmukaista tai hyvää (King 1997, 172). On jopa esitetty jokseenkin kyyninen näkemys, jonka mukaan oikeana ratkaisuna on pidettävä kussakin tapauksessa tehtyä lopullista päätöstä (Klami 1990, 28). Klami muistuttaa oikeudellisten ratkaisujen taustalla olevista arvostuksista – kyseenalaistahan on, voiko arvostus olla objektiivinen ja tosi. Ja kuten filosofit toteavat, oikeamieliset teotkaan eivät aina johda oikeudenmukaiseen lopputulokseen: hyvä tahto on eri asia kuin kyky löytää oikeat keinot tai tunnistaa suotuisat olosuhteet. Ja päinvastoin: ihmiset voivat saada aikaan oikeudenmukaisia sosiaalisia tuloksia, vaikka heidän motiivinsa eivät olisikaan oikeamielisiä tai heidän oikeudentuntonsa erehtyisi. Siksi lastensuojelussa, jonka arviointitilanteet ovat vaikeita ja jossa väliin tulevia muuttujia on paljon, toimenpiteet voivat tuottaa yllättäviä lopputuloksia. Siksi myöskään työn lopputuloksesta ei voida päätellä suoraviivaisesti mitään

työntekijän persoonasta tai kyvyistä, hänen ”hyvyydestään” ihmisenä, hyvästä tahdosta tai sen puutteesta.

Filosofisessa tarkastelussa erotetaan lisäksi vielä ”moraalisesti oikea” ja ”oikeudenmukainen” toisistaan. Oikeudenmukaisuus on vain yksi lukuisista moraalisisista hyveistä eikä välttämättä aina paras. Oikeudenmukainen teko voi olla moraalisesti väärin, vastaavasti moraalisesti oikein tehty teko (vaikkapa armeliaisuus-periaatetta noudattaen) voi olla epäoikeudenmukainen. Oikeudenmukaisuus liittyy ihmisen asemaan ja asemien keskinäiseen vertailuun. Edelleen se liittyy ihmisten tekoihin, siihen, mitä he ovat ”ansainneet”. Lakimiehen työssä oikeudenmukaisuuden vaatimus liittyy jo edellä mainittuun muodolliseen oikeudenmukaisuuteen: samanlaisia tapauksia on kohdeltava samalla tavalla. Tämä ei kuitenkaan takaa oikeudenmukaista lopputulosta (pohdintaan liittyy lisäksi lukuisia ongelmia, joita en tässä voi laajemmin käsitellä – esimerkiksi se, millä perusteilla päätetään tapausten ”samanlaisuudesta”). Ongelmia voi aiheutua siitä, että laki itsessään on epäoikeudenmukainen. Lienee kuitenkin epätodennäköistä että lakimies tai sosiaalityöntekijä ryhtyisi toimimaan lainvastaisesti aikaansaadakseen suurempaa oikeudenmukaisuutta. Filosofit painottavat sitä, että kun asiaa tarkastellaan laajemmalla, kokonaisjärjestelmällä koskevalla tasolla, saattaa lainmukaisuus korostua oikeudenmukaisuuden kustannuksella. On tärkeää, että jokainen hoitaa omaa tehtäväänsä kokonaisuudessa. ”Lakimiehen tehtävänä oikeusvaltiossa on tarjota oikeuspalveluja sen jäsenille ja tällä tavalla edistää koko järjestelmän päämääriä.” (Laitinen, Launis & Wennberg 2000, 100-103).

Saksan natsioikeudenkäynneissä vedottiin ns. Radbruch-periaatteeseen, jonka mukaan lakia ei saa soveltaa silloin, kun se veisi perustavanlaatuisen ristiriitaan moraalien vaatimusten kanssa – epäoikeudenmukaisen oikeuden on väistyttävä oikeudenmukaisuuden tieltä. Natsivaltiossa toimineet syytetyt eivät siis voineet vedota siihen, että he olivat noudattaneet natsivallan aikana voimassa olleita lakeja ja toimineet lainmukaisesti. Periaatteelle nimensä antanut oikeusfilosofi Gustav Radbruch katsoi, että Natsi-Saksan tuomarit olivat jääneet ”oikeuden vangeiksi”. Lisäksi ongelmia aiheutui oikeuspositivistisesta ajattelutavasta, joka erotti laillisen moraalisesti oikeasta, oikeuden arvoista, ja piti pahaakin säädöstä lakina. Mutta yhtäläillä ongelmia voi aiheutua radbruchilaisesta ”oikeasta” oikeudesta, koska se painottaa tuomarin intuitioita, omia arvoja, moraalikäsitteitä ja omaatuntoa, ja avaa näin tien päätöksenteon mielivaltaisuukselle. Tuomari itse voi tällöin pelkin subjektiivisin perustein arvioida, koska oikeus ylittää hyväksyttävyyden rajat. (Petman, 2002, 69–70.)

Oikeuden tutkimuskin on moniäänistä. Niin sanottu kriittinen oikeusteoria onkin pyrkinyt kiistämään monia niistä oletuksista, joille juridisen toiminnan arviointi usein perustuu. Se epäilee oikeuden kykyä ratkaista ristiriitoja ja arvelee juridisten ratkaisujen heijastavan ennen kaikkea juristikunnan muuttuvia kulttuurisia ja poliittisia arvoja ja tuottavan tai uusintavan yhteiskunnallisia hierarkioita. Se katsoo, että oikeudenmukaisilta vaikuttava oikeuden kieli ja rakenteet peittävät alleen vallan ja kontrollin mekanismeja ja että oikeuden yksilökeskeisyys vaikeuttaa pyrkimyksiä yhteisöllisyyteen. (Petman 2002, 74.)

”Kriittisen teorian tarkoituksena on osoittaa, että se, mitä oikeusoppi näyttää tekevän, ei vastaa sitä, mitä se itse asiassa tekee. Oikeusoppi on manipuloitavissa oikeuttamaan lähes päättymättömän kirjon mahdollisia lopputuloksia. Argumentti, joka on seuraavinaan käsitteiden logiikkaa, saattaa johtaa täysin vastakkaisiin suuntiin: käsitteet ovat pyöräytettävissä suuntaan tai toiseen.” (Mt.)

Petmanin mukaan radikaaleimmilleen vietyä kriittinen oikeusteoria ”uhkaa oikeusvaltion mahdollisuutta” (mts. 83) ja vie ajattelun nihilismiin. Näin ei kuitenkaan välttämättä ole. Nihilismin sijaan kriittisyys voi myös viedä ymmärtämään oikeuden monia sidonnaisuuksia. ”Oikeudenharjoittajien viattomuutta ei voi palauttaa. Heille jää pysyvä epäily omista toimistaan; he jäävät häilymään sitoumuksen ja kyynisyyden välille.” kirjoittaa Petman (mts. 85.). Kriittinen oikeusteoria on tarjonnut perinteisen oikeusajattelun ja ihannoidun oikeuden tilalle paradokseja, ristiriitoja ja epäilyä.

Olen pohtinut lainmukaisuuden ja oikeudenmukaisuuden yhtymäkohtia siksi, että se kuvastaa yhtä tärkeää osa-aluetta lastensuojelutyön juridisoitumisessa. Mihin sosiaalityö haluaa sitoutua? Lainmukaisuuteen, oikeudenmukaisuuteen, moraalisesti oikeaan? Mihin sen annetaan sitoutua? Mitä vaihtoehtoja sosiaalityöntekijällä kunnallisena virkamiehenä (virkavastuulla) ja valtioinstituution edustajana (laillinen pakkovalta) on? Olipa hän henkilökohtaisesti mitä mieltä hyvänsä oikeusvaltion kenties sangen konservatiivisesta ideaalista, hän ei virkamiehenä voi sitä kieltää. Onko muuta vaihtoehtoa, kuin oppia pelaamaan peliä juristien ja oikeustieteen, oikeuden ehdoilla? Entä kuinka toimia silloin, kun sosiaalityön kritisoijana on yhteiskuntatieteilijä, joka käyttää oikeustieteen argumentteja lyömäaseena?

Sosiaalityöntekijän on joka tapauksessa oivallettava, että oikeus ei ole olemassa sosiaalityöntekijää varten - Tarukanteleen (2001) mukaan sen tehtävä ei ole ”tukea viranomaista sen vaikeissa ponnisteluuissa” - vaan ennen kaikkea asiakkaan oikeusturvaa ja ihmis- ja perusoikeuksien valvontaa varten (ks. myös Tarukannel 2002a, 103). Juristien sanoin oikeusistuin tutkii asiat ja muodot, ja muotojen kautta taas ”muotoillaan oikeaa oikeutta”. Oikea oikeus ei ole samaa kuin hyvä sosiaalityö. Sosiaalityöntekijän on opittava kestämään se, että oikeus näkee asiat joskus eri tavoin kuin sosiaalitoimi. On myös muistettava ratkaisupakko: oikeuden on ratkaistava ne asiat, jotka sille tulevat käsittelyyn, muuta vaihtoehtoa sillä ei ole. Kuten Tulokas (2001) on todennut: ”Tuomioistuimen on ratkaistava myös ne asiat, joista sillä ei ole kovin suurta ymmärrystä.” Käsittelyssä voidaan hallintojuristien mukaan taata asianmukainen prosessi ja hyvin perusteltu päätös – ”oikeaa ratkaisua” ei sen sijaan voida taata - vaikka tästä ehkä lastensuojelun kriitikot ovat eri mieltä. Tässä mielessä oikeuden kädet ovat sidotummat kuin sosiaalityöntekijän, joka voi aina yksittäisessä asiakastapauksessa ja sen eri vaiheissa käyttää harkintaa ja ainakin jossakin määrin säädellä prosessin tahtia ja etenemistä – myös jättää toimimatta jos niin parhaaksi näkee, ellei sitten näin toimiessaan riko viranomaiselle asetettua aktiivisuusvelvoitetta. Jossakin määrin siis sosiaalityöntekijän on vain ”alistuttava” oikeuden vallalle. Oikeus päättää omalla sarallaan mitä päättää ja sosiaalityö ei voi tähän juurikaan vaikuttaa. Sen sijaan omalla sarallaan sosiaalityöntekijä voi ihannetapauksessa toteuttaa oikeusvaltioperiaatteet huomioon ottavaa sosiaalityötä kuitenkin omasta ammatillisesta näkökulmastaan ja omalla ammattitaidollaan, omaan tietämykseensä - intuitiiviseen ja analyttiseen - nojaten.

Scourfield toteaa tutkimuksensa lopuksi (2003, 172), että lastensuojelun sosiaalityössä alituinen taiteilu eri osapuolten oikeuksien välillä on hyvin raskasta ja työntekijää kuormittavaa. Lastensuojelun ikuinen dilemma lienee ainainen ”väärässä olo” – näkökulmasta riippuu, millä tavoin väärässä. Kuten olen jo edellä todennut, kritiikkiä aiheuttaa sekä oletettu tai todellinen yli-innokkuus (liikaa, liian aikaisin) että oletettu tai todellinen passiivisuus (liian vähän, liian myöhään). Kuinka paljon enemmän - tai vähemmän - sosiaalityöltä voidaan vaatia, ja kuka saa vaatia? Ja tuottavatko vaatimukset muuta kuin uudenlaisia ”muotivirtauksia”, uusia painotuksia jotka korvaavat yhden asian toisella mutta

joilla on vähän vaikutusta kokonaisuuteen? Scourfield (mt.) kysyykin, eikö tällaisia ulkopuolisia ”neuvontayrityksiä” ole ollut jo aivan riittävästi.

6. Juridisoituva lastensuojelun arki

Oikeusvaltiossa viranomaistoiminta tapahtuu lain ehdoilla. Sosiaalityölle ja lastensuojelulle on tässä rakennelmassa varattu tietty paikka ja tietty rooli. Lastensuojelun juridisoitumisen vahvistuessa sosiaalityön prosesseja, työssä käytettävää kieltä ja asiantuntijuutta aletaan yhä enemmän määrittellä juridiikan kautta ja juridisin perustein. Laillista, virallista tietä tuleva juridisoitumisvaatimus suhtautuu kuitenkin sosiaalityöhön ja työntekijään neutraalisti, ei alleviivaa muttei vähättelekään sosiaalityön asiantuntemusta. Se vaatii sosiaalityöltä tiettyjen oikeusvaltion peruseriaatteiden noudattamista ja arvioi sen toimintaa näiden periaatteiden valossa. Sen sijaan lastensuojelun kriitikko ja joskus mediakin näkee sosiaalityön (tekijän) osaamattomana ja pätevyydeltään kyseenalaisena. He antaisivat mielellään sisältökysymyksissä enemmän valtaa ammattikunnan ulkopuolelle ja kontrolloisivat epäluotettavaksi määrittelemäänsä sosiaalityötä tarkoin ohjein ja määräyksin. Kriitikko kiistää sosiaalityöntekijän asiantuntemuksen ja osaamisen niissä lastensuojelullisissa tehtävissä, joiden hoitaminen hänelle lain mukaan kuuluu. Samoin kriitikko mielellään kiistää toiminnan laillisuuden sekä sosiaalityön oikeuden laillisen vallan ja harkinnan käyttöön. Roos (2001, 477) toteaa: ”Jos huostaanottoon joudutaan, silloin viranomaiset ovat hoitaneet lastensuojelulain määräämät tehtävänsä huonosti”. Hän ei huomaa, että huostaanotto (myös tahdonvastainen) on ”lastensuojelulain määräämä tehtävä”; siitä on laissa velvoittava säännös - sitä ei ainoastaan sallita vaan tiettyjen edellytysten täytyessä siihen käsketään. Siitä, että huostaanotto tapahtuu, ei myöskään voida päätellä sitä, miten työ on sitä ennen hoidettu, kenen oikeuksia työskentelyprosessissa on pisimpään suojattu tai mikä merkitys huostaanotolla ylipäänsä on koko asiakasprosessia tai lapsen elämää ajatellen (vrt. Heino & Pösö 2003, 593–594).

Munro (1998) on tuonut esiin sosiaalityölle ominaisen dilemman: tällä julkisella työllä on ollut kovin yksityinen luonne. Kun sosiaalityö on nähty ennen kaikkea vuorovaikutustyönä, ja usein vielä kahdenkeskisenä sellaisena, ei ole välttämättä opittu kertomaan työstä suurelle yleisölle eikä puhumaan edes työn perusasioista ääneen. Työtä ei ole opittu perustelevaan. Pohjolan (2001) mukaan olemme sitkeästi pitäneet yllä käsitystä sosiaalityön määrittelemisen mahdottomuudesta. Juridisoituminen kuitenkin vaatii yhä selkeämpää ja suorempaa työstä puhumista ja kirjoittamista. Media, suuri yleisö, poliittiset päättäjät ja yhteistyökumppanit tarvitsevat tietoa lastensuojelun perusteista ja toimintatavoista. Oikeudellinen järjestelmä tarvitsee toimiakseen selityksiä, selvityksiä ja tarkkoja perusteluja. Ennen kaikkea on pystyttävä perustelevaan lastensuojelun asiakkaille (aikuisille ja lapsille), miksi he ovat asiakkaina ja mitä asiakkuudesta seuraa. Vain perustelujen kautta lastensuojelusta voi tulla ymmärrettävää.

Joskus lailta ja juridiikalta näytään odottavan paljon - se asetetaan ”pelastajan” rooliin. Tällaista ammattikunnan ulkopuolelta tulevaa pelastusta saattaa vaikeimmissa tilanteissa toivoa yhtä lailla sosiaalityöntekijä kuin kriitikkokin. Taustalla ovat lain ja oikeuden uskottavuus, vakuuttavuus ja voima sekä juridisen argumentoinnin ja asiantuntijuuden rooli yleispätevän totuuden määrittelijänä yhteiskunnassa. Usein toivotaan tarkempaa ja yksityiskohtaisempaa sääntelyä, johon tarttua ja tukeutua vaikeassa päätöksentekotilanteessa. On selvää, että lakien on oltava riittävän ajantasaisia jotta ne voivat aidosti tukea työtä ja sen

päämääriä. Laeista kuitenkin harvoin löytyy lopullista vastausta vaikeisiin tilanteisiin koska Tarastin (2002, 576) sanoin uudet lait ja säännökset saattavat vain synnyttää uusia pulmia. Hyvinvointivaltiossa vastausta yhteiskunnallisiin ongelmiin saatetaan hakea yhä tarkemmasta sääntelystä, mutta:

”Tarkempi sääntely taas vaatii seuraavalla kerralla vielä tarkempaa säätelyä, sillä vastoin uskoa tarkempi sääntely useimmiten aiheuttaa uusia ja uudentyypisiä lainvalmistelijalta piiloon jääneitä tulkintaongelmia.” (Mt.)

Huumeongelmaa ei ole saatu kuriin lainsäädännöllä ja promillerajan alentaminen tuskin poistaisi rattijuoppoutta. Perusoikeudet eivät ole pystyneet takaamaan sosiaali- ja terveydenhuoltoa aina kaikille kansalaisille. (Mt.) Lailla tai kirjallisilla ohjeistuksilla ei poisteta eikä ratkaista lastensuojelunkaan ongelmia. Näin ei ole tapahtunut Englannissa eikä ole syytä uskoa, että näin tapahtuisi Suomessakaan. Laki tai lain tuntemus tuskin avaa ovia vaikeiden vuorovaikutustilanteiden ymmärtämiseen ja niistä selviytymiseen tai ylipäänsä ihmissuhteiden hallintaan. Se ei poista eettisen ja moraalisen pohdinnan tarvetta. Laki ei takaa lapsen suojelua; se voi joskus jopa hankaloittaa ja hidastaa sitä kärjistämällä perheen ja työntekijän välistä suhdetta ja vaatimalla vaikeasti toteennäytettävistä seikoista selkeää näyttöä. Parhaimmillaan laki luo puitteet ja rajat toiminnalle, selkiyttää käytäntöjä ja takaa oikeusturvan, mutta se ei välttämättä helpota itse päätöksentekoa eikä poista tilannekohtaisen ammatillisen harkinnan tarvetta.

Sosiaalityö ei voi muuttua juridiseksi toiminnaksi tai edes juridiikan kaltaiseksi, koska näillä on erilliset tehtävänsä yhteiskunnassa. Sosiaalityöntekijällä on oltava tietty määrä juridista ymmärrystä: hänen on tiedettävä, mitä merkitsee oikeusvaltio ja mitä vaatimuksia perusoikeusvelvoitteisuus, laillisuusvaatimus ja hyvän hallinnon periaatteet työlle asettavat. Hänen on ymmärrettävä lain ja oikeuden tehtävä ja velvoitteet. Sosiaalityöllä on erillisenä instituutiona, tieteenalana ja professiona kuitenkin oltava itsenäinen tietopohja, tehtävä, ääni ja vastuu. Sosiaalityö ei voi olla alisteista juridiikalle mutta se ei voi myöskään piiloutua juridiikan taakse, niin suuri kuin tämä houkutus joskus olisikin.

Toimiiko sosiaalityöhön liitetty refleksiivinen, avoin, jaettu tai dialoginen asiantuntijuus sitten lastensuojelun vaikeimmissa tilanteissa, joissa sosiaalityöntekijän on otettava ratkaisijan rooli ja ryhdyttävä toimiin lapsen edun varmistamiseksi? Hänenhän on tällöin ”tiedettävä paremmin”. Tällöin on kyse lastensuojelulle delegoidun laillisen vallan käytöstä. Luottamus on paitsi asiantuntijuuden myös sosiaalityön asiakassuhteen kulmakivi. Luottamus syntyy rehellisyydestä ja avoimuudesta, myös avoimesta vallankäytöstä. Sosiaalityöntekijällä on näkemys perheen ja lapsen tilanteesta ja mitä juridisemmaksi prosessi käy, sitä selkeämmin ja kirkaammin näkemys on tuotava esiin. Kyse on usein vaikeista ja satuttavista asioista. Niitä ei voida kaunistella eikä peitellä jos toimitaan oikeusvaltioperiaatteiden mukaan ja oikeudenmukaisesti kaikkia asiakkaita, ennen kaikkea lasta kohtaan. ”Paremmen tietäminen” ei merkitsekään toisten tietämisen yläpuolelle asettuvaa ylivertaista tietämistä, vaan entistä paremmin *perusteltua* ja entistä *avoimempaa* ääneen lausuttua tietämistä, johon sisältyy myös ymmärrys niistä epävarmuuksista ja ristiriitaisuuksista, joista lastensuojelun arki väistämättä muodostuu.

Lähteet

Aapola, Sinikka (1999) *Murrosikä ja sukupuoli. Julkiset ja yksityiset ikämäärittelyt*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Aarnio, Aulis (2002) *Oikeusvaltio – tuomarivaltio?* Teoksessa Aulis Aarnio & Timo Uusitupa (toim.) *Oikeusvaltio*. Helsinki: Kauppakaari, Lakimiesliiton Kustannus, 1-12.

Van Aerschot, Paul (1996) *Oikeudellistuminen julkisoikeudessa. Lectio praecursoria*. <http://elektra.helsinki.fi/se/1/0023-7353/94/7/oikears.pdf> (6.9.2003)

Van Aerschot, Paul (2003) *Oikeusturvasta sosiaalihuollossa*. *Lakimies* 4/2003 s. 619-637.

Apulaisoikeuskansleri 25.11.2002: Poliisiviranomaisten ja sosiaaliviranomaisten menettely lapsen kiireellistä huostaanottoa koskevassa asiassa. Päätös 313/1/02.

Archard, David (1993) *Children. Rights and childhood*. London: Routledge.

Arnkil, Tom Erik & Eriksson, Esa (1996) *Kenelle jää kontrollin musta pekka-kortti? Sosiaalitoimisto verkostoissa*. Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 63.

Bardy, Marjatta (2001) *Pikkulapsen sijoitus oman kodin ulkopuolelle – syrjäytymisen ja liittymisen risteyskohta*. Teoksessa Irmeli Järventie ja Hannele Sauli (toim.) *Eriarvoinen lapsuus*. Helsinki: WSOY, 47-81.

Bardy, Marjatta & Salmi, Minna & Heino, Tarja (2001) *Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun*. Helsinki: Stakes, Raportteja 263.

Berg, Kristiina (1998) *Huostaanotto ja sen vaihtoehdot. Valtakunnallisen huostaanottoprojektin avausseminaari 22. – 23.9.1997*. Stakes, Tieto kierto-omonistesarja, 14/1998. <http://www.stakes.fi/huosta/tietokierto/TK1498.htm#Sosiaalityo>

Bergmark, Åke (1998) *Nyckelbegrepp I socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Brandon, Marian & Schofield, Gillian & Trinder, Liz (1998) *Social Work with Children*. London: Macmillan.

Brax, Tuija (2001) *Eurooppalaiset perusoikeudet. Toimiva oikeusvaltio*. Eduskunnan ja Oikeuslaitoksen järjestämä seminaari 14.11.2001. Eduskunnan kanslian julkaisu 2/2002, 31-34. http://www.riksdagen.fi/fakta/julkaisut/ekj2_2002.pdf (15.8.2003)

Buckley, Helen (1999) *Child Protection Practice: An Ungovernable Enterprise? The Economic and Social Review*, Vol. 30, No. 1, January, 1999, pp. 21-40. http://www.esr.ie/vol30_1/2_Buckley.pdf

Daniel, Paul & Ivatts, John (1998) *Children and Social Policy*. London: Macmillan.

Eduskunnan apulaisoikeusasiamies. Helsinki 18.12.2003. Päätös 1634/4/01.

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 2001. Helsinki 2002.
<http://www.eduskunta.fi/fakta/eoa/eoa.htm>

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 2002. Helsinki
 2003.<http://www.eduskunta.fi/fakta/eoa/eoa2002.pdf>

Eduskunnan oikeusasiamies 31.12.2003: Sosiaalityöntekijän ja poliisin toiminta epäillyn
 lapsen luvattoman maasta viemisen estämisessä. Päätös 2710/4/01.

Eriksson, Lars D. (toim.) (1967) Pakkoauttajat. Helsinki: Tammi.

Ervasti, Kaijus (2002) Tuomioistuimet riitojen ratkaisijoina. Defensor Legis N:o 4/2002, 586-
 604.

Eräsaari, Risto (1997) Mistä asiantuntijuus on kotoisin? Teoksessa Juhani Kirjonen, Pirkko
 Remes & Anneli Eteläpelto (toim.) Muuttuva asiantuntijuus. Jyväskylän yliopisto,
 Koulutuksen tutkimuslaitos, 62-72.

Eräsaari, Risto (2003) Varmuuden varjosta odotusten valoon. Janus vol. 11 (4) 2003, 334-
 348.

Fairclough, Norman (2002) Miten media puhuu. Toinen painos. Tampere: Osuuskunta
 Vastapaino.

Farmer, Elaine (2000) Protection and child welfare. Striking the balance. Teoksessa Nigel
 Parton (ed.) Child Protection and Family Support. Tensions, contradictions and possibilities.
 (Reprinted). London: Routledge, 146-164.

Ferguson, Harry (2003) The Sixth Sense. The Guardian, Thursday January 30, 2003.
<http://society.guardian.co.uk/climbie/comment/0,10939,885515,00.html>

Forsberg, Hannele (1998) Perheen ja lapsen tähden. Etnografia kahdesta lastensuojelun
 asiantuntijakulttuurista. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto

Forsberg, Hannele (2003) Johdanto: Kriittistä näkökulmaa jäljittämässä. Teoksessa Hannele
 Forsberg ja Ritva Nätkin (toim.) Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä.
 Helsinki: Gaudeamus, 7-15.

Fox Harding, Lorraine (1991) Perspectives in Child Care Policy. London: Longman.

Gottberg, Eva (1995) Sosiaalitoimen juridiikka ja lapsen etu. Teoksessa Soile Aho & Ulla
 Kulmala & Hannele Räihä & Sirpa Porkka & Taru Timlin (toim.) Lapsen etu. Turun
 yliopisto, Täydennyskoulutuskeskus, Sarja B: Raportit ja selvitykset 8, 33-51.

Gottberg, Eva (2003a) Sosiaalitoimen on muistettava kykyjensä rajat. Helsingin Sanomat,
 Mielipide, 5.1.2003.

Gottberg, Eva (2003b) Lapsioikeuden keskeisiä kohtia sosiaalitoimen näkökulmasta.
 Luentomoniste, Helsingin yliopiston Tutkimus- ja koulutuskeskus Palmenia.

- Granfelt, Riitta (2002) Pahasta kirjoittaminen. Teoksessa Merja Laitinen & Johanna Hurtig (toim.) Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Jyväskylä: PS-kustannus, 127-141.
- Habermas, Jürgen (1986) Law as Medium and Law as Institution. Teoksessa Teubner, Gunther (ed.) Dilemmas of Law in the Welfare State. Berlin : De Gruyter, 203-220.
- Hallberg, Pekka (1999) Perusoikeuksien merkitys. Joensuun yliopisto 30 vuotta. Korkeimman hallinto-oikeuden presidentti Pekka Hallbergin kunniatohtoriesitelmä 16.9.1999. <http://www.kho.fi/puheet/ph1160999.html>
- Hallberg, Pekka (2000) Suomen perustuslaki ja oikeuskehitys. Puhe Kouvolassa 25.5.2000. <http://www.kho.fi/puheet/ph250500.html>
- Hallberg, Pekka (2001) Oikeusvaltion periaatteet ja todellisuus. Eurooppalaiset perusoikeudet. Toimiva oikeusvaltio. Eduskunnan ja Oikeuslaitoksen järjestämä seminaari 14.11.2001. Eduskunnan kanslian julkaisu 2/2002, 8-12. http://www.riksdagen.fi/fakta/julkaisut/ekj2_2002.pdf
- Hannuniemi, Anja (2000) Hyvä huolto, huono huolto ja huostaanotto. Lapsi- ja holhousoikeuden luentosarja, Helsingin yliopisto, Yksityisoikeuden laitos, 1.-12.11.2000.
- Harder, Margit & Pringle, Keith (1997) Conclusion: Transnational Comparisons and Future Trajectories. Teoksessa Margit Harder & Keith Pringle (eds) Protecting Children in Europe: Towards a New Millennium. Aalborg: Aalborg University Press, 147-174.
- Harrikari, Timo (2003a) Pitäisikö sosiaalityön luopua omista lähtökohdistaan? Helsingin Sanomat, Vieraskynä, 17.1.2003.
- Harrikari, Timo (2003b) Sosiaalityö ei pääse eroon juridiikasta. Talentia 2/03, 14-15.
- Harrikari, Timo (2003c) Sosiaalityö ja juridiikan politiikka. Sosiaaliturva 3/2003, 18-19.
- Hart, Chris (1998) Doing a Literature Review. Releasing the Social Science Research Imagination. London: Sage.
- Heino, Tarja (1997) Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa. Sosiaalityöntekijän tuottama määrittely lastensuojelun asiakkaaksi. Stakes, Tutkimuksia 77. Jyväskylä: Gummerus
- Heino, Tarja (1999) Lastensuojelun trendit. Teoksessa Päivi Virtanen (toim.) Verkostoituva asiakastyö. Helsinki: Kirjayhtymä, 9-32.
- Heino, Tarja & Pösö, Tarja (2003) Tilastot ja tarinat lastensuojelun tietolähteinä. Yhteiskuntapolitiikka 68 (2003):6, 584-596.
- Herring, Jonathan (1999) The Welfare Principle and the Rights of Parents. Teoksessa Andrew Bainham, Shelley Day Sclater & Martin Richards (eds) What is a Parent? A Socio-Legal Analysis. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 89-105.
- Hill, Malcolm & Tisdall, Kay (1997) Children & Society. London: Longman.

- Hirsch, Joachim (1983) Turvavaltio. Saksan malli, sen kriisi ja uudet yhteiskunnalliset liikkeet. Tampere: Vastapaino.
- Hirvelä, Päivi (1997) Lapsi rikosprosessissa. Erityisesti inestinin todistamisen ongelmat. Helsinki: Werner Söderström Lakitieto Oy.
- Howe, David (1996) Surface and Depth in social-work practice. Teoksessa Nigel Parton (ed.) Social Theory, Social Change and Social Work. London: Routledge, 77-97.
- Huhtanen, Raija (2001) Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen lopullinen tuomio 12.7.2001. Tapaus K. & T. v. Suomi. Oikeustapauksia. Lakimies 6-7/2001 s. 1151-1163.
- Hukkanen, Raija (2002) Psychosocial Problems Of Children Placed In Children`s Homes. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja D medica-odontologica, osa 524.
- Hurtig, Johanna (2003) Lasta suojelemassa. Etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä. Rovaniemi, Acta Universitatis Lapponiensis 60.
- Hurtig, Johanna & Laitinen, Merja (2000) Kohtalokas kolmio. Perhe, paha ja ammattilaiset. Janus vol. 8 (3) 2000, 249-265.
- Hurtig, Johanna & Laitinen, Merja (2002) Mielivaltaa vai perusteltua ammatillisuutta? Keskustelua lastensuojelun sosiaalityön toimintatavoista. Janus vol. 10 (2) 2002, 161-165.
- Husa, Jaakko & Pohjalainen, Teuvo (2002) Julkisen vallan oikeudelliset perusteet – johdatus julkisoikeuteen. Helsinki: Talentum.
- Husa, Sari (1996) Voidaanko lapseen kajota? Ruumiillisen koskemattomuuden oikeus? Janus vol. 4 (4) 1996, 356-380.
- Husso, Marita (2003) Parisuhdeväkivalta. Lyötyjen aika ja tila. Tampere: Vastapaino.
- Ihmisoikeustuomioistuin tukehtumassa jutturuuhkaan. Helsingin Sanomat, Kotimaa 15.2.2004.
- Jukarainen, Heikki (2003) Lastensuojeluasioiden käsittely hallinto-oikeudessa. Luennot Helsingin yliopiston Tutkimus- ja koulutuskeskus Palmenian lastensuojelun täydennyskoulutuksissa 28.4., 8.9. ja 29.9.2003.
- Julkunen, Raija (1997) Naisruumiin oikeudet. Teoksessa Eeva Jokinen (toim.) Ruumiin siteet. Tekstejä eroista, järjestyksestä ja sukupuolesta. Tampere: Vastapaino, 43-63.
- Jyränki, Antero (2000) Uusi perustuslakimme. Turku: Iura nova.
- Jyränki, Antero (2002) Oikeusvaltio ja demokratia. Teoksessa Aulis Aarnio & Timo Uusitupa (toim.) Oikeusvaltio. Helsinki. Kauppakaari, Lakimiesliiton Kustannus, 13-26.

Kaivosoja, Matti (1996) Pakko auttaa. Tutkimus mielenterveyslain säätämisen heijastumisesta alaikäisten pakkoauttamiskäytäntöihin vuosina 1991-1993. Helsinki, Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 1996:2.

Kajava, Mirja (1997) Lapsen etu huostaanottoprosessissa. Tutkimus pakkohuostaanotoista. Oulun yliopisto, Acta Universitatis Ouluensis E, Scientiae Rerum Socialium 26.

Kananoja, Aulikki (1997) Sosiaalityö ja huostaanotot. Esitelmä Stakesin valtakunnallisen huostaanottoprojektin avausseminaarissa Huostaanotto ja sen vaihtoehdot. 22.9.1997. Helsinki.

Kananoja, Aulikki & Turunen, Merja-Maaria (1996) Tähän suuntaan lastensuojelu! Helsinki: Stakes, Aiheita 4.

Keeping Children Safe. The Government's Response to the Victoria Climbié Inquiry Report and Joint Chief Inspectors' Report Safeguarding Children. September 2003.
<http://www.dfes.gov.uk/everychildmatters/pdfs/KeepingChildrenSafe.pdf>

Kiili, Johanna (2002) Lapset elinympäristönsä asiantuntijoina. Toimintatutkimus lasten osallistumisen kehittämiseksi. Jyväskylä: Koske, Keski-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. Tutkimuksia 1.

King, Michael (1997) A Better World for Children. Explorations in Morality and Authority. London: Routledge.

King, Michael & Piper, Christine (1995) How the Law Thinks About Children. Second edition. Aldershot: Arena.

Kitzinger, Jenny (1997) Who Are You Kidding? Children, Power and the Struggle Against Sexual Abuse. Teoksessa Allison James & Alan Prout (eds) Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study. London: Falmer Press, 165-189.

Klami, Hannu Tapani (1990) Johdanto. Teoksessa Pekka Timonen (toim.) Johdatus suomen oikeusjärjestelmään 1. Jyväskylä: Lakimiesliiton Kustannus, 1-57.

Klami, Hannu Tapani (1995) Inesti, huostaanotto ja rikostuomio. Yliopisto, 8/95.
<http://yliopistolehti.helsinki.fi/yl8puhe.htm>

Knuuti, Leeni (2001) Sosiaalityöntekijän kuuluu huolehtia myös perheiden oikeusturvasta. Helsingin Sanomat, Mielipide, 4.6.2001.

Knuuti, Leeni (2003a) Huostaanotto on ihmisoikeusasia. Helsingin Sanomat, Mielipide, 15.1.2003.

Knuuti, Leeni (2003b) Huostaanotot ratkaistava tuomioistuimissa. Helsingin Sanomat, Mielipide, 10.9.2003.

Knuuti-Haapala, Leeni (1999) Kuka määrittelee lapsen edun? Helsingin Sanomat, Yleisönosasto, 3.12.1999.

Korpinen, Johanna (1998) Sosiaalinen ja oikeudellinen asiantuntijuus lastensuojelussa: käytännöt ja kohtaaminen lääninoikeudessa. Tutkimussuunnitelma, Tampereen yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos. Esitelty Sosiaalityön tutkimuksen päivillä Tampereella 4.12.1998.

Kortteinen, Juhani (2000) Suomi tuomiolla Strasbourgissa. Ihmisoikeusraportti 2/2000. <http://www.kaapeli.fi/pesue/ioraportti1800.htm>

Kurki-Suonio, Kirsti (1992) Isien oikeudet ja lapsen etu. Naisnäkökulma ja lapsen huollon määräytyminen. Teoksessa Riitta Turunen (toim.) Naisnäkökulmia oikeuteen. Helsinki: Gaudeamus, 146-172.

Kurki-Suonio, Kirsti (2002) Barnets bästa – hur kan detta säkras i social- och familjerättsliga procedurer? Det Nordiska Juristmötet, Helsingfors, 16.8.2002. www.congrex.fi/njm2002/referat/417kurkisuonio.pdf

Kyntäjä, Timo (2000) Muurahaisia oikeussosiologian pesästä. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut, Forum Iuris.

Kähkönen, Päivi (1994) "Vanhemmuuden murtuminen". Lapsen huostaanotto sosiaalitoimen asiakirja-aineiston valossa. Jyväskylän opetussosiaalikeskuksen julkaisusarja 2/1994.

Kääriäinen, Aino (2003) Lastensuojelun sosiaalityö asiakirjoina. Dokumentoinnin ja tiedonmuodostuksen dynamiikka. Helsingin yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia 1/2003.

Lagerspetz, Eerik (2002) Oikeusvaltion itsepuolustus ja itsetuho. Teoksessa Aulis Aarnio & Timo Uusitupa (toim.) Oikeusvaltio. Helsinki. Kauppakaari, Lakimiesliiton Kustannus, 39-60.

Laitinen, Ahti (2002) Oikeussosiologian perusteet. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, Rikos- ja prosessioikeuden sarja A N:o 27.

Laitinen, Ahti & Launis, Veikko & Wennberg, Mikko (2000) Johdatus lakimiesetiikkaan. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Kokoomateosten sarja B:9.

Land, Hilary (1999) Families and the law. Teoksessa John Muncie, Margaret Wetherell, Mary Langan, Rudi Dallos & Allan Cochrane (eds) Understanding the family. London: Sage, 81-124.

Lapsen turvallisuus komplisoituneessa huoltoriidassa. Erityisselvitys sosiaali- ja terveysministeriölle. 30.1.2003. Maija Auvinen ja Matti Kaivosoja. Työryhmämuistioita 2003, STM. <http://pre20031103.stm.fi/suomi/pao/lastensurva/raportti.pdf>

Lapsipoliittisen selontekotyöryhmän muistio. Helsinki, Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 1994:24.

Lasten parhaaksi. Helsingin Sanomat 18.3.2001.

Lastensuojelu 2002. Stakes, Tilastotiedote 16/2003. <http://www.stakes.info/2/2/2,2,1.asp>

Lastensuojelusta kohti lapsipolitiikkaa. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 11.10.1995. <http://www.stakes.fi/palvelut/mielenterveys/me/lapset/lastensu2.html>

Lehtimaja, Lauri (1999) Perus- ja ihmisoikeudet eivät politisoi laillisuusvalvontaa. Tiivistelmä Turun yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa 4.2.1999 pidetystä studia generalia- luennosta. <http://www.eduskunta.fi/fakta/ea/ea8i.htm#040299>

Lehto, Juhani (1997) Sosiaalityö ja perusoikeudet. Teoksessa Riitta Viialainen & Maisa Maaniittu (toim.) "Tehdä itsensä tarpeettomaksi?". Sosiaalityö 1990-luvulla. Helsinki: Stakes, Raportteja 213, 103-115.

Lindley, Bridget (1999) State Intervention and Parental Autonomy in Children`s Cases: Have We Got the Balance Right? Teoksessa Andrew Bainham & Shelley Day Sclater & Martin Richards (eds) What is a Parent? A Socio-Legal Analysis. Oxford – Portland Oregon: Hart Publishing, 197-215.

Litmala, Marjukka (2003) Perheet, parisuhteet ja lapset. Kehityssuuntia ja käsityksiä perhe-elämän oikeusoloista. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 201.

Mahkonen, Sami (1995) Perhesalaisuudet: salassapitovelvollisuus ammattiauttajan työssä. Juva: WSOY.

Mahkonen, Sami (1997) Huostaanottojärjestelmä ja lastensuojelulain uudistustarpeet. Esitelmä Stakesin Valtakunnallisen huostaanottoprojektin avausseminaarissa "Huostaanotto ja sen vaihtoehdot", Helsinki 23.9.1997.

Mahkonen, Sami (1998) Parisuhde ja vanhemmuus. Perheoikeudellinen tutkimus. Helsinki: Kauppakaari Oyj.

Masson, Judith (2000) Introducing non-punitive approaches into child protection. Legal issues. Teoksessa Nigel Parton (ed.) Child Protection and Family Support. Tensions, contradictions and possibilities. (Reprinted). London: Routledge, 92-108.

Matela, Kari (2000) Ihmisoikeustuomioistuin hyväksyy perustellut huostaanotot. Sosiaalityöntekijä 4/00, 16-18.

Matthews, Gareth B. (1996) The Philosophy of Childhood. Fourth printing. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Mikkola, Matti (1987) Oikeasta ja väärästä oikeudellistumisesta sosiaali- ja terveydenhuollossa. Katsaus lainsäädäntöstrategioiden kehitykseen. Oikeus 1987 (16); 1: 17-28.

Mikkola, Matti & Helminen, Jarkko (1994) Lastensuojelu. Helsinki: Karelactio.

Modern Social Services: a commitment to the future. The 12th Annual Report of the Chief Inspector of Social Services 2002-2003. <http://image.guardian.co.uk/sys-files/Society/documents/2003/08/12/SSIannualreport.pdf>

Monro, Pat (1999) Children and the law. Teoksessa Pat Milner & Birgit Carolin (eds)(1999) Time to listen to children. Personal and professional communication. London, Routledge, 216-228.

MOT. Epäily ja rangaistus. Tv 1 4.3.2002.
<http://194.252.88.3/motweb.nsf/sivut/ohjelma?opendocument&pageid=ContentDFE85>

Munro, Eileen (1998) Understanding Social Work. An Empirical Approach. London: The Athlone Press.

Munro, Eileen (2002) Effective Child Protection. London: Sage.

Mutka, Ulla (1998) Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen. Jyväskylän yliopisto, SoPhi.

Mönkkönen, Kaarina (2002) Dialogisuus kommunikaationa ja suhteena. Vastaamisen, vallan ja vastuun merkitys sosiaalialan asiakastyön vuorovaikutuksessa. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 94.

Nieminen, Liisa (1990) Lasten perusoikeudet. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.

Nieminen, Liisa (1999) Yksityiselämän ja perhe-elämän suoja perusoikeutena. Teoksessa Liisa Nieminen (toim.) Perusoikeudet Suomessa. Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus, 107-147.

Nixon Paul (2000) Family group conference connections: shared problems and joined up solutions. http://www.realjustice.org/Pages/vt99papers/vt_nixon.html

Nousiainen, Jaakko (2000) Suomen hallitusjärjestelmä. Sekoittuneesta valtiomuodosta parlamentaariseen. <http://www.om.fi/perustuslaki/3316.htm>

Nousiainen, Kevät (1992) Johdattelua naisoikeuden näkökulmien pariin. Teoksessa Riitta Turunen (toim.)(1992) Naisnäkökulmia oikeuteen. Helsinki: Gaudeamus, 6-13.

Nousiainen, Kevät (2002) Naisten ihmisoikeudet – esineestä ihmiseksi 400 vuodessa. Ihmisoikeusraportti 2/2002. http://www.ihmisoikeusliitto.fi/php/2_2002.php

Nuutila, Ari-Matti (2000) Muuttaako oikeustiede mitään? Virkaanastujaisesitelmä, Turun yliopisto, 12.4.2000. <http://omy.utu.fi/amnpuhe.htm>

Oikeudellistuminen ei ole ”kyllä tai ei”-kysymys. Erhard Blankenburgin haastattelu. Oikeus 1986 (15); 4: 302-318

Oikeusasiamies: Yhden turvallisuus ja toisen vapaus usein ristiriidassa. Helsingin Sanomat 11.2.2001.

Oikeusturva-asiain neuvottelukunnan kertomus toiminnastaan 2000-2001.
<http://www.oikeusturva-asiainneuvottelukunta.fi/>

Ojanen, Tuomas (2001) Suomen valtiosäännön perusteita. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut, Forum Iuris.

Otway, Olive (1996) Social Work with Children and Families. From Child Welfare to Child Protection. Teoksessa Nigel Parton (ed.) Social Theory, Social Change and Social Work. London: Routledge, 152-171.

Parton, Nigel (1996) Social Work, Risk and the "Blaming System". Teoksessa Nigel Parton (ed.) Social Theory, Social Change and Social Work. London: Routledge, 98-114.

Parton, Nigel (2000) Child protection and family support. Current debates and future prospects. Teoksessa Nigel Parton (ed.) Child Protection and Family Support. Tensions, contradictions and possibilities. (Reprinted). London: Routledge, 1-24.

Parton, Nigel & Thorpe, David & Wattam, Corinne (1997) Child Protection. Risk and the Moral Order. London: Macmillan.

Paunio, Riitta-Leena (2002) Pakko ja perusoikeudet. Esitelmä, Lastensuojelun keskusliiton 40. Valtakunnalliset lastensuojelupäivät, Lahti 21.8.2002.
[www.eduskunta.fi/triphome/bin/thw/trip/?\\$html=eoapuh5000&\\$BASE=ere.../](http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/thw/trip/?$html=eoapuh5000&$BASE=ere.../)

Pellonpää, Matti (1996) Euroopan ihmisoikeussopimus. Helsinki: Kauppakaari Oy, Lakimiesliiton kustannus.

Pellonpää, Matti (2001) Euroopan ihmisoikeustuomioistuin yhdentyvässä Euroopassa. Paasikivi-seuran UKK-luento 3.9.2001. <http://www.paasikivi-seura.fi/pellonpaa.htm>

Peltonen, Irkka (2003a) Lastensuojelu lasten kokeman perheväkivallan käsittelijänä. Teoksessa Eija Paavilainen ja Tarja Pösö (toim.) Lapset, perhe ja väkivaltatyö. Porvoo: WSOY, 137-155.

Peltonen, Irkka (2003b) Lastensuojelu ja eettiset kysymykset. Julkaisematon käsikirjoitus.

Perusoikeudet kansainvälistyvässä Suomessa.
<http://www.law.utu.fi/projektit/Poks.html#tuotanto>

Peruspalveluministeri Osmo Soininvaara: Palvelujen laatu ja riittävyys on puhtaasti poliittinen valinta. Stm, Tiedote 180/2000.
<http://pre20031103.stm.fi/suomi/tiedote/tied00/haotiedote805.htm>

Petman, Jarna (2002) Oikeus ja arvot. Teoksessa Ervasti, Kaijus & Meincke, Nina (toim.) Oikeuden tuolla puolen. Helsinki: Kauppakaari, 67-94.

Piirainen, Veikko (1974) Vaivaishoidosta sosiaaliturvaan. Helsinki: Karisto.

Pohjola, Anneli (1999) Moniammatillinen asiantuntijuus. Teoksessa Päivi Virtanen (toim.) Verkostoituva asiakastyö. Helsinki: Kirjayhtymä, 110-128.

- Pohjola, Anneli (2001) Sosiaalityön käsitteen haltuunottamisen haaste. Teoksessa Salme Kallinen-Kräkin (toim.) Sosiaalityö näkyväksi. Sosiaalityön luokitusseminaarin julkaisu 3/2001, 9-14. <http://www.stakes.fi/verkkojulk/pdf/aiheita3-2001.pdf>
- Pringle, Keith (1997) Child Protection in England and Wales. Teoksessa Margit Harder & Keith Pringle (eds) Protecting Children in Europe: Towards a New Millennium. Aalborg: Aalborg University Press, 35-75.
- Pringle, Keith (1998) Children and Social Welfare in Europe. Buckingham: Open University Press.
- Pulma, Panu (1987) Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Lapsuuden yhteiskunnallistuminen ja lastensuojelun kehitys Suomessa. Teoksessa Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva: Suomen lastensuojelun historia. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, 7-264.
- Puutteita koulukotilasten oikeuksien toteuttamisessa. Eduskunnan oikeusasiamies: lehdistöiedotteet, 10.1.2003. <http://www.eduskunta.fi/fakta/ea/ea2002.pdf>
- Pösö, Tarja (1995) Lasten pahoinpitely lastensuojelussa - ollako vai eikö olla? Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Tarja Pösö (toim.) Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat. Konstruktionistinen näkökulma. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 32-53.
- Pösö, Tarja (1996) Lastensuojelun kaksi maailmaa: englantilaisen ja suomalaisen järjestelmän vertailua. Janus vol. 4 (2) 1996, 169-178.
- Pösö, Tarja (1997) Lastensuojelu - uudet teemat, vanhat kysymykset. Teoksessa Riitta Viialainen ja Maisa Maaniittu (toim.) ”Tehdä itsensä tarpeettomaksi?” Sosiaalityö 1990-luvulla. Helsinki: Stakes, Raportteja 213, 145-159.
- Pösö, Tarja (1999) Lastensuojeluturismia. Tutkija selityksineen pulassa. Esikko 4/99, 4-6.
- Pösö, Tarja (2000) Kulttuurinen lapsi ja lastensuojelu. Luento Terve-Sos-messuilla Tampereella 23.5.2000.
- Rahikainen, Marjatta (1991) Pelistä pois. Reunamerkintöjä sosiaalipolitiikkaan. Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Oppimateriaaleja 11.
- Reder, Peter & Duncan, Sylvia & Grey, Moira (1993) Beyond blame. Child abuse tragedies revisited. London: Routledge.
- Reder, Peter & Duncan, Sylvia (1999) Lost Innocents. A follow-up study of fatal child abuse. London: Routledge.
- Ritala-Koskinen, Aino (2001) Mikä on lapsen perhe? Tulkintoja lasten uusperhesuhteista. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 38/2001.
- Roos, J.P. (2000a) Lapsen etu, ihmisoikeudet ja huostaanotto. Helsingin Sanomien mielipidepalsta 8.5.2000. <http://www.valt.helsinki.fi/staff/jproos/huostaanotto.htm>

Roos, J.P. (2000b) Omhändertagande, mänskliga rättigheter, moralisk indignation. Fallet K 6 T vs. Finland. X Nordiske Socialpolitiske Forskerseminar, Voksenåsen 17-19 August 2000. <http://www.valt.helsinki.fi/staff/jproos/omhandt.htm>

Roos, J.P. (2001a) Är detta nödvändigt i ett demokratiskt samhälle? Hufvudstadsbladet, Under strecket 1.10.2001. <http://www.valt.helsinki.fi/staff/jproos/omhandt2.htm>

Roos, J.P. (2001b) Mitä oikein opimme K & T:n tapauksesta? Yhteiskuntapolitiikka 66 (2001):5, 471-478.

Roos, J.P. (2002a) Vastaus Päivi Singolle. Yhteiskuntapolitiikka 67 (2002):1, 72-74.

Roos, J.P. (2002b) Vastine Hurtigille ja Laitiselle. Janus vol. 10 (2) 2002, 166-169.

Roos, J.P. (2002c) Huostaanotto ja ihmisoikeudet. Teoksessa J.P. Roos (toim.) Huostaanottokirja. <http://www.valt.helsinki.fi/staff/jproos/huostaanottokirja.htm#Roos>

Saarenpää, Ahti (1998) Lapsioikeuden säädöksiä, säännöksiä, sääntöjä ja ongelmia. <http://www.urova.fi/home/otk/opinnot/aineet/perhe/text.htm>

Saarenpää, Ahti (2002a) Oikeusvaltio ja verkkoyhteiskunta. Teoksessa Aulis Aarnio & Timo Uusitupa (toim.) Oikeusvaltio. Helsinki. Kauppakaari, Lakimiesliiton Kustannus, 106-130.

Saarenpää, Ahti (2002b) Oikeusvaltio tulee – tuli jo! <http://www.urova.fi/home/vies/ajankohtaista/kide/2002/1/paakirjoitus.htm>

Saarinen, Erja (1998) Juridiikka on lastensuojelussa yhä tärkeämpää. Sosiaaliturva 14/98, 8-10.

Saaristo, Kimmo (2000) Avoin asiantuntijuus. Ympäristökysymys ja monimuotoinen ekspertiisi. Jyväskylän yliopisto, Nykylätkulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 66.

Salomaa, Irmeli (2003) Sosiaalityöntekijä ja oikeudellistuva sosiaalityö. Kenen puolella lastensuojelun juridiikka?-seminaari, Pikassos Oy, 9.10.2003, Hämeenlinna.

Satka, Mirja (1997) Sosiaalityö ajassa – ydinkysymysten äärellä. Teoksessa Riitta Viialainen & Maisa Maaniittu (toim.) "Tehdä itsensä tarpeettomaksi?". Sosiaalityö 1990-luvulla. Helsinki: Stakes, Raportteja 213, 27-38.

Satka, Mirja (1999) Yhteisövastuusta ammattityöksi. Sosiaalityötä 1940-50-luvun Suomessa. Teoksessa Raimo Parikka (toim.) Suomalaisen työn historia. Korvesta konttoriin. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seuran toimituksia 730, 307-334.

Saurama, Erja (2002) Vastoin vanhempien tahtoa. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus, Tutkimuksia 2002:7.

Scheinin, Martin (1998) Yhteiset ihmisoikeutemme. Helsinki: Suomen YK-liitto ry.

Scourfield, Jonathan (2003) Gender and Child Protection. Basingstoke, Palgrave Macmillan.

Selvitys perustuslakiuudistuksen toimeenpanosta. Perustuslain seurantatyöryhmän mietintö. Oikeusministeriö, 2002:7. <http://www.om.fi/16311.htm>

Sijaishuollon pakkotoimityöryhmän muistio. Sosiaali- ja terveysministeriö, Työryhmämuistioita 1998:22. Helsinki.

Sinko, Päivi (2001) Lastensuojelu, juridisoituminen ja lapsen oikeudet. Teoksessa Maritta Törrönen (toim.) Lapsuuden hyvinvointi. Yhteiskuntapoliittinen puheenvuoro. Helsinki. Pelastakaa lapset – Rädda Barnen, 128–149.

Sinko, Päivi (2002) Lastensuojeluratkaisut ja juridiikka. Yhteiskuntapolitiikka 67 (2002):1, 67-72.

Sipilä, Jorma (1989) Sosiaalityön jäljillä. Helsinki: Tammi.

Smart, Carol (1989) *Feminism and the Power of Law*. London: Routledge.

Smolander, Jyrki (2002) Oikeusvaltiolla vasemmistoa vastaan – Suomen ja Ruotsin oikeistojen näkemykset oikeusvaltiosta kylmän sodan aikana. *Oikeus* 2002 (31); 4: 394-413.

Social services "failing many vulnerable children". *The Guardian*, August 12, 2003. <http://society.guardian.co.uk/children/story/0,1074,1017118,00.html>

Suomela, Anu (1999) Valta ja vastuu pysykööt vanhemmilla. *Helsingin Sanomat*, Yleisönosasto, 3.12.1999. http://www.kaapeli.fi/pesue/artikkeleita/HS_Yleisönosasto_3.12.1999.htm

Suomela, Anu (2000) Kuka valvoo huostaanotettujen oikeuksia? *Helsingin Sanomat*, Mielipide, 4.5.2000.

Suomela, Anu (2002) Missä viiptyvät huostaanottoperheiden ihmisoikeudet. Teoksessa J.P.Roos (toim.) *Huostaanottokirja*. <http://www.valt.helsinki.fi/staff/jproos/huostaanottokirja.htm#Suomela>

Suomela, Anu (2003) Miksi lapsen asema heikentyisi oikeudessa? *Helsingin Sanomat*, Mielipide, 18.9.2003.

Swift, Karen J. (1995) *Manufacturing "Bad Mothers". A Critical Perspective on Child Neglect*. Toronto: University of Toronto Press.

Sänkiäho, Risto (2002) Tarvitseeko sosiaalinen toiminta oikeusvaltiota – eli laillako kaikki liikkumaan? Teoksessa Aulis Aarnio ja Timo Uusitupa (toim.) *Oikeusvaltio*. Helsinki: Kauppakaari, 156-192.

Söderholm, Annlis (2003) Kysyvä saa vastauksen. Suomen sosiaalipediatriksen yhdistyksen seminaari "Lapsen laiminlyönti" Helsingissä 25.4.2003. Julkaisematon esitelmä.

Tala, Jyrki (1986) Oikeudellistuminen. Lähtökohtia keskustelulle. *Oikeus* 1986 (15); 4 : 289-301.

- Tala, Jyrki (1988) Keskustelua oikeudellistumisesta. Teoksessa Kaarlo Tuori (toim.) Teorioita oikeuden kehityksestä. Esittelyjä ja erittelyjä. Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja D: 1, 165-194.
- Tala, Jyrki (2001) Lakien vaikutukset. Lakiuudistusten tavoitteet ja niiden toteutuminen lainsäädäntöteoreettisessa tarkastelussa. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 177.
- Tapola, Maria (2002) Prosessi, strukturoitu, avoin – asiakastyön dokumentaatio angloamerikkalaisessa sosiaalityökeskustelussa. Helsingin yliopisto, Sosiaalityön pro gradu-tutkielma.
- Tarasti, Lauri (2002) Yhteiskunnan oikeudellistuminen. Defensor Legis N:o 4/2002, 575-585. <http://www.edilex.fi/metadata/1090.pdf>
- Tarukannel, Veijo (2001) Juridiset tapausesimerkit. Luento, Sosiaalityön ammatillinen lisensiaattikoulutus, Kuopio, 16.6.2001.
- Tarukannel, Veijo (2002a) Hallintolainkäyttö oikeusvaltiossa. Teoksessa Aulis Aarnio ja Timo Uusitupa (toim.) Oikeusvaltio. Helsinki: Kauppakaari, 61-105.
- Tarukannel, Veijo (2002b) Oikeusturvaa huostaanottoihin. Helsingin Sanomat, Vieraskynä, 1.2.2002.
- Tarukannel, Veijo & Jukarainen, Heikki (2001) Oikeudenkäynti hallintotuomioistuimessa. Tampereen yliopisto, Julkisoikeuden laitos. 4. painos.
- Taskinen, Sirpa (2003)(toim.) Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittäminen. Asiantuntijaryhmän suositukset sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstölle. Helsinki, Stakes, Oppaita 55.
- Tennberg, Jan (1994) Vertailu lapsioikeudellisesta päätöksenteosta Englannin ja Suomen lainsäädännön mukaan. Lapsen huolto ja lastensuojelu. Helsinki: Stakes, Aiheita 7.
- Toikko, Timo (2001) Sosiaalityön amerikkalainen oppi. Yhdysvaltalaisen caseworkin kehitys ja sen yhteys suomalaisen tapauskohtaiseen sosiaalityöhön. Seinäjoen ammattikorkeakoulun julkaisusarja A, Tutkimuksia 1.
- Tolonen, Juha (2002) Oikeusvaltio ja oikeustiede. Teoksessa Aulis Aarnio & Timo Uusitupa (toim.) Oikeusvaltio. Helsinki. Kauppakaari, Lakimiesliiton Kustannus, 27-38.
- Tulokas, Mikko (2001) Mitä tuomioistuimet odottavat lääketieteellisiltä asiantuntijalausunnoilta. Luento Terveydenhuollon oikeusturvakeskuksen asiantuntijaseminaarissa 16.10.2001.
- Tuori, Kaarlo (1988) Oikeuden rationaalisuus. Max Weber ja Jürgen Habermas oikeuskehityksen tulkitsijoina. Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja D: 4.
- Tuori, Kaarlo (2000) Julkisoikeuden perusteet. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut, Forum Iuris.

Tuori, Kaarlo (2003) Tuomarivaltio – uhka vai myytti? Oikeustieteen päivät, Lappeenranta, elokuu 2003. Luonnos. <http://www2.lut.fi/oikeustiede2003/Alustukset/KaarloTuori.pdf>

Vachss, Andrew (1996) If We Really Want to Protect Children.
http://www.vachss.com/av_dispatches/disp_9611_a.html (15.8.2003)

Valjakka, Eeva (2002) Lapsen huolto, asuminen ja tapaamisoikeus. Teoksessa Marjukka Litmala (toim.) (2002) Lapsen asema erossa. Juva, Wsoy Lakitieto Oy, 35-109.

Valkonen, Leena (1995) Kuka on minun vanhempani? Perhehoitonoorten vanhempisuhteet. Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 52.

Varilo, Esko & Lounavaara-Rintala, Helena & Vuornos, Pirjo & Wahlbeck, Jan-Christer & Varilo, Leena (1999) Lastensuojeluperhe – malli ja toiminta sekä tällaiseen perheeseen kuuluvien nuorten hoito. Teoksessa Jukka Aaltonen & Raili Rinne (toim.) Perhe terapiassa. Vuoropuhelua vuosituhannen vaihtuessa. Suomen Mielenterveysseura, Jyväskylä, 50-59.

The Victoria Climbié Inquiry. Report of an Inquiry by Lord Laming. January 2003.
<http://www.victoria-climbie-inquiry.org.uk/finreport/report.pdf>

Virtanen, Matti (2002) Sosiaalityöt toimittajan pääsärkynä. Luento Helsingin yliopiston Tutkimus- ja koulutuskeskus Palmenian lastensuojelun täydennyskoulutuksessa 17.9.2002.

Voimala. Miksi Satu ja Johanna menettivät lapsensa? TV 1, 25.1.2003

Vuortama, Timo (2002) Oikeus nousee etusivulle. Journalisti 4/2002, Alakerta.
<http://www.journalistiliitto.fi/journalisti/arkisto/42002/ala/04alaker.htm>

Weightman, Keith & Weightman, Anika (1995) “Never right, never wrong”: Child welfare and social work in England and Sweden. *Scandinavian Journal of Social Welfare* 1995: 4: 75-84.